

Volumen 7.

Št. 3

September 1998

PSIHOLOŠKA O B Z O R J A

Ψ

Ψ

HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Volume 7.

No. 3

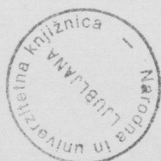
September 1998

||433746

PSIHOLOŠKA
OBZORJA

HORIZONS
OF
PSYCHOLOGY

LJUBLJANA
1998



VSEBINA

PSIHOLOŠKA OBZORJA
HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Znanstveno – raziskovalni študijski program

Katarina Habe 5
IZVAJALSKA ANKSIOZNOST

Andrej Zaghet 29
THE ROLE OF STRESS

Gregor Žvelc 15
RAZVOJ

Teoretično pregledni študijski program 69
HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Janez Mayer 69
NASTAJANJE CELO

Strokovni študijski program 85
OTROKOVA NAVEZANOST

Zlatica Cugmas 85
DISCIPLINIRANJE OTROKA

NAVODILO ZA OBJAVLJANJE PRISPEVKOV 109

LJUBLJANA

1998

Revija izhaja s finančno podporo Ministrstva za šolstvo in šport in
Ministrstva za znanost in tehnologijo. Naklada letno v nakladi 800 izvodov in
je oproščena plačila davka.

PSIHOLOŠKA OBZORJA **HORIZONS OF PSYCHOLOGY**

ISSN 1318-1874

Izdaja Društvo psihologov Slovenije

Uredniški svet:

Živana Bele-Potočnik, Marko Polič, Andrej Žižmond

Uredniški odbor:

Uroš Blatnik, Metoda Crnkovič, Gabi Čačinovič-Vogrinčič,
Bojan Dekleva, Ignac Gerič, Polona Matjan, Janez Mayer,
Vlado Mihelj, Janez Mlakar, Vid Pogačnik, Grega Repovš

Glavni urednik:

Peter Praper

Odgovorni urednik:

Janek Musek

Lektorica:

Vilma Kavšček

Tisk:

Littera picta d.o.o.

Naslov uredništva:

Društvo psihologov Slovenije
Prušnikova 74, 1210 LJUBLJANA – ŠENTVID
Tel. (061) 15 217 27

Revija izhaja s finančno podporo Ministrstva za šolstvo in šport in
Ministrstva za znanost in tehnologijo štirikrat letno v nakladi 800 izvodov in
je oproščena plačila davka.

VSEBINA**Znanstveno – raziskovalni članki**

Katarina Habe	
IZVAJALSKA ANKSIOZNOST PRI GLASBENIKIH.....	5
Andrej Zaghet	
THE ROLE OF FRONTAL LOBES IN SUSTAINED ATTENTION.....	29
Gregor Žvelc	
RAZVOJ TESTA OBJEKTNIH ODNOSOV (TOO).....	51

Teoretično pregledni članki

Janez Mayer	
NASTAJANJE CELOSTNE PERSPEKTIVE.....	69

Strokovni članki

Zlatka Cugmas	
OTROKOVA NAVEZANOST NA MATER IN DISCIPLINIRANJE OTROKA	85
NAVODILO ZA OBJAVLJANJE PRISPEVKOV	109

Rezultati so pokazali, da izvajalska anksioznost statistično pomembno korelira z anksioznostjo kot potezo in s socialno anksioznostjo. Dekleta v večji meri doživljajo izvajalsko anksioznost kot fantje. Izvajalska anksioznost variira glede na situacijo, in sicer je največja v situaciji solističnega nastopa, sledi skupinski nastop, najmanjša pa je v situaciji vaje. Zanimivo pa je, da se pomembna povezava ni pokazala niti z leti aktivnega nastopanja niti s starostjo.

IZVAJALSKA ANKSIOZNOST PRI GLASBENIKIH

Katarina Habe

KLJUČNE BESEDE: psihologija glasbe, izvajalska anksioznost, trema, socialna anksioznost, glasbeniki

KEYWORDS: psychology of music, performance anxiety, stage fright, social anxiety, musicians

POVZETEK

V prispevku je predstavljen fenomen izvajalske anksioznosti, ki je v slovenskem prostoru poznan pod imenom trema pred nastopanjem. V pričujočem prispevku je prikazan samo del celotne raziskave.

Namen raziskave, ki je bila izvedena na vzorcu dijakov Srednje glasbene šole v Ljubljani, je bil pridobitev baze osnovnih podatkov o izvajalski anksioznosti.

Rezultati so pokazali, da izvajalska anksioznost statistično pomembno korelira z anksioznostjo kot potezo in s socialno anksioznostjo. Dekleta v večji meri doživljajo izvajalsko anksioznost kot fantje. Izvajalska anksioznost variira glede na situacijo, in sicer je največja v situaciji solističnega nastopa, sledi skupinski nastop, najmanjša pa je v situaciji vaje. Zanimivo pa je, da se pomembna povezava ni pokazala niti z leti aktivnega nastopanja niti s starostjo.

Raziskava predstavlja bazo izhodiščnih podatkov, na katerih avtorica namerava postopoma zgraditi program za optimalizacijo glasbenega nastopa, kamor uvrščamo tudi tehnike za zmanjševanje izvajalske anksioznosti.

ABSTRACT

The following article introduces the phenomenon of performance anxiety. The presented study contains only an extract from the research as a whole.

The aim of the research was to create a data base of performance anxiety of musicians in Slovenia.

The study was carried out on a sample of music high school students in Ljubljana.

The results indicate statistically important interaction between performance anxiety and trait anxiety and also between performance anxiety and social anxiety. In relation to boys girls have a tendency to be more apt to experience performance anxiety. Evident from the results is also that music students experience significantly different levels of anxiety when performing in different settings. It is rather surprising thought that there was no important interaction between years of active performance or age and performance anxiety.

The whole research forms the groundstone for creating the program for optimal music performance, including technics for reduction of performance anxiety.

UVOD

OPREDELITEV IZVAJALSKE ANKSIOZNOSTI

Izvajalska anksioznost (performance anxiety) oziroma strah pred nastopanjem (stage fright) je situacijska manifestacija anksioznosti in je povezana s strahom pred morebitnimi napakami oziroma s strahom pred izgubo nadzora nad svojimi dejanji (Deri, 1962; Doctor & Kahn, 1989; Havas, 1973; Riffe, 1987).

Pogostejše kot izvajalska anksioznost (performance anxiety), se v literaturi pojavlja izraz strah pred nastopanjem (stage fright), vendar Joyce Ashley v svoji knjigi *Overcoming stage fright* (Ashley, 1996) poudarja, da je bolj ustrezen termin izvajalska anksioznost, razlog za to pa pripisuje kompleksnosti fenomena.

Wilson (1995) govori o strahu pred nastopanjem kot o pretiranem, včasih popolnoma onespособljajočem strahu pred nastopanjem pred publiko, katerega ne doživljajo samo amaterji, temveč tudi uveljavljeni in izkušeni glasbeniki.

Steptoe (1989) definira strah pred nastopanjem kot posebno obliko anksioznosti, ki predstavlja pomemben faktor, ki prispeva k stresni karieri številnih glasbenikov, in znatno reducira občutke ugodja, kadar umetnik nastopa pred publiko. Spremljajo ga številni fizični znaki, kot so slabost, omotičnost, tresenje in zaskrbljujoče misli o situaciji in možnih izidih (Steptoe, 1982).

Za mnoge profesionalne glasbenike je strah pred nastopanjem vsakodnevni problem, ki se ne zmanjšuje kljub mnogoletnim izkušnjam nastopanja pred publiko. Enako velja tudi za študente glasbe, pri katerih se ta strah pojavlja tudi pred izpiti iz instrumenta ter na številnih avdicijah.

Strah pred nastopanjem je torej dobro znan fenomen, čeprav večina študij obravnava predvsem strah pred javnim govorom (Anxiety about public speaking). Manj raziskav je bilo narejenih na temo izvajalske anksioznosti pri glasbenikih.

Na tem mestu se mi zdi pomembno ločiti izvajalsko anksioznost od treme, saj se ta termina v slovenskem prostoru pogosto enačita.

Trema je oblika strahu, ki ga občutimo neposredno pred neko jasno določeno in jasno definirano bodočo situacijo (Milivojević, 1993) in ki ob začetku situacije, katere se posameznik boji, izgine.

Izvajalska anksioznost pa je pri posamezniku običajno prisotna kar nekaj časa pred začetkom situacije (pri nekaterih posameznikih že mesece ali tedne pred nastopom, izpitom,...), ki se je posameznik boji, in vztraja tudi med samim potekom situacije ter v nekaterih primerih ostane prisotna tudi po koncu situacije, ki nam vzbuja strah.

Tako bi lahko rekli, da je trema v bistvu optimalno vzburjenje, ki ga ima posameznik pred nastopom in mu omogoča večjo zbranost in s tem boljšo tehnično izvedbo, po drugi strani pa mobilizira kreativno energijo, ki pripomore k večji izraznosti ekspresivnega elementa. Trema je torej pozitiven aspekt vzburjenja pred nastopom.

Izvajalska anksioznost pa predstavlja negativen aspekt vzburjenja pred nastopom, saj je vzburjenje preveliko in tako fiziološke in mentalne spremembe posledično negativno vplivajo na nastop.

PREVALENCA

S prevalenco izvajalske anksioznosti pri glasbenikih se ukvarjajo le maloštevilne raziskave.

Študija, ki je bila opravljena za Mednarodno konferenco simfoničnih in opernih glasbenikov (ICSOM), kaže, da je izvajalska anksioznost najpogostejše navajan medicinski in psihološki problem profesionalnih glasbenikov (Fishbein, Middlestadt, Ottati, Straus & Ellis, 1988).

Kar 24% vseh članov naj bi doživljalo strah pred nastopanjem kot opazen problem, 16 % članov pa pomeni strah pred nastopanjem resen problem. (Fishbein et al., 1988).

Manjše število študij (Liden & Gottfries, 1974; Steptoe & Fidler, 1987) prav tako potrjuje, da je izvajalska anksioznost zelo razširjen pojav med glasbeniki.

Kemenade, Son in Heescheva (1995) so v svoji raziskavi prišli do zaključkov, da se kar 58,7% izbranega vzorca nizozemskih glasbenikov sooča z izvajalsko anksioznostjo.

Anksioznost naj bi se v glavnem pojavljala pred nastopom (82%) in med nastopom (32%). 5% glasbenikov naj bi anksioznost doživljalo že mesece pred pomembnim nastopom, 10% naj bi doživljalo anksioznost nekaj tednov pred nastopom, 21% doživlja anksioznost nekaj dni pred nastopom, 45% glasbenikov pa doživlja anksioznost nekaj ur pred nastopom.

Študije glede prevalence izvajalske anksioznosti pri glasbenikih so bile narejene tudi na študentski populaciji (Abel & Larkin, 1990; Appel, 1976; Dews & Williams, 1989; Sweeney & Horan, 1982; Wesner, Noyes & Davis, 1990). Rezultati kažejo, da 14 -16% študentov glasbe poroča o močnem negativnem vplivu izvajalske anksioznosti na kvaliteto njihovega nastopa.

Izvajalska anksioznost naj bi se pogosteje pojavljala pri glasbenicah kot pri glasbenikih, in sicer med ženskami najdemo 21% primerov, kjer izvajalska anksioznost povzroča resne probleme, pri moških pa je takih primerov le 10%.

Wesner (1990) je prevalenco izvajalske anksioznosti ugotavljal pri študentih University of Iowa school of music. Ugotovil je, da avdicije in solistični nastopi najpogosteje in z največjo intenzivnostjo izzovejo anksioznost pred nastopanjem. 21% študentov je doživljalo opazen stres pred nastopom, 40% zmeren stres. 9% študentov se je pogosto izogibalo priložnostim za nastop zaradi anksioznosti, 15 % študentov je zaradi anksioznosti pred nastopanjem poiskalo strokovno pomoč.

Marchant - Hardcox & Wilson (1992) sta izvedla komparativno študijo različnih skupin nastopajočih umetnikov. Ugotovila sta, da je največji odstotek tistih z anksioznostjo pred nastopanjem pri glasbenikih inštrumentalistih (47%), pri pevcih je prevalenca 38%, pri plesalcih 35% in pri igralcih 33%.

SIMPTOMI IN POSLEDICE IZVAJALSKE ANKSIOZNOSTI

Simptomi anksioznosti pred nastopanjem so zelo podobni katerim koli fobičnim in anksioznim reakcijam. Gre za intenzivno aktivacijo simpatikusa (reakcija: umik, beg).

Simptomi anksioznosti so številni in raznoliki. V nekaterih primerih lahko popolnoma imobilizirajo posameznika.

Mnogi simptomi se manifestirajo na fiziološki ravni: hitro bitje srca, ekstremna perspiracija, suha usta, tresoča kolena in roke, tresoč glas, plitvo dihanje, omotičnost, slabost, napetost v želodcu...

Emocionalno je posameznik preplašen, žalosten, frustriran, jezen ali pa so njegova čustva kombinacija vseh navedenih emotivnih stanj.

Na intelektualnem nivoju se anksioznost manifestira kot težave pri koncentraciji, težave pri spominjanju in fokusiranju.

V večini primerov oseba doživlja več zgoraj omenjenih simptomov v kombinaciji.

Potrebno je omeniti, da je v nekaterih primerih primerneje gledati na izvajalsko anksioznost kot na simptom. Anksiozen glasbenik lahko občuti znake strahu na odru tudi takrat, ko je vzrok lociran daleč od kreativnega odra. Anksioznost lahko izhaja iz specifičnega strahu (strah pred odrom) ali pa se lahko pojavi kot rezultat delovanja glasbenikovih šibkih mehanizmov spoprijemanja in obrambe. Napad anksioznosti je lahko tudi rezultat naraščajočih stresnih dogodkov v glasbenikovem življenju, ki se odražajo med nastopanjem samo zato, ker je nastop najtežavnejši stresor v sekvenci glasbenikovih življenjskih dogodkov.

V "naravni" obliki anksioznost pomaga posamezniku, da se sooči z zunanjo nevarnostjo, običajno z borbo ali begom. Toda za nastopajočega ti obliki nista možni.

Wesner (1990) v svoji študiji, ki jo je izvedel na skupini študentov glasbe, ugotavlja, da so simptomi, ki jih študentje navajajo, naslednji: 63 % študentov je navajalo slabo koncentracijo, 57 % hitro bitje srca, 46% tresenje,

43% suha usta, 43% znojenje in 40% plitvo dihanje. Zardevanje, tresoč glas, ometičnost in slabost so bili redkeje navajani simptomi.

VZROKI IZVAJALSKE ANKSIOZNOSTI

Nihče ne pozna natančnih izvorov izvajalske anksioznosti, vendar številni avtorji poročajo, da v mnogih primerih lahko najdemo korenine v otrokovi izpostavljenosti pretirani kritiki v zgodnjem otroštvu.

Ross (1997) navaja, da naj bi imela izvajalska anksioznost biološke, psihološke vzroke ter vzroke, ki izvirajo iz okolja.

Strah pred nastopanjem naj ne bi bil strah pred publiko. V posamezniku naj bi se odvijala bitka med delom osebnosti, ki želi biti viden in slišen, in delom, ki nas želi utišati.

Vzroke izvajalske anksioznosti lahko iščemo tudi med naslednjimi kontekstualnimi faktorji:

- le majhen delež glasbenikov se lahko preživlja z nastopanjem;
- večina glasbenikov primerja svojo izvedbo z izvedbo najbolj vrhunskih umetnikov;
- gre za enkratno priložnost; če se zmotiš, se trenutek ne vrne. Napaka lahko potegne za sabo še druge napake;
- visoki standardi muziciranja, ki si jih posameznik pridobi že med šolanjem;
- za mnoge je tenzija, ki se ustvari med nastopom, le posledica vseh tenzij, ki so se kumulirale med ostalimi življenjskimi dogodki.

Navedeni socialni dejavniki posamezniku predstavljajo grožnjo, saj ga spravljajo v nejasno, negotovo socialno situacijo.

INDIVIDUALNE RAZLIKE

Strah pred nastopanjem pomeni strah pred negativno evaluacijo s strani drugih ljudi, zato ni čudno, da se ta koncept pogosto povezuje s socialno fobijo (Cox & Kenardy, 1993; Steptoe in Fiedler, 1987). Vendar pa se anksioznost pred nastopanjem povezuje tudi z ostalimi oblikami

anksioznosti, med drugim lahko najdemo korelacije tudi z anksioznostjo kot potezo (Cox & Kenardy, 1993; Hamman, 1982).

Anksioznost in fobične reakcije se na splošno pogosteje pojavljajo pri ženskah kot pri moških, torej ni presenetljivo, da ženske pogosteje poročajo o doživljanju izvajalske anksioznosti (Wesner, 1990).

Step toe navaja korelacije anksioznosti pred nastopanjem z nevroticizmom in introvertnostjo pri glasbenikih (Step toe & Fidler, 1987) in igralcih (Step toe, 1995).

V omenjeni študiji, narejeni na populaciji profesionalnih in amaterskih glasbenikov ter študentov, sta dobila najvišje korelacije med nevroticizmom in anksioznostjo pred nastopanjem pri profesionalcih ($r = 0,70$), pri študentih je ta korelacija znašala 0,39, pri amaterjih pa 0,31.

Korelacije med fobijami in izvajalsko anksioznostjo so bile najvišje pri študentih ($r = 0,48$), prav tako so bile pri študentski populaciji najvišje korelacije tudi med strahom pred socialnimi situacijami na splošno in izvajalsko anksioznostjo.

Pomen teh razlik ni povsem jasen, čeprav je mogoče, da je nevrotičnost konstitucionalna poteza profesionalnih glasbenikov.

Pri profesionalnih glasbenikih je prišlo do redukcije anksioznosti pred nastopanjem z leti ($r = -0,35$) in izkušnjo ($r = -0,38$).

SITUACIJSKI FAKTORJI

Raziskave kažejo, da so posamezniki, ki so na splošno anksiozni (nevrotični), introvertirani in nagnjeni k socialnim fobijam, bolj nagnjeni k izvajalski anksioznosti in da v teh primerih niti leta niti izkušnje ne vplivajo na zmanjšanje anksioznosti.

Obstajajo pa določene situacije, ki so precej stresne za nastopajoče ne glede na njihovo individualno nagnjenost k izvajalski anksioznosti. Tako npr. solistični nastop vzbuja večjo anksioznost kot skupinski nastop, javen nastop večjo anksioznost kot vaja, tekmovalna situacija vzbuja večjo anksioznost kot situacija, kjer nastopamo iz lastnega užitka, prav tako pa večjo anksioznost

občutimo, kadar izvajamo težje, tehnično in interpretativno bolj zahtevne skladbe v primerjavi z lažjimi in manj zahtevnimi (Hamann, 1982).

Abel in Larkin (1990) sta izvedla raziskavo o vlogi evaluacijskega stresa v skupini študentov glasbe.

Tik pred nastopom pred žirijo sta merila srčni utrip in krvni pritisk, hkrati pa sta od respondentov zahtevala tudi subjektiven fenomenološki opis anksioznosti pred nastopom.

Izkazalo se je, da je tik pred nastopom prišlo do močnega povečanja srčnega utripa in krvnega pritiska, hkrati pa so respondenti tudi sami navajali povečane občutke anksioznosti.

Prišlo je do zanimive razlike med moškimi in ženskami. Pri moških se je tik pred nastopom povečal krvni pritisk, pri ženskah pa se je zvišal subjektivni občutek anksioznosti. Iz tega lahko morda sklepamo, da se pri moških anksioznost pred nastopanjem opazneje odraža na fiziološkem nivoju, pri ženskah pa na kognitivnem nivoju.

Avtorji te razlike pripisujejo spolni socializaciji, vendar pa lahko iščemo vzroke tudi v genetskih (hormonskih) faktorjih.

Podobno raziskavo je izvedel tudi Brotons (1994). Nivo anksioznosti je primerjal v dveh različnih situacijah; v situaciji ocenjevanja in v situaciji, kjer ocenjevanja ni bilo.

V ocenjevalni situaciji se je povečal srčni utrip in tudi poročila o subjektivnih občutkih so kazala na povečano stopnjo anksioznosti.

Zanimivo pa je to, da avtor ni dobil statistično pomembnih korelacij med srčnim utripom ter subjektivnimi občutki anksioznosti. To morda nakazuje, da obstajata dve ločeni komponenti anksioznosti pred nastopanjem, in sicer fiziološka in kognitivna komponenta, ali pa celo to, da lahko govorimo o dveh vrstah anksioznosti pred nastopanjem, o fiziološki in o kognitivni anksioznosti.

PSIHODINAMIČNA PERSPEKTIVA IZVAJALSKE ANKSIOZNOSTI (OSNOVNI KONFLIKT IN PARADOKS)

Za zagovornike psihoanalitične smeri pomeni izvajalska anksioznost kompleksen, dalj časa trajajoč in predeterminiran problem.

Simptomi naj bi bili zavestna manifestacija kompleksnih podzvestnih procesov.

Jedro izvajalske anksioznosti predstavlja konflikt, ki se nanaša na nezavedno dihotomijo želja - strah, v kateri se potreba po predstavitvi pred občinstvom zoperstavlja strahu pred tem, da bi izpadli neadekvatno ali bi jih publika zavrnila.

Zavedni simptomi izvajalske anksioznosti vključujejo subjektivno psihološko raztresenost, negativne kognicije ter številne znake fizičnega neugodja. Ti znaki spremljajo tako mlade kot starejše, bolj izkušene glasbenike, tako talentirane kot manj talentirane, ko prestopijo fizični ali simbolični prag odra.

Izvajalska anksioznost predstavlja simptom nerazrešenega podzvestnega konflikta. Odnos umetnik - publika reflektira dinamiko osebnostnega razvoja; ta odnos naj bi bil v bistvu odraz odnosa otrok - starši in ostali pomembni odrasli.

Občinstvo vzbudi pri posamezniku fantazije in strahove o nagradi in kazni. Nerazrešen konflikt glede tega odnosa ostane nezaveden in se izrazi ob vsaki ustrezni provokaciji.

Izkušnje iz otroštva in njihova intrapsihična pomembnost ne vplivata na to, ali bo izvajalska anksioznost pri posamezniku prisotna ali ne, temveč na različnost in intenzivnost posameznikove reakcije ob nastopu pred publiko.

Pri mnogih glasbenikih se pod vplivom dejstva, da so v središču pozornosti, aktivirajo potlačeni psihični dogodki in občutki.

Izvajalska anksioznost se v svojih dinamičnih izvorih navezuje na konflikt med ekshibicionizmom in kastracijskim strahom ali celo huje na konflikt med ekshibicionizmom in svojo neadekvatnostjo izkazati se (Freundlich, 1968).

Če obstaja strah pred negativnimi posledicami ali neuspehom, ali obstaja tudi strah pred pozitivnim izidom, uspehom? Se nekateri posamezniki namerno izogibajo uspehu?

Morda je ključ v tem, da se glasbeniki, ki simultano doživljajo konflikt med željo pred javnim nastopanjem in strahom pred tem, da ne bi bili dovolj dobri, v bistvu bojijo biti dovolj dobri.

Se morda nekateri ljudje bojijo doseči svoje profesionalne cilje?

Strah pred neuspehom je doživljan na zavestnem nivoju, toda zavzetost z mislijo, da nismo dovolj dobri, lahko na nezavednem nivoju predstavlja strah pred uspehom (Gabbard, 1983). Nekateri nastopajoči se soočajo z prepričanjem, da s svojim nastopom odvzamejo priložnost drugim, ki želijo nastopati, ali pa nastop vzbudi zavist nasproti uspešnim glasbenikom. Občutek krivde lahko v takem primeru ovira posameznikov nastop.

Pri preučevanju izvajalske anksioznosti se soočimo s paradoksom fenomena. Mnogi klasični glasbeniki se znajdejo v ambivalentnem konfliktu. Nič ne bi moglo biti slabše od tega, da ne bi imeli priložnosti nastopati, po drugi strani pa - če pomislimo na potencialne uničujoče efekte izvajalske anksioznosti - ni nič bolj grozljivega kot nastop.

Ta paradoks vzbudi v nas naslednje vprašanje: Če si glasbenik izbere svojo profesionalno pot kot nastopajoči, če je talentiran, dobro pripravljen za nastop, zakaj naj bi izvajalska anksioznost potemtakem zmanjšala posameznikove sposobnosti, da pokaže svoje znanje pred občinstvom?

Javni nastop zahteva, da posameznik ne pokaže samo lastne glasbene kompetentnosti, temveč da hkrati posreduje umetniško in ekspresivno interpretacijo s tehnično gotovostjo in virtuoznostjo. Z drugimi besedami, paradoksalne zahteve javnega nastopa zahtevajo od glasbenika, da istočasno ohrani kontrolo (spomin in tehniko) in, simbolično rečeno, "izgubi kontrolo". Izguba kontrole ima enkraten pomen za vsakega posameznika in lahko porodi anksioznost pri glasbenikih, katerih osebna zgodovina in izkušnje iz otroštva pripomorejo k tej kompleksni dinamiki. In čeprav se na izvajalsko anksioznost običajno gleda kot na negativen pojav, ne smemo pozabiti, da hkrati pomeni pozitiven vir energije za tiste izvajalce, ki niso psihološko sprejemljivi za svoje nezavedne determinante.

Zaradi omenjenega paradoksa ima torej izvajalska anksioznost tako uničujoče in dolgosežne učinke za glasbenikovo samopodobo in za njegovo kariero.

OPTIMALNO VZBURJENJE

Splošno znano je dejstvo, da določena stopnja emocionalnega vznburjenja pripo more k dobremu nastopu in mu da tisto posebno iskrico. Zato je nastopanje v živo toliko bolj cenjeno od nastopanja na "play back", saj je v tem primeru reducirana tenzija pod optimalnim nivojem vznburjenja.

Jasno je tudi, da je nivo tenzije, ki je optimalen za izvajalsko kvaliteto po oceni ekspertnih poslušalcev, pogosto tako visok, da se nastopajoči počutijo neugodno (Hamann, 1982; Konijn 1991).

Prav tako je znano, da ob preveliki tenziji pride do deterioracije v kvaliteti glasbe, saj je koncentracija slabša, pojavijo se miselne blokade, roke in glas izgubijo svojo stabilnost.

Zato je splošno razširjeno dejstvo, da med anksioznostjo in nastopom obstaja odnos, ki ga lahko ponazorimo z invertirano U-krivuljo; nizek nivo vznburjenja vodi do nastopa, ki mu nekako manjka življenja in tiste posebne iskrice, visok nivo vznburjenja pa vodi do manifestacije stresnih simptomov. Ta odnos se ujema s splošno znanim principom, ki ga v psihologiji imenujejo Yerkes-Dodsonov zakon (Duffy, 1962), ki nadalje pravi, da prej pride do deterioracije pri nižjih nivojih anksioznosti pri kompleksnih nalogah kot pri enostavnih nalogah; torej, če je naloga bolj zahtevna, jo bomo bolje opravili, če bomo manj anksiozni, če pa bo naloga bolj enostavna, nas bo anksioznost kvečjemu še bolj motivirala.

Wilson (1994) je predlagal tridimenzionalno razširitev Yerkes-Dodsonovega zakona, prirejenega za glasbeno populacijo.

Model skuša integrirati tri glavne izvore stresa pri glasbenem nastopu, ki variirajo neodvisno drug od drugega:

- anksioznost kot potezo
- stopnjo zahtevnosti naloge
- stopnjo situacijskega stresa

Ali anksioznost prispeva k dobremu nastopu ali nanj vpliva negativno, je odvisno od razmerja med tremi skupinami variabel.

Model predpostavlja, da bodo visoko anksiozni posamezniki najboljše nastopali, ko bo njihova naloga enostavna in situacija sproščena, medtem ko bodo nizko anksiozni bolje nastopali, ko bo njihova naloga bolj zahtevna in bo tudi situacija sama bolj napeta. Nastopajoči, ki so močno nagnjeni k doživljanju anksioznosti, naj bi na osnovi omenjenih dognanj, prispevali h kvaliteti svojega nastopa, če bi si izbrali lažji program oz. program, ki ga imajo zelo dobro naštudiranega in so lahko zato pri izvedbi bolj suvereni in prepričani v svoje znanje.

TEORIJA KATASTROFE

Hardy in Parfitt (1991) trdita, da je model katastrofe primernejši za razlago vpliva izvajalske anksioznosti na nastop kot Yerkes- Dodsonov model.

Čeprav so bile raziskave izvedene na športnikih (atletih), naj bi enako veljalo tudi za glasbenike.

Kot argument se navaja empirični podatek, da ko nastopajoči doseže optimalni nivo vznburjenja, padec krivulje, ki ponazarja kvaliteto nastopa, ni stopenjski (v obliki invertirane U krivulje), temveč nenaden in strm.

Navajan je tudi podatek, da ko se posameznik enkrat znajde v visoko stresni, tekmovalni situaciji, je skoraj nemogoče pozitivno vplivati na nastop, saj je prepozno. Manjše redukcije stresa posamezniku namreč ne bodo omogočile obnovitve optimalnega stanja vznburjenja.

Hardy in Partiff trdita, da je katastrofični efekt opazen predvsem takrat, ko se somatskim simptomom v opazni meri pridružujejo tudi kognitivni simptomi.

V primeru nizke kognitivne anksioznosti tudi Hardy in Partiff zagovarjata Yerkes -Dodsonov model.

Znotraj Hardyjevega in Partiffovega modela se somatska anksioznost nanaša na fiziološko vznburjenje, mentalna anksioznost pa na skrbi o uspešnosti nastopa ter socialnih posledicah v primeru, če se bomo zmotili.

Povedano s termini trodimenzionalnega modela, lahko mentalna anksioznost enakovredno izhaja iz individualne nagnjenosti k anksioznosti (anksioznost kot poteza), iz zavedanja, da je naloga kompleksna ali da smo premalo pripravljeni (glasbena pripravljenost), ali pa iz skrbi o posledicah neuspeha (situacijski stres).

METODA

PREIZKUŠANCI

Raziskava je bila izvedena na populaciji dijakov Srednje glasbene šole v Ljubljani, starih od 14 do 28 let ($M = 16,68$, $SD = 2,32$), ki v povprečju aktivno nastopajo 6,5 let.

Sodelovali so 104 dijaki, 52 moških in 52 žensk.

INŠTRUMENTI

Uporabljeni so bili trije vprašalniki:

1. Lestvica socialne anksioznosti (LSAA) (M. Puklek, 1997)

Lestvica zajema 36 postavk. 26 postavk izraža izkustvo socialne anksioznosti v različnih socialnih situacijah (strah, neugodje, zaskrbljenost, socialna inhibicija), 10 postavk pa izraža nasprotje izkustvu socialne anksioznosti (socialno sproščenost, pripravljenost samorazkrivanja in izpostavljanje pred drugimi).

Ocenjevanje trditev je potekalo na 5-stopenjski lestvici:

1. zame sploh ne velja
2. zame pretežno ne velja
3. včasih da, včasih ne
4. zame pretežno velja
5. zame vedno velja

2. STAI X-2 (Spielberger, 1983)

Vprašalnik meri anksioznost kot osebnostno potezo in zajema 20 postavk, ki jih posameznik ocenjuje na 4- stopenjski lestvici:

1. skoraj nikoli
2. včasih
3. pogosto
4. skoraj vedno

Ocenjevanje nekaterih postavk je že v samem vprašalniku invertiranih (1- skoraj vedno, 2- pogosto, 3- včasih, 4- skoraj nikoli), tako da lahko iz končnega rezultata sklepamo na izraženost anksioznosti kot poteze (višji rezultat - višja izraženost anksioznosti kot poteze).

3. PAQ (W.J.Cox & J.Kenardy, 1993)

Vprašalnik meri izvajalsko anksioznost. Zajema 20 postavk, 10 postavk opisuje kognitivna doživetja, 10 postavk pa somatizacijo.

PAQ je vprašalnik, ki meri, kako pogosto subjekti doživljajo anksiozna kognitivna doživetja in somatizacijo v treh različnih situacijah nastopanja: vajo, skupinski nastop, solistični nastop.

Ocenjevanje poteka na 5- stopenjski lestvici:

1. nikoli
2. redko
3. včasih
4. pogosto
5. vedno

POSTOPEK

Celotni sklop vprašalnikov je bil apliciran skupinsko v vsakem letniku posebej. Dijaki so reševali posamezno, najprej STAI X-2, nato LSAA, sledil je PAQ.

Uporabila sem precej elementarne statistične postopke (računanje centralnih tendenc, standardne deviacije, asimetrije, sploščenosti, t-testa za odvisne in neodvisne vzorce, korelacij, Friedmanove analize variance), ker sem želela dobiti rezultate, ki bi bili primerljivi z rezultati raziskav v tujini in zato, ker

bo na njihovi osnovi zasnovan celoten postopek "terapevtskega dela" z izvajalsko anksioznimi glasbeniki.

REZULTATI

Tabela 1: Prikaz aritmetične sredine (M), modusa (Mo), mediane (Me), standardne deviacije (SD), standardne napake (SE), maksimuma (Max), minimuma (Min), sploščenosti (Spl) in asimetrije (As) rezultatov na vprašalniku STAI X-2

	M	Me	Mo	Max	Min	SD	SE	Spl	As
STAI X-2	39,740	37	33	65	20	9,890	0,970	0,015	0,659

Iz tabele 1 je razvidno, da je povprečni rezultat, ki so ga dijaki dosegli na vprašalniku STAI X-2, ki meri anksioznost kot potezo, 39,74. Rezultati so variirali od 20 do 65. Najpogosteje se je pojavljal rezultat 33. Standardni odklon je znašal 9,89.

Tabela 2: Prikaz aritmetične sredine (M), modusa (Mo), mediane (Me), standardne deviacije (SD), standardne napake (SE), maksimuma (Max), minimuma (Min), sploščenosti (Spl) in asimetrije (As) rezultatov na vprašalniku LSAA

	M	Me	Mo	Max	Min	SD	SE	Spl	As
LSAA	98,106	100	95	135	37	15,251	1,496	1,855	-0,629

Dijaki so imeli na Lestvici socialne anksioznosti v povprečju rezultat 98,106. Najpogosteje se je pojavljal rezultat 95. Rezultati so variirali od 37 do 135, standardni odklon pa je znašal 15,251.

Tabela 3: Prikaz aritmetične sredine (M), modusa (Mo), mediane (Me), standardne deviacije (SD), standardne napake (SE), maksimuma (Max), minimuma (Min), sploščenosti (Spl) in asimetrije (As) rezultatov na vprašalniku PAQ

	PAQ	PAQ 1	PAQ 2	PAQ 3
M	144,519	42,240	45,442	58,673
Me	142	42	44,5	59
Mo	120	38	49	61
Max	223	75	77	173
Min	78	26	20	20
SD	29,766	10,126	12,390	17,393
SE	2,919	0,993	1,215	1,706
Spl	-0,182	0,417	-0,205	17,284
As	0,304	0,663	0,424	2,490

Povprečni skupni rezultat na Vprašalniku izvajalske anksioznosti je znašal 144,519. Najpogosteje se je pojavljal rezultat 120. Variiranje rezultatov se je raztezalo od 78 do 223. Standardna deviacija pa je bila 29,766.

V situaciji vaje (PAQ1) je bil povprečni rezultat 42,24. Najpogosteje se je pojavljal rezultat 38. Rezultati so variirali od 26 do 75, standardna deviacija pa je bila 10,126.

V situaciji skupinskega nastopa (PAQ2) je bil povprečni rezultat 45,442. Najpogosteje se je pojavljal rezultat 49. Rezultati so variirali od 20 do 77, standardna deviacija pa je bila 12,39.

V situaciji solističnega nastopa (PAQ3) je bil povprečni rezultat 58,673. Najpogosteje se je pojavljal rezultat 61. Rezultati so variirali od 20 do 173, standardna deviacija pa je bila 17,393.

Tabela 4: Prikaz t-testa med moškimi in ženskami na vprašalniku PAQ

	Mž	Mm	t	nivo pomembnosti
PAQ	152,0385	137,0000	-2,65	0,009
PAQ -vaja	44,5385	39,9423	-2,37	0,020
PAQ -skupinski nastop	48,2692	42,6154	-2,38	0,019
PAQ - solistični nastop	61,8269	55,5192	-1,87	0,064

Iz tabele 4 je razvidno, da obstajajo statistično pomembne razlike v izvajalski anksioznosti med dijaki in dijakinjami Srednje glasbene šole, in sicer so dijakinje bolj anksiozne pred nastopom.

V situaciji vaje prihaja do statistično pomembnih razlik v izvajalski anksioznosti med dijakinjami in dijaki Srednje glasbene šole, in sicer so dijakinje bolj anksiozne tudi v situaciji vaje pred nastopom.

Tudi v situaciji skupinskega nastopa prihaja do statistično pomembnih razlik v izvajalski anksioznosti med dijaki in dijakinjami Srednje glasbene šole, in sicer zopet dekleta doživljajo večjo anksioznost pred skupinskim nastopom.

Le v situaciji solističnega nastopa ne prihaja do statistično pomembnih razlik v izvajalski anksioznosti med dijaki in dijakinjami Srednje glasbene šole.

Tabela 5: Prikaz korelacij med celotnim rezultatom PAQ ter STAI X-2

	STAI X-2
PAQ	$r = 0,4682$
	$P = 0,000$

Rezultati, prikazani v tabeli 5, opozarjajo na statistično pomembno povezavo med izvajalsko anksioznostjo in anksioznostjo kot potezo.

Tabela 6: Prikaz korelacij med celotnim rezultatom PAQ ter LSAA

	LSAA
PAQ	$r = 0,4185$
	$P = 0,000$

Iz rezultatov navedenih v tabeli 6, razberemo, da obstaja statistično pomembna korelacija med izvajalsko anksioznostjo in socialno anksioznostjo.

Tabela 7: Prikaz korelacij med celotnim rezultatom PAQ ter starostjo in leti aktivnega nastopanja

	STAROST	LETA AKTIVNEGA NASTOPANJA
PAQ	$r = 0,0126$	$r = -0,290$
	$P = 0,899$	$P = 0,770$

Tabela 7 kaže, da med izvajalsko anksioznostjo ter starostjo in leti aktivnega nastopanja ne prihaja do statistično pomembnih povezav.

Tabela 8: Prikaz pomembnosti razlik med posameznimi rezultati (vaja, skupinski nastop, solistični nastop) vprašalnika PAQ

	Mean rank	$\chi^2 = 104,1971$ $df = 2$ $P = 0,000$
PAQ-vaja	1,47	
PAQ-skupinski nastop	1,73	
PAQ-solistični nastop	2,80	

S pomočjo Friedmanove analize variance smo ugotovili, da obstajajo statistično pomembne razlike v rezultatih izvajalske anksioznosti med tremi situacijami nastopanja (vaja, skupinski nastop, solistični nastop).

INTERPRETACIJA

Izvajalska anksioznost je fenomen, ki je, kot se je izkazalo v raziskavi, tudi pri slovenski glasbeni populaciji močno prisoten. Nekateri dijaki se s tem problemom lažje soočajo, večina pa je tistih, pri katerih se izvajalska anksioznost kaže v negativni luči, saj zmanjšuje kvaliteto nastopa.

V raziskavi se je potrdila hipoteza o povezanosti izvajalske anksioznosti s socialno anksioznostjo ter prav tako povezava z anksioznostjo kot potezo.

Pri osebi, ki ima močno izvajalsko anksioznost, lahko torej zasledimo tudi prisotnost anksioznosti kot poteze in socialne anksioznosti.

Podobne rezultate je dobil Hamann (1985), ki je v svoji študiji demonstriral odnos med anksioznostjo kot potezo in anksioznostjo kot stanjem. Tudi Cox in Kenardy (1993) sta potrdila omenjeno povezavo. Naši rezultati so bili torej pričakovani.

Ni presenetljivo, da bo nekdo, ki je že po svoji naravi bolj nagnjen k doživljanju bojazni in je bolj občutljiv za soočanje z vsakodnevnimi frustracijami in stresnimi dogodki, tudi v situacijah, ki so neobičajne in v nas vzbujajo strah, odreagirati bolj anksiozno. Anksioznost kot stanje in anksioznost kot poteza sta namreč soodvisna koncepta. Osebe z visoko stopnjo anksioznosti imajo običajno slabo mnenje o sebi in se zelo bojijo neuspeha. Iz tega je možno posploševati, da bodo te osebe kazale več anksioznosti v situacijah, kjer je stres psihološke narave.

Buss (1980) govori o anksioznosti pred občinstvom, kamor lahko uvrščamo tudi izvajalsko anksioznost, kot o podkategoriji socialne anksioznosti, zato je bila predvidena tudi povezava med tema konceptoma, kar se je dejansko potrdilo v praksi.

Anksioznost pred občinstvom je najpogostejše omenjana vrsta socialne anksioznosti. Sestavljali pa naj bi jo dve dimenziji, in sicer evalvacijska anksioznost, ki predstavlja strah pred neuspešnim nastopanjem in strah pred napakami v evaluativni situaciji, ter strah pred zavrnitvijo skupine, ki je definiran s posameznikovo osredotočenostjo nase kot osebo, ki jo bo občinstvo bodisi sprejelo bodisi zavrnilo.

Zdi se mi, da je ravno narava socialne situacije glasbenega nastopa tista, ki narekuje posameznikovo reagiranje v njej. Vsaka strukturirana socialna situacija, situacija, v kateri so dokaj natančno predvideni določeni vzorci vedenja, postavlja pred posameznika določeno zahtevo. Na eni strani obstajajo konsenzualna pravila glede "etikete" nastopa, kamor spadajo pravila, kako se je potrebno obleči za nastop, da se je potrebno pokloniti pred nastopom in po njem, da mora biti nastopajoči obrnjen proti občinstvu, da v orkestru zaigra ton za uglasitev instrumentov prvi violinist, da dirigent ob koncu izvedbe seže v roko prvemu violinistu in čestita morebitnemu solistu... Na drugi strani pa obstajajo tudi nenapisani vzorci vedenja, kamor bi uvrstila doživljanje treme pred nastopom. Izredno redki so posamezniki, ki stopijo na

oder brez kančka napetosti in vznemirjenosti. Trema je stalni spremljevalec glasbenih nastopov. Dokler jo lahko posameznik kontrolira in dokler trema le povečuje optimalen učinek nastopa, je vse v redu, kadar pa govorimo o izvajalski anksioznosti, ko posameznik ne zmore pokazati svojega znanja v najboljši luči, bi bile potrebne intervencije, ki bi mu omogočile optimalen nastop.

Potrjena je bila tudi hipoteza, ki je predvidevala, da je pojav izvajalske anksioznosti situacijsko pogojen, in sicer so imeli dijaki na voljo tri situacije: vajo, skupinski nastop ter solistični nastop.

Izkazalo se je, da dijaki najvišjo anksioznost doživljajo v situaciji solističnega nastopa, malo manj v situaciji skupinskega nastopa in najmanj v situaciji vaje. Rezultati se ujemajo z našimi pričakovanji in z izsledki tujih raziskav (W.J.Cox & J.Kenardy, 1993).

Faktor socialne evaluacije je najmočnejši v situaciji solističnega nastopa. V situaciji solističnega nastopa smo namreč močno izpostavljeni, smo v središču pozornosti poslušalcev oziroma gledalcev. Sami nosimo odgovornost za lastno izvedbo in le od nas je odvisna kvaliteta le-te.

V primeru solističnega nastopa predstavlja posamezniku grožnjo prisotnost publike, poleg tega si tudi sam postavlja izredno visoke kriterije. Običajno posameznik svojo izvedbo primerja z izvedbami najbolj vrhunskih umetnikov, zato je pogosto razočaran nad sabo, saj si postavlja precej nerealistične cilje, katerim ni kos.

Med dekleti in fanti prihaja do pomembnih razlik v doživljanju izvajalske anksioznosti v situaciji vaje ter v situaciji skupinskega nastopa. V obeh primerih so dekleta bistveno bolj anksiozna kot fantje. V situaciji solističnega nastopa pa med spoloma ne prihaja do razlik v izraženosti anksioznosti.

Vzrok za tovrstne rezultate lahko verjetno vidimo v tem, da dekleta tudi v situaciji vaje in skupinskega nastopa prevzemajo večjo odgovornost za kvaliteto svoje izvedbe. Pri fantih pa je običajno tako, da si, dokler ne gre "zares", ne povzročajo večjih skrbi, ko pa se znajdejo v ključni situaciji, kjer so sami, pa se morajo tudi oni soočiti z lastnim strahom in z vprašanjem, ali so res zadovoljivo pripravljeni na nastop.

Predvidevala sem, da izvajalska anksioznost s starostjo upada. Ta hipoteza je bila zavrnjena. Pri preverjanju te hipoteze je bil vprašljiv ozek starostni razpon dijakov. Vendar pa tudi tuje raziskave (W.J.Cox & J.Kenardy, 1993), ki so bile narejene na ustreznem starostnem vzorcu, navajajo, da starost ne vpliva na izvajalsko anksioznost.

Prav tako se je izkazalo, da na izvajalsko anksioznost ne vplivajo leta aktivnega nastopanja.

Ti rezultati so presenetljivi, saj glasbeniki v pogovoru pogosto navajajo, da k zmanjšanju anksioznosti v veliki meri pripomore veliko število nastopov, tako da se posameznik počasi navadi na "stresne trenutke". Na podlagi te trditve bi pričakovali, da bo z leti in z glasbenimi izkušnjami izvajalska anksioznost manjša.

Tuje raziskave kažejo (Cox & Kenardy, 1993), da so posamezniki, ki so na splošno anksiozni in nagnjeni k socialnim fobijam, bolj podvrženi izvajalski anksioznosti in da v teh primerih niti leta niti izkušnje ne vplivajo na znižanje anksioznosti (navajano po Hargreavesu, 1996). In to se je dejansko potrdilo tudi v naši raziskavi.

Med dijakinjami in dijaki se pojavlja statistično pomembna različnost v izraženosti izvajalske anksioznosti in socialne anksioznosti, in sicer so ženske veliko bolj anksiozne kot moški.

So ženske resnično bolj anksiozne ali pa je resnica ta, da ženske enostavno bolje zaznavajo dogajanje v sebi in so ga pripravljene, predvsem pa zmožne, tudi opisati in priznati, moškim pa to povzroča večje preglavice? Zanimivo je namreč, da se je v naši raziskavi izkazalo, da so pri ženskah bolj pogosti kognitivni simptomi (skrbi v zvezi z nastopom), pri moških pa fiziološki simptomi (potenje, tremor, hitrejša bitje srca...), ki jih pogosto celo ne ozaveštujejo.

ZAKLJUČKI

Na osnovi dobljenih rezultatov lahko zaključimo, da je izvajalska anksioznost fenomen, ki je pri slovenskih dijakih, ki obiskujejo Srednjo glasbeno šolo, močno prisoten.

Potrnila se je večina postavljenih hipotez, kar kaže, da so trendi v Sloveniji precej podobni trendom v tujini.

Tako se je pokazalo, da je izvajalska anksioznost povezana z anksioznostjo kot potezo ter s socialno anksioznostjo. Potrjena je bila tudi hipoteza, da je izvajalska anksioznost odvisna od situacije. Z leti aktivnega nastopanja ter s starostjo izvajalska anksioznost ne upada.

Med dekleti in fanti so se potrdile razlike v izraženosti izvajalske in socialne anksioznosti, in sicer sta bili le-ti močnejše izraženi pri dekletih. V anksioznosti kot potezi pa ni prišlo do razlik med spoloma, čeprav je bil trend opazen.

Na splošno lahko rečem, da bi bilo potrebno na področju izvajalske anksioznosti še ogromno narediti. Izdelati bi bilo potrebno vprašalnik, s katerim bi lahko ta fenomen še natančneje merili, zanimivo bi bilo raziskati odnos med izvajalsko anksioznostjo ter samopodobo, predvsem pa bi se bilo potrebno začeti ukvarjati z izvajanjem tehnik za zmanjševanje izvajalske anksioznosti pri tistih glasbenikih, ki navajajo, da jim anksioznost precej zniža kvaliteto nastopa.

LITERATURA

1. Ashley, J. (1996). *Overcoming stage fright in everyday life*. New York: Three rivers press.
2. Atkinson, L.R. (1993). *Abnormal psychology*. New York: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers
3. Bucik, V. (1997). *Osnove psihološkega testiranja*. Ljubljana: FF
4. Butina, G. (1991). *Samopodoba, agresivnost in anksioznost slovenskih adolescentov*. Diplomsko naloga. Ljubljana: FF
5. Cox, W.J.; Kenardy, J. (1993). Performance anxiety, social phobia, and setting effects in instrumental music students. *Journal of anxiety disorders*; Vol.7 (1) 49-60
6. Fredrikson, M.; Gunnarsson, R. (1992). Psychobiology of stage fright: The effect of public performance on neuroendocrine, cardiovascular and subjective reactions. *Biological psychology*; Vol.33(1) 51-61
7. Hargreaves, D.J. & North, A.C. (1997). *The social psychology of music*. Oxford, New York, Tokio: Oxford university press.

8. Helmish, N. (1997). *Performance anxiety normal; panic can paralyze*. New York: Barnesand Noble World
9. Lamovec, T. (1988). *Priročnik za psihologijo motivacije in emocij*. Ljubljana: FF
10. May, R. (1996). *The meaning of anxiety*. New York: W.W.Norton & Company.inc.
11. Milivojević, Z. (1993). *Psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Prometej.
12. Microsoft corporation (1996): *Encarta Encyclopedia*
13. Musek, J. (1993). *Znanstvena podoba osebnosti*. Ljubljana: Educy d.o.o.
14. Nagel, J.J. (1993). Stage fright in musicians: A psychodynamic perspective. *Bulletin of the Menninger clinic*; Vol.57 (4), 492-503
15. Peiffer, V. (1993). *Positively fearless*. Shaftesbury: Element books limited
16. Petz, B. (1981). *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Zagreb:SNL
17. Požarnik, H. (1976). Anksioznost in strah. *Psihoterapija* 5. 33-49
18. Puklek, M. (1997). Modeli socialne anksioznosti. *Psihološka obzorja*; Vol.6(3) 63-75
19. Puklek, M. (1994). *Socialna anksioznost v adolescenci*. Diplomaska naloga. Ljubljana: FF
20. Ross, J. (1994). *Triumph over fear*. New York: Bantam books.
21. Stanton, H.E. (1994). Reduction of performance anxiety in music students. *Australian psychologist*; Vol. 29(2) 124-127
22. Stanton, H.E. (1993). Alleviation of performance anxiety through hypnotherapy. *Psychology of music and music education*; Vol.21(1)78-82
23. Tobacyk, J.J.; Downs,A. (1986). Personal construct threat and irrational beliefs as cognitive predictors of increases in musical performance anxiety. *Journal of personality and social psychology*; Vol. 51(4) 779-782
24. Van Kemenade, J.F.L.M.; Van Son, M.J.M.; Van Heesch, N.C.A. (1995) Performance anxiety among professional musicians in symphonic orchestras: A self reported study. *Psychological reports*; Vol. 77(2) 555-562
25. Vargas, K. (1996). *Performance anxiety may be more than stage fright*. New York: Bantam books

THE ROLE OF FRONTAL LOBES IN SUSTAINED ATTENTION

Andrej Zaghet

KEYWORDS: sustained attention, frontal lobe, neuropsychology

KLJUČNE BESEDE: dolgotrajna koncentracija, čelni reženj, nevropsihologija

POVZETEK

Tema, ki jo tukaj obravnavam, se uvršča med študije s področja nevropsihologije. V prvem delu sem osvetlil - ob nekaterih nevropsiholoških raziskavah, ki ponazarjajo vlogo čelnih reinjev pri dolgotrajni koncentraciji -, tudi psihofiziološke študije, ki opisujejo višanje krvnega obtoka predvsem v čelnem režnju desne možganske poloble, medtem ko bolnik rešuje več posebnih testov za koncentracijo.

V drugem delu raziskave pa sem poudaril dejstvo, da če ne vemo, ali je dolgotrajna koncentracija vedno sad delovanja desnega čelnega režnja. Vprašal sem se, ali ima desni čelni reženj isto vlogo pri posebnih testih za dolgotrajno koncentracijo, in sicer pri tistih testih, kjer mora biti vsakdo izmed nas dalj časa pozoren na določene znake in ne upošteva drugih. Raziskave s psihofiziološkega področja so že poudarile pomen desnega čelnega režnja tudi pri reševanju teh posebnih testov za dolgotrajno koncentracijo, vendar ne poznamo nobenega nevropsihološkega dela, ki bi prišlo do istih zaključkov.

Na računalniku sem sestavil nov nevropsihološki test, da bi ugotovil, če se dognanja s tega področja popolnoma skladajo z rezultati psihofizioloških raziskav. Test je sestavljen iz dveh delov: prvi del obravnava dolgotrajno koncentracijo pri vidnem sistemu, drugi del pa pri slušnem sistemu. Poleg nevropsihološkega testa, ki sem ga sestavil, sem nevrološkim bolnikom predstavil tudi standardizirane teste za druge frontalne možganske funkcije. Testiral sem bolnike, ki imajo poškodbo v enem samem možganskem režnju. Vse paciente sem na podlagi možganske poškodbe razdelil v štiri skupine. Nazadnje sem vse skupine primerjal na podlagi odgovorov na vse nevropsihološke teste.

Velika novost moje nevropsihološke raziskave je v tem, da je v njej prvič napisano, da je desni čelni reženj odgovoren za dolgotrajno koncentracijo tudi pri tistih nalogah, pri katerih moramo biti pozorni na določene signale in ignorirati druge. V študiji se je izkazalo, da se je število točnih odgovorov na nov test nižalo le pri bolnikih s poškodbo v desnem čelnem režnju, medtem ko so preostali nevrološki bolniki pri istem testu dokazali primerno stopnjo koncentracije. Bolniki z desno čelno poškodbo nekaterih znakov niso mogli ne upoštevati, in so zato dalj časa opazovali vse signale.

Druga novost je v tem, da so bili odgovori vseh bolnikov točnejši, ko sem na ekranu prikazoval signale s hitrostjo 1 Hz (Wilkins, Shallice in McCarthy so leta 1987 prišli do različnih zaključkov).

Rezultati, do katerih sem prišel na nevropsihološki osnovi, se popolnoma skladajo z zaključki, ki so jih drugi raziskovalci opisali s pomočjo psihofizioloških metod: študije s psihofiziološkega področja poudarjajo, da gre pri dolgotrajni koncentraciji kri v ista območja čelnih režnjev bodisi pri vidnem ali pri slušnem sistemu; v svojem delu pa sem dokazal, da poškodbe v prednjem možganskem predelu negativno vplivajo na dolgotrajno koncentracijo pri obeh omenjenih čutnih sistemih.

INTRODUCTION

A peculiar kind of attention is sustained attention often also called vigilance. Dimond and Beaumont (Dimond and Beaumont, 1971; Dimond and Beaumont, 1973) after a series of experiments, explained the different role of cerebral hemispheres in vigilance tasks. According to these authors, the left hemisphere, which plays a major role at the beginning of a vigilance task, has a decreasing performance, whereas the right hemisphere, which plays a minor role at the beginning of such a task, has a stable performance. Such findings were confirmed by Salmaso (1980). Indeed, lesions to the right hemisphere are overall a major cause of attentional disorders and can entail an increasing reaction latency before a verbal or motor response in vigilance tasks (Yokoyama, Jennings, Ackles, Hood and Boller, 1987) and even a reaction of indifference toward the disorder.

Among focal brain lesions, frontal lesions seem to produce more clearly a decreasing performance in vigilance tasks. Salmaso and Denes (1982) found that patients with such lesions are very vulnerable when they are asked to make a distinction between a signal and a noise: in fact, frontal patients have low capacity to discriminate the two categories of stimuli and can't find any signal (target). This would show that frontal regions are directly involved in target detection tasks. Such findings were confirmed in the first investigation on sustained attention involving patients with frontal lobe lesions (Wilkins, Shallice and McCarthy, 1987). Mennemeier, Chatterjee, Watson, Carter and Heilman (1994) also pointed out that the frontal and parietal cortices seem to have a major, even though different, role in adjusting sustained attention to the stimuli coming from the surrounding environment (such an adjustment is probably mediated by nerve fibers connecting frontal and parietal regions). Godefroy, Cabaret and Rousseaux (1994), on the other hand, demonstrated that frontal patients do not show a sustained attention deficit, in fact patients' errors on the vigilance test do not increase with the test duration.

PET (Positron Emission Tomography) has recently given a major contribution to the analysis of anatomic-physiological correlation in sustained attention (Cohen, Semple, Gross, Holcomb, Dowling and Nordahl, 1988; Pardo, Fox and Raichle, 1991). Posner, Petersen, Fox and Raichle (1988) in particular showed how sustained attention is mediated by an increased blood flow in the right hemisphere frontal regions, i. e. the right frontal lobe is activated when subjects are invited to carry out the go/no go

paradigm and they have to draw their attention to target stimuli to which distraction elements are added.

In this article, we aim at:

- providing further evidence for or against the superiority of the right frontal lobe for tasks requiring both visual and auditory sustained attention;
- identifying hemispheric specialization in tasks involving the go/no go paradigm for visual and auditory stimuli; in particular a replication is sought of data coming from recent PET studies.

In order to pursue these aims, a technique similar to that used by Wilkins et al. (1987) will be used. This technique requires that the patients count stimuli that are presented at a given rate. This task was meant to assess the integrity of sustained attention function, mediated by the working of the anterior attention system: Wilkins et al. argued in fact that if stimuli are presented at a low rate (i. e. at 1 Hz), the task would be very monotonous, and the patient's performance would be good only if he/she decides voluntarily to draw his/her attention to the task. When the patient would be unable to draw his/her attention to the stimuli, he/she may behave in one of the following ways:

- stop counting;
- keep counting after the end of stimuli;
- have difficulties in synchronizing counting with stimuli.

On the contrary, at a high rate, the patient would be automatically forced to draw his/her attention to stimuli, therefore he/she would avoid to draw voluntarily his/her attention to the task and perform better. Wilkins et al. indeed found that the performance of frontal lobe patients is worse when the stimuli are presented at the rate of 1 Hz, while their performance is better at higher presentation rates.

SUBJECTS

For this experiment, we have tested 36 patients with unilateral and unifocal frontal or parietal lesions coming from the Motor and Functional Reconditioning Unit of the "Santorio Santorio" and "Maggiore" Hospitals of Trieste, from the Neurological Unit of the "Maggiore" Hospital and from the

Neurosurgical Unit of the "Cattinara" Hospital. The aetiology of the lesion was: head trauma (in 8 cases), brain tumors (9 including meningiomas, 12 astroцитomas and 2 oligodendrogliomas) and vascular damages (1 including anterior communicating artery aneurysm rupture, 2 ischemic lesion and 2 cerebral hemorrhage). CAT scans showed cortical damage in all cases, sub-cortical structures not being significantly involved. Four groups were formed according to the brain lesion site:

- left frontal (6 males and 3 females);
- right frontal (5 males and 5 females);
- left parietal (5 males and 4 females);
- right parietal (5 males and 3 females).

Table 1. Details of the sex, age, educational level (in years) and aetiology of the patients participating in this study. The standard deviations are shown in parentheses after the means.

Patient group	M/F N=36	Age	Educational level	Aetiology
Left frontal	6/3	43.9 (11.5)	11.4 (2.5)	brain tumors (4 cases) head trauma (2 cases) vascular damages (3 cases)
Right frontal	5/5	42.4 (12.1)	11.8 (3.3)	head trauma (4 cases) brain tumors (6 cases)
Left parietal	5/4	45.4 (15.3)	9.7 (1.6)	brain tumors (6 cases) head trauma (1 case) vascular damages (2 cases)
Right parietal	5/3	38.4 (13.8)	9.9(1.8)	brain tumors (7 cases) head trauma (1 case)

With reference to the control group, including patients with posterior cortical lesions, we haven't chosen patients with temporal and occipital cortex lesions because in our investigation we have presented to patients visual and auditory stimuli that, as we know, respectively reach the occipital and temporal lobes.

All the subjects we have tested during this experiment were right-handed individuals, and some of them, during the whole test, were wearing glasses to avoid any difficulty in visual stimuli detection. Both hospitalized patients and patients coming daily to the hospital for functional reconditioning have always been tested in the morning (from about 09.00 a. m. to about 12.30 a. m.).

The results from the brain damaged groups were compared to those from age - and education - matched normal subjects.

MATERIALS AND METHODS

We have used a vigilance task designed by the True Basic program. Such a task lasts about 20-30 minutes and it presents both visual and auditory stimuli.

With reference to visual stimuli, a small square with a black border 7 mm long, and a double square (one inside the other), the outer square having a black border 7 mm long, were displayed. All these stimuli were displayed in a succession at the centre of an Apple Powerbook 170 portable computer screen, on a white background.

With reference to auditory stimuli, a 500 Hz sound and a 700 Hz sound were produced by the same computer using Sony stereo headphones. Sounds were produced in a succession. Headphones were used to try to minimize the influence of any sound or noise in the surrounding environment, which could affect the subjects' performance. Such a computer can produce mid-intensity sounds (on Powerbook 170 a sound intensity scale is available and we have chosen the 4th step: on this computer, 0 stands for the absence of sound and 7 stands for the maximum intensity). Visual and auditory stimuli (which are never mixed together) were presented in a succession according to different patterns: the shortest pattern is composed by 3 stimuli, whereas the longest one by 11 stimuli (obviously, patients were not told that the

minimum number is 3 and the maximum number is 11). Globally, 9 series of stimuli were presented. The patient had to count the stimuli he/she was presented in each train and report, at the end of each train (when the word "Answer" is displayed by the computer) the number of stimuli he/she had counted from the beginning of the train until the end.

Visual and auditory stimuli were presented at two different rates, i. e. at 1 Hz and at 3 Hz: the 1 Hz rate is also used in the investigation of Wilkins et al. (1987), whereas the 3 Hz rate has been chosen because, in our opinion, it is more suitable to carry out a check on the 1 Hz rate (rates exceeding 3 Hz, in our opinion, are too fast to obtain a successful counting of all the stimuli which are presented to the patient). At the 1 Hz rate, the task is slow and very monotonous, hence the subject is bound to draw voluntarily his/her attention to the task to be able to report the number of squares or sounds he/she has counted at the end of the train, whereas at the 3 Hz rate the task is more lively and the subject is not bound to draw voluntarily his/her attention to the stimuli (Wilkins, Shallice and McCarthy, 1987).

Both visual and auditory stimuli were presented with different patterns under three different conditions:

- regular condition;
- irregular condition;
- condition with alternate stimuli.

The regular condition is chosen to confirm the findings obtained by Wilkins, Shallice and McCarthy (1987).

The irregular condition is taken into account to investigate how the subject's expectation about the moment when a stimulation should appear can affect the vigilance test.

The condition with alternate stimuli has been included in our experiment to identify any inter-hemisphere specialization for the go/no go paradigm applied to the vigilance test. Salmaso and Denes (1982) pointed out a special involvement of frontal regions in the go/no go paradigm, whereas we, throughout our experiment, have tried to find any brain lateralization under the condition with alternate stimuli.

All the patients (but only the patients) were submitted both the vigilance test and some neuropsychological frontal damage-sensitive tests, in order to

identify any interhemisphere specialization for those tests. Such tests, which were all carried out in 20-30 minutes, could precede the vigilance test we have designed or follow it (the moment on which tests were carried out was randomized to avoid any sequence effects, hence some patients could be submitted to the vigilance test and then to the neuropsychological tests, some others could be submitted to the neuropsychological tests and then to the vigilance test).

The neuropsychological tests the patients have been submitted to are:

- Luria's test (Semenza and Cipolotti, 1993);
- Analogies (WAIS's verbal sub-test);
- Proverbs (sub-test of verbal judgement test, drawn from the collection of Neuropsychological Tests by Spinnler and Tognoni, 1987);
- Repetition of written sequences of signs (Semenza and Cipolotti, 1993);
- Cognitive estimates (Shallice and Evans, 1978).

All the patients were submitted to the aforementioned tests in a randomized order, which has always changed for all the subjects. Nevertheless, three different randomized tasks were presented to the patients before the vigilance test:

- Counting of numbers from 1 to 20 (to assess if the patient could count the stimuli which were to be presented during the vigilance test);
- Memorization of numbers (WAIS's sub-test) because we did not want the patient to forget the number of stimuli he/she had already counted during the vigilance test;
- Visual and auditory distinction (because under the condition with alternate stimuli, the patient should be able to make a distinction between two kinds of stimuli).

HYPOTHESIS

1. In all the groups we have examined there should be no significant difference of performance with reference to visual and auditory stimuli (i. e. the performance under a regular condition with visual stimuli should not be different from the performance under a regular condition with auditory stimuli): PET has shown that an increasing blood flow is present in the same regions during visual and auditory stimuli;

2. In all the groups we have examined, at the 1 Hz and 3 Hz rates, the condition with alternate stimuli should give the best performance, followed by the regular condition and by the irregular condition.

Under the condition with alternate stimuli, the small number of stimuli to be counted, the task liveliness and the subjects' expectation about the moment on which the stimuli should appear (intervals between the stimuli are constant) should simplify the task.

Under the regular condition, there is a subjects' expectation about the moment on which the stimuli should appear, but the number of stimuli to which attention should be drawn is higher (than under the previous condition) and the task is monotonous.

Therefore, under the regular condition, the subjects' performance should be worse.

Under the irregular condition, the lack of expectations about the moment on which the stimuli should appear and the high number of stimuli to which attention must be drawn should be the cause of an increasing number of mistakes.

3. When visual and auditory stimuli are presented at a 1 Hz rate, the performance of right frontal patients under a regular condition should be significantly worse than the performance of all the other groups (according to the findings of the experiment of Wilkins, Shallice and McCarthy, 1987);

4. Under the regular condition, when visual and auditory stimuli are presented at a 3 Hz rate, the right frontal patients should perform better than under a 1 Hz rate condition: at a 3 Hz rate the task should make them automatically draw their attention, because it is lively (Wilkins et al., 1987);

5. With reference to neuropsychological tests (Luria's test, Analogies, Proverbs, Repetition of written sequences of signs, Cognitive estimations), the performance of frontal patients should be worse.

EXPERIMENT 1

Before submitting all the groups to the vigilance test, we have carried out a pilot-experiment on normal subjects belonging to different age groups, for three reasons:

- to observe if age can affect the results of our vigilance test to which different patients are submitted;
- to include, if necessary, in our vigilance test only the patients belonging to a specific age group;
- to identify the most suitable age of the control group patients to compare them with all the groups of patients.

Subjects

Our pilot-experiment has taken into account five different age groups and, within each age group, the subjects are compared on the basis of their school-years and sex (we wished to obtain balanced groups, including the same number of males and females). The five groups were the following:

- twenty-year old subjects (12 subjects: 6 males and 6 females);
- thirty-year old subjects (12 subjects: 6 males and 6 females);
- forty-year old subjects (12 subjects: 6 males and 6 females);
- fifty-year old subjects (12 subjects: 6 males and 6 females);
- sixty-year old subjects (12 subjects: 6 males and 6 females).

Statistical analysis

For each group of subjects, we have carried out (by means of a variance analysis by groups of Ray Meddis) a factorial design. We have manipulated the following two independent variables:

- rate of stimuli during the test;
- type of condition.

The first independent variable has two levels (1 Hz and 3 Hz), whereas the second one has three levels (regular condition, irregular condition and condition with alternate stimuli). The dependent variable is represented by the number of right answers given by the subjects under the various conditions and at different rates of stimuli during the vigilance test.

Results

Within the 5 groups, our findings were the following:

- the whole vigilance test gives a better performance at a slow rate (1 Hz) than at a high rate (3 Hz);
- the condition with alternate stimuli gives significantly better results than the regular and the irregular condition;
- the interaction between the 2 independent variables is not significant.

Discussion

The factorial designs of each group of subjects show that, usually, the performance is simpler during the vigilance test when the subjects are presented stimuli at a low rate (1 Hz) and when they are under a condition with alternate stimuli (the interaction between independent variables is not significant).

Each group of subjects does not show a significant difference between visual stimuli and auditory stimuli. Such findings confirm the results obtained from PET for vigilance tasks. PET points out that the same brain regions are activated during the subjects' sustained attention for both sensory stimuli.

Since (under the various conditions, for the various sensory stimuli, at different rates of stimuli) no significant difference of performance is recorded for subjects having a different age, we can include in our control group (to be compared with four groups of patients) subjects having different ages. We have included in our control group subjects others than those included in our pilot-experiment. They are compared on the basis of their school-years. Of course, we have tried to obtain, as far as possible, a similar age distribution in all groups.

EXPERIMENT 2

In this experiment we have tested four groups of patients and a control group.

VIGILANCE TEST RESULTS

In all the groups taken into account, the performance is significantly better at a 1 Hz rate (for visual stimuli: $Z = 4.346$, $p < 0.001$; $Z = 3.505$, $p < 0.001$; $Z = 4.217$, $p < 0.001$; $Z = 4.097$, $p < 0.001$; $Z = 5.327$, $p < 0.001$; for auditory stimuli: $Z = 5.451$, $p < 0.001$; $Z = 3.547$, $p < 0.001$; $Z = 5.051$, $p < 0.001$; $Z = 4.837$, $p < 0.001$; $Z = 5.126$, $p < 0.001$);

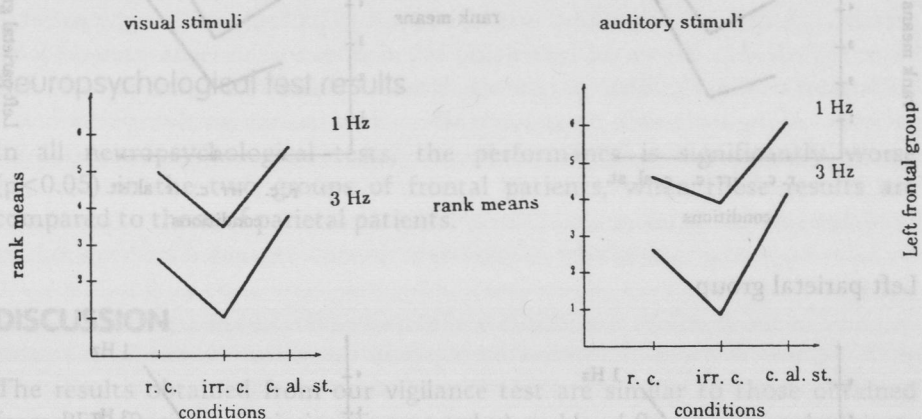
In left frontal, left parietal, right parietal and normal subjects, the performance is significantly better under the condition with alternate stimuli (for visual stimuli: $Z = 4.511$, $p < 0.001$; $Z = 4.116$, $p < 0.001$; $Z = 4.214$, $p < 0.001$; $Z = 4.315$, $p < 0.001$; for auditory stimuli: $Z = 3.159$, $p < 0.001$; $Z = 3.195$, $p < 0.001$; $Z = 3.988$, $p < 0.001$; $Z = 4.977$, $p < 0.001$), whereas in the right frontal subjects the condition with alternate stimuli gives significantly worse results (for visual stimuli: $Z = 5.752$, $p < 0.001$; for auditory stimuli: $Z = 5.517$, $p < 0.001$);

The interaction between variables is not significant (for visual stimuli: $Z = 1.497$, $p > 0.05$; $Z = 1.357$, $p > 0.05$; $Z = 1.349$, $p > 0.05$; $Z = 1.253$, $p > 0.05$; $Z = 1.133$, $p > 0.05$; for auditory stimuli: $Z = 1.177$, $p > 0.05$; $Z = 1.006$, $p > 0.05$; $Z = 1.164$, $p > 0.05$; $Z = 1.053$, $p > 0.05$; $Z = 1.226$, $p > 0.05$).

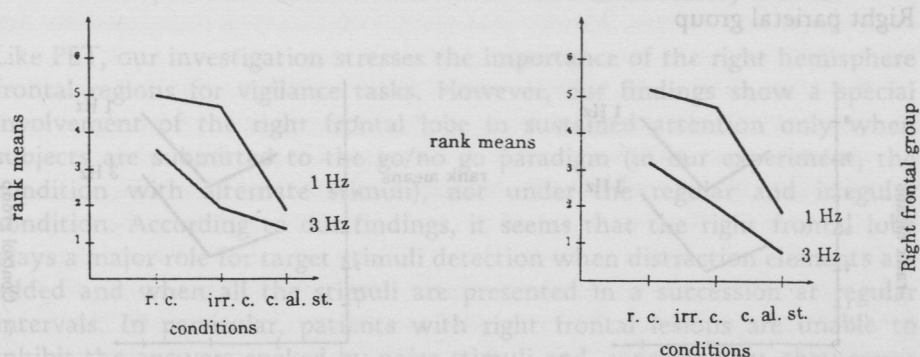
- rate of stimuli during the test;
- type of condition.

The first independent variable has two levels (1 Hz and 3 Hz), whereas the second one has three levels (regular condition, irregular condition and condition with alternate stimuli). The dependent variable is represented by the number of right answers given by the subjects under the various conditions and at different rates of stimuli during the vigilance test.

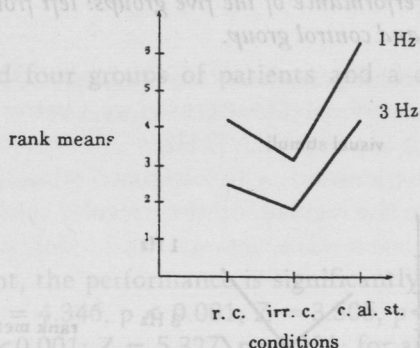
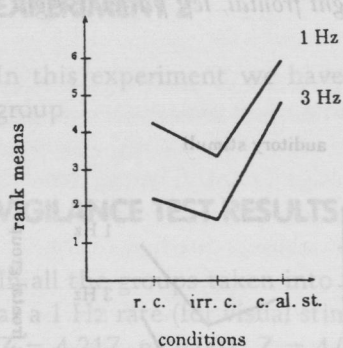
Fig. 1. Performance of the five groups: left frontal, right frontal, left parietal, right parietal and control group.



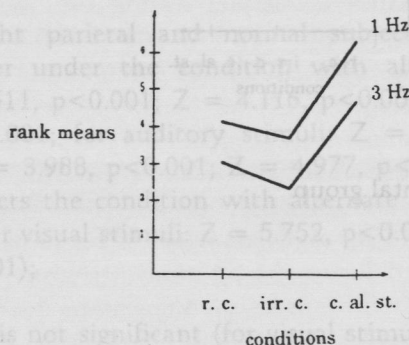
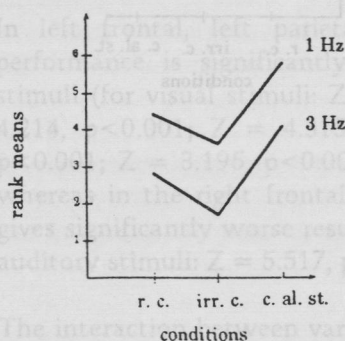
Left frontal group



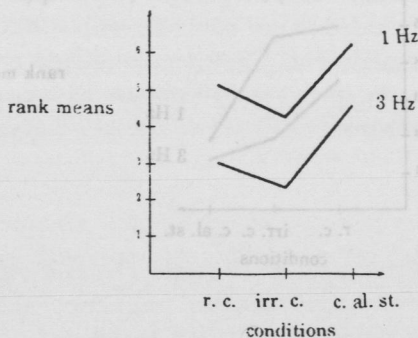
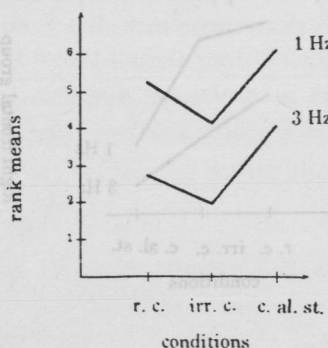
Right frontal group



Left parietal group



Right parietal group



Control group

When we compare all the subject groups, the only significant difference which results from this comparison refers to the condition with alternate stimuli (the results under this condition are significantly worse for the right frontal group).

Neuropsychological test results

In all neuropsychological tests, the performance is significantly worse ($p < 0.05$) in the two groups of frontal patients, when these results are compared to those of parietal patients.

DISCUSSION

The results obtained from our vigilance test are similar to those obtained from PET (Positron Emission Tomography) on blood flow in normal subjects and to the data obtained, in the neuropsychological field, from patients with brain lesions. On one hand, our experiment does not show any difference in subjects' performances with reference to visual and auditory vigilance (both in normal subjects and patients with brain lesions). On the other hand, PET shows an increasing blood flow in the same brain regions both for visual and auditory sustained attention. Therefore, a damage to these regions would provoke a disorder of sustained attention both from a visual and an auditory point of view, with no distinction between visual and auditory stimuli.

Like PET, our investigation stresses the importance of the right hemisphere frontal regions for vigilance tasks. However, our findings show a special involvement of the right frontal lobe in sustained attention only when subjects are submitted to the go/no go paradigm (in our experiment, the condition with alternate stimuli), not under the regular and irregular condition. According to our findings, it seems that the right frontal lobe plays a major role for target stimuli detection when distraction elements are added and when all the stimuli are presented in a succession at regular intervals. In particular, patients with right frontal lesions are unable to inhibit the answers evoked by noise stimuli and, consequently, they count all the stimuli they are presented (under the condition with alternate stimuli).

This behaviour was found in eight right frontal patients out of ten, and in two left frontal patients out of nine (the comparison between left and right frontal patients is significant from a statistical point of view, hence the go/no go paradigm gives significantly worse results for right frontal patients). A deficit of this kind was not found in patients with right parietal lesions (PET also shows an increasing blood flow in the right parietal lobe Brodmann's area 7). This maybe explained by the fact that not all the patients belonging to this group were affected by lesions involving that brain region. The importance of bilateral frontal regions when subjects must make a distinction between a signal and a noise was already stressed by another investigation (see Salmaso and Denes, 1982). On the basis of our experiment, we can suggest a superiority of the right frontal regions for this kind of tasks.

In the future, it could be interesting to apply the go/no go paradigm to the irregular condition when intervals between stimuli are different, as well as to the whole tactile modality. Furthermore, it could be interesting to use, in the go/no go paradigm, some target-stimuli physically indistinguishable from other stimuli, but lasting more milliseconds.

In this experiment we could not confirm the findings of Wilkins et al. about a right frontal patients' deficit when they are presented stimuli at low rates (1 Hz) and at regular intervals between the stimuli. In our experiment, their performance (under the regular condition at 1 Hz) is similar to the performance obtained from all the other groups, both from a visual and an auditory point of view. Maybe, the results of the two investigations are different because of:

- a higher number of stimuli to which the patients should draw their attention in the work of Wilkins et al.: the train of stimuli of that investigation (which is longer) includes 22 stimuli, whereas each condition of our vigilance test includes no more than 11 stimuli;
- a sequence effect with reference to the train of stimuli, the rates of stimuli and sensory modalities (Wilkins et al.), whereas in our experiment all the trains of stimuli are randomized, as well as all sensory modalities and both the rates used to present the stimuli (1 Hz and 3 Hz);
- a lack of homogeneity within the group of frontal patients. In Wilkins et al., the group of left and right frontal patients includes also patients with left and right frontal-temporal lesions. Therefore, with reference to the auditory vigilance task, maybe a bad performance of the Wilkins et al.'

patients is due to a lesion in the brain auditory areas, a lesion which would affect a good stimuli detection. In our experiment, as we have already stated, frontal and parietal patients only have unilateral and unifocal lesions.

As we have stated at the beginning, in all the subject groups (except for right frontal patients) the condition with alternate stimuli gives better results, followed by the regular condition and the irregular condition. The trend of results, with reference to the performances under the three aforementioned experimental conditions, is similar at 1 Hz and at 3 Hz, even though a significant difference is found between the performances at low and high rates. The better performance at the 1 Hz rate (the subjects are bound to draw voluntarily their attention to the task) can be explained by taking into account the time between the patient's accident and the moment he/she has been submitted to our test: during this time, a reduction of diaschisis, appearing in healthy brain structures far from the injured area, can occur, and in some patients the reduction, or disappearance, of this phenomenon can improve attention capabilities, that several months before had been impaired by the accident.

We could even say that such a length of time is a factor responsible for improved attention capabilities in these subjects. Consequently, we can affirm, with reference to the Norman and Shallice's model, that a damage, of any kind, to frontal lobes usually does not cause a permanent disorder in the supervising attention system: such a damage still allows a gradual inner strengthening and increases, as time goes by, the patient's capability to select the most appropriate schemes to keep his behaviour under control. However, we must bear in mind that a supervising system functional damage can persist, even after long periods, when the supervising attention system is required to select target-stimuli to which distraction elements are added.

Therefore, according to the data we have obtained, we can not affirm that a damage to frontal lobes can provoke, as time goes by, a total functional block of the Norman and Shallice's supervising attention system; it only causes a selective deficit of some specific functions (in our experiment, the detection of target-stimuli to which noise stimuli are added).

REFERENCES

16. Brouwer W. H., van Wolffelaar (1985), Sustained attention and sustained effort after closed head injury: detection and 0.10 Hz heart rate variability in a low event rate vigilance task, *Cortex*, 21, 111-119
17. Cohen R.M., Semple W. E., Gross M., Holcomb H. H., Dowling M. S., Nordahl T. E. (1988), Functional localization of sustained attention: comparison to sensory stimulation in the absence of instruction, *Neuropsychiatry, Neuropsychology, and Behavioral Neurology*, Vol. 1, No. 1, 3-20
18. Corbetta M., Miezin F. M., Shulman G. L., Petersen S. E. (1993), A PET study of visuospatial attention, *The Journal of Neuroscience*, Vol. 13, No. 3, 1202-1226
19. Coslett H. B., Bowers D., Heilman K. M. (1987), Reduction in cerebral activation after right hemisphere stroke, *Neurology*, 37, 957-962
20. Crawford H. J., Brown A. M., Moon C. E. (1993), Sustained attentional and disattentional abilities: differences between low and highly hypnotizable persons, *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 102, No. 4, 534-543
21. Damasio A. R. (1985), The frontal lobes, in *Clinical neuropsychology*, ed. Heilman K. M. & Valenstein E., New York, Oxford University Press
22. Damasio A. R., Van Hoesen G. W. (1983), Emotional disturbances associated with focal lesions of the frontal lobe, in *The neuropsychology of human emotion: Recent advances*, ed. Heilman K. & Satz P., New York, Guilford Press
23. De Renzi E., Faglioni P., Lodesani M., Vecchi A. (1983), Performance of left brain-damaged patients on imitation of single movements and motor sequences. Frontal and parietal-injured patients compared, *Cortex*, 19, 333-343
24. Dimond S., Beaumont G. (1971), Hemisphere function and vigilance, *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 23, 443-448
25. Dimond S. J., Beaumont J. G. (1973), Difference in the vigilance performance of the right and left hemispheres, *Cortex*, 9, 259-265
26. Drewe E. A. (1975), Go-no go learning after frontal lobe lesions in humans, *Cortex*, 11, 8-16
27. Duncan J. (1986), Disorganisation of behaviour after frontal lobe damage, *Cognitive Neuropsychology*, 3 (3), 271-290
28. Duncan J., Burgess P., Emslie H. (1995), Fluid intelligence after frontal lobe lesions, *Neuropsychologia*, Vol. 33, No. 3, 261-268

29. Eslinger P. J., Damasio A. R. (1985), Severe disturbance of higher cognition after bilateral frontal lobe ablation: Patient EVR, *Neurology*, 35, 1731-1741
30. Fidelman U. (1995), The three attentional networks and the two hemispheric mechanisms, v: Posner M. I., Raichle M. E., "Précis of images of mind", *Behavioral and Brain Sciences*, 18, 343-344
31. Giancola P. R., Zeichner A. (1994), Neuropsychological performance on tests of frontal-lobe functioning and aggressive behavior in men, *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 103, No. 4, 832-835
32. Godefroy O., Cabaret M., Rousseaux M. (1994), Vigilance and effects of fatigability, practice and motivation on simple reaction time tests in patients with lesion of the frontal lobe, *Neuropsychologia*, Vol. 32, No. 8, 983-990
33. Kinchla R. A. (1992), Attention, *Annual Review of Psychology*, 43, 711-742
34. Lenzenweger M. F., Cornblatt B. A., Putnick M. (1991), Schizotypy and sustained attention, *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 100, No. 1, 84-89
35. Lhermitte F. (1983), 'Utilization behaviour' and its relation to lesions of the frontal lobes, *Brain*, 106, 237-255
36. Lhermitte F., Derouesne J., Signoret J. L. (1972), Analyse neuropsychologique du syndrome frontal, *Revue Neurologique*, 127 (4), 415-440
37. Logan G. D. (1981), Attention, automaticity, and the ability to stop a speeded choice response, v RAZNI, *Attention and Performance*, ed. Long J. - Baddeley A., vol. IX, Hillsdale - New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 205-222
38. Luria A. R. (1965), Two kinds of motor perseveration in massive injury of the frontal lobes, *Brain*, 88, 1-10
39. Luria A. R. (1966), Disturbance of action control in frontal lobe lesions", v *Human brain and psychological processes*, New York - London, Harper & Row Publishers
40. Luria A. R. (1967), Alterazione delle funzioni corticali superiori nelle lesioni delle regioni frontali del cervello, v *Le funzioni corticali superiori nell'uomo*, Firenze, C. E. Giunti
41. Mackworth N. H., Kaplan I. T., Metlay W. (1964), Eye movements during vigilance, *Perceptual and Motor Skills*, 18, 397-402
42. McGrath J. J. (1963), Irrelevant stimulation and vigilance performance, v RAZNI, *Vigilance: a symposium*, ed. Buckner D. N. - McGrath J. J., New

- York-San Francisco - Toronto - London, McGraw-Hill Book Company Inc.
43. Meddis R. (1984), Statistics using ranks, Oxford, Basil Blackwell Publisher Ltd
 44. Mennemeier M. S., Chatterjee A., Watson R. T., Wertman E., Carter L. P., Heilman K. M. (1994), Contributions of the parietal and frontal lobes to sustained attention and habituation, *Neuropsychologia*, Vol. 32, No. 6, 703-716
 45. Mountcastle V. B. (1978), Brain mechanisms for directed attention, *Journal of the Royal Society of Medicine*, 71, 1978, 14-28
 46. Nuechterlein K. H., Parasuraman R., Jiang Q. (1983), Visual sustained attention: image degradation produces rapid sensitivity decrement over time, *Science*, 220, 327-329
 47. Parasuraman R. (1979), Memory load and event rate control sensitivity decrements in sustained attention, *Science*, 205, 924-927
 48. Parasuraman R. (1985), Sustained attention: a multifactorial approach, v RAZNI, *Attention and Performance*, ed. Posner M. I. - Marin O. S. M., vol. XI, Hillsdale - New Jersey - London, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 493-511
 49. Pardo J. V., Fox P. T., Raichle M. E. (1991), Localization of a human system for sustained attention by positron emission tomography, *Nature*, 349, 61-64
 50. Posner M. I. (1980), Orienting of attention, *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 32, 3-25
 51. Posner M. I. (1992), Attention before and during the decade of the brain, in AA.VV., *Attention and Performance*, ed. Meyer D. E. - Kornblum S., vol. XIV, Cambridge, Massachusetts, London, England, A Bradford Book, The Mit Press, 343-350
 52. Posner M. I., Boies S. J. (1971), Components of attention, *Psychological Review*, Vol. 78, No. 5, 391-408
 53. Posner M. I., Inhoff A. W., Friedrich F. J., Cohen A. (1987), Isolating attentional systems: a cognitive-anatomical analysis, *Psychobiology*, Vol. 15, No. 2, 107-121
 54. Posner M. I., Petersen S. E. (1990), The attention system of the human brain, *Annual Review of Neuroscience*, 13, 25-42
 55. Posner M. I., Petersen S. E., Fox P. T., Raichle M. E. (1988), Localization of the cognitive operations in the human brain, *Science*, 240, 1627-1631
 56. Posner M. I., Raichle M. E. (1995), Précis of images of mind, *Behavioral and Brain Sciences*, 18 (2), 327-383

57. Price B. H., Daffner K. R., Stowe R. M., Mesulam M. M. (1990), The comportmental learning disabilities of early frontal lobe damage, *Brain*, 113, 1383-1393
58. Salmaso D. (1980), Hemispheric differences on a novel task requiring attention, *Perceptual and Motor Skills*, 51, 383-391
59. Salmaso D., Denes G. (1982), Role of the frontal lobes on an attention task: a signal detection analysis, *Perceptual and Motor Skills*, 54, 1147-1150
60. Semenza C., Cipolotti L. (1993), *Neuropsicologia con carta e matita*, Padova, CLEUP
61. Shallice T. (1990), La distribuzione delle risorse di elaborazione: controllo a livello superiore, *Neuropsicologia e struttura della mente*, Bologna, il Mulino
62. Shallice T. (1994), Multiple levels of control processes, v RAZNI., *Attention and Performance*, ed. Umiltà C. - Moscovitch M., vol. XV, Cambridge, Massachusetts, London, England, A Bradford Book, The MIT Press, 395-420
63. Shallice T., Burgess P. W. (1991), Deficits in strategy application following frontal lobe damage in man, *Brain*, 114, 727-741
64. Shallice T., Burgess P. W., Schon F., Baxter D. M. (1989), "The origins of utilization behaviour", *Brain*, 112, 1587-1598
65. Shallice T., Evans M. E. (1978), The involvement of the frontal lobes in cognitive estimation, *Cortex*, 14, 294-303
66. Shiffrin R. M., Schneider W. (1977), Controlled and automatic human information processing: II. perceptual learning, automatic attending, and a general theory, *Psychological Review*, Vol. 84, No. 2, 127-190
67. Shoqeirat M. A., Mayes A., MacDonald C., Meudell P., Pickering A. (1990), Performance on tests sensitive to frontal lobe lesions by patients with organic amnesia: Leng & Parkin revisited, *British Journal of Clinical Psychology*, 29, 401-408
68. Spinnler H., Tognoni G. (1987), Standardizzazione e Taratura Italiana di test Neuropsicologici, *The Italian Journal of Neurological Sciences*, Suppl. 8
69. Stuss D. T., Benson D. F. (1984), Neuropsychological studies of the frontal lobes, *Psychological Bulletin*, Vol. 95, No. 1, 3-28
70. Swets J.A., Kristofferson A. B. (1970), Attention, *Annual Review of Psychology*, 21, 339-366
71. Taylor R., O'Carroll R. (1995), Cognitive estimation in neurological disorders, *British Journal of Clinical Psychology*, 34, 223-228

72. Vilkki J. (1988), Problem solving deficits after focal cerebral lesions, *Cortex*, 24, 119-127
73. Vilkki J. (1992), Cognitive flexibility and mental programming after closed head injuries and anterior or posterior cerebral excisions, *Neuropsychologia*, Vol. 30, No. 9, 807-814
74. Vilkki J., Holst P. (1989), Deficient programming in spatial learning after frontal lobe damage, *Neuropsychologia*, Vol. 27, No. 7, 971-976
75. Yokoyama K., Jennings R., Ackles P., Hood P., Boller F. (1987), Lack of heart rate changes during an attention demanding task after right hemisphere lesions, *Neurology*, 37, 624-630
76. Walsh K. W. (1991), I lobi frontali, v *Neuropsicologia clinica*, prevod v ital.: Botta Berlucchi M. L., Bologna, il Mulino
77. Wechler D. (1986), Scala d'intelligenza Wechler per adulti (WAIS), Firenze, Organizzazioni speciali
78. Wilkins A. J., Shallice T., McCarthy R. (1987), Frontal lesions and sustained attention, *Neuropsychologia*, Vol. 25, No. 2, 359-366

RAZVOJ TESTA OBJEKTNIH ODNOSOV (TOO)

Gregor Žvelc

KLJUČNE BESEDE: merjenje objektnih odnosov, separacija-individualizacija, medosebni odnosi, Loevingerjeva metoda validacije

KEYWORDS: assessment of object relations, separation-individuation, interpersonal relatedness, Loevinger's method of validation

POVZETEK

Prispevek opisuje razvoj novega instrumenta za merjenje medosebnih odnosov - Testa objektnih odnosov (TOO). Test objektnih odnosov je samoocenjevalni vprašalnik, ki meri odnose s pomembnimi drugimi osebami. Sestavlja ga 90 postavk, ki se nanašajo na šest lestvic objektnih odnosov: Simbiotično zlivanje, Separacijska anksioznost, Narcisistični self, Egocentrizem, Strah pred požiranjem in Socialna izolacija. Meri specifične razrešitve procesa separacije in individualizacije, kot se manifestirajo v odraslosti v medosebnih odnosih.

Test je bil zgrajen na podlagi Loevingerjevega modela konstrukcije, ki vključuje tri faze validacije: teoretično substantivno, interno strukturalno in eksterno kriterijsko. V članku sta opisani prvi dve fazi validacije, tretjo fazo pa bo potrebno še izvesti.

ABSTRACT

The article describes the development of a new instrument for measuring interpersonal relatedness - Test of Object Relations (TOO). The test is a self-report questionnaire, which measures relations with significant others. It consists of 90 items, which correspond to six scales of object relations: Symbiotical Merging, Separation Anxiety, Narcissistic Self, Egocentricity, Fear of Engulfment and Social Isolation. TOO measures specific resolutions of separation-individuation process, as they express themselves in interpersonal relations during adulthood. The test was built according to Loevinger's model of test construction, which includes three phases of validation: theoretical-substantive, internal-structural, and external-criterion. In the article the first two phases are described, while the external validation still has to be made.

UVOD

V zadnjih desetletjih se med raziskovalci pojavlja povečan interes za merjenje objektnih odnosov. Večina testov za merjenje objektnih odnosov je projekcijskih (Fishler, Sperling in Carr, 1990). Tako so nastali posebni sistemi za ocenjevanje odgovorov Roschachovega testa (Blatt in Ritzler, 1974, po Bell, Billington in Becker, 1986; Urist, 1977, po Fishler in dr., 1990; Coonerty, 1986; Smith, 1990, po Blatt, 1990), TAT-a (Westen, Lohr in Silk, 1985, po Westen, Ludolph, Block, Wixom in Wiss, 1990), WAISA-a (Segal, Westen, Lohr in Silk, 1993), sistemi ocenjevanja zgodnjih spominov (Ryan in Bell, 1984, po Fishler in dr., 1990), sanj (Krohn in Mayman, 1974, po Fishler in dr., 1990) in opisov pomembnih drugih oseb (Blatt, Wein, Chevron in Quinlan, 1979, po Marziali, Oleniuk, 1990). Objektne odnose pa je mogoče meriti tudi z ugotavljanjem, kako posameznik vzpostavlja odnose z drugimi ljudmi ter kakšna stališča in prepričanja ima o medosebnih odnosih.

V pregledu literature sem zasledil le nekaj testov, ki prek samoocenjevanja merijo objektne odnose (Moelis, 1980, po Levine, Green in Millon, 1986; Bell in dr., 1986; Levin in dr., 1986). Z izjemo Bellovega testa (Bell, in dr., 1986) ima večina teh testov slabo raziskane psihometrične lastnosti. Poleg tega nisem zasledil testa, ki bi skušal zajeti različne razrešitve faz procesa separacije in individualizacije po Mahlerjevi (Mahler, Pine in Bergman, 1975),

kot se kažejo v odraslosti. Zaradi tega sem se lotil konstrukcije testa objektivnih odnosov, ki bi bil skladen s teorijo Mahlerjeve.

Margaret Mahler je s sodelavci raziskovala zgodnji odnos med materjo in otrokom (Mahler in dr., 1975). Tako je prišla do ene najpomembnejših razvojnih linij - procesa separacije in individualizacije. To je proces strukturiranja ega in formiranja identitete, ki poteka v posameznih fazah, v katerih otrok vse bolj diferencira med seboj in materjo ter postaja avtonomna oseba. Proces separacije in individualizacije otroku omogoči, da doseže intrapsihični občutek ločenosti od matere ter sveta. Mahlerjeva s sodelavci (1975) ga opiše kot 'žizvalitev iz simbiotične membrane' in predstavlja psihološko rojstvo otroka. Do tega pride v tretjem letu starosti.

Mahler in dr. (1975) ugotavljajo, da normalni razvoj v otroštvu poteka v posameznih fazah. Takoj po rojstvu je dojenček v **normalni avtistični fazi**. Za to fazo je značilna relativna odsotnost katekse eksternih stimulusov. Dojenček je v stanju primitivnega halucinatornega neznanja. Bistvena naloga avtistične faze je doseganje homeostatičnega ravnovesja.

Od drugega meseca naprej je dojenček v **simbiotični fazi** razvoja. V tej fazi se otrok vede in funkcionira, kot da sta z materjo onipotentni sistem - dualna enost znotraj skupne meje. Simbioza opisuje stanje nediferenciacije, fuzije z materjo, v katerem 'jaz' še ni diferenciran od 'žne-jaza' ter v katerem znotraj in zunaj šele postopoma postajata zaznana kot različna. Medtem ko je dojenček v tej fazi razvoja absolutno odvisen od matere, je materina potreba po otroku relativna.

Normalni avtizem ter simbioza sta predpogoj za normalen proces separacije in individualizacije (Mahler, 1967a; Mahler in Furer, 1963a; oboje po Mahler in dr., 1975).

Proces **separacije in individualizacije** se nanaša na štiri podfaze razvoja v zgodnjem otroštvu, ki sledijo fazam avtizma in simbioze. Okoli 4. do 5. meseca se začne prva podfaza separacije in individualizacije, ki jo avtorji imenujejo **diferenciacija**. Med simbiotično fazo otrok razvije nespecifičen nasmeh - smeje se osebi, ki se ji približa, v fazi diferenciacije pa ta nasmeh postopoma postane specifičen odziv na mater, kar je glavni znak, da se je zgradila specifična vez med materjo in otrokom. V fazi diferenciacije se prične širjenje izven orbite simbioze, kar sovпада z diferenciacijo predstav o

sebi od predstav objekta. Mahlerjeva je to fazo simbolično označila kot 'žizvalitev'.

Fazi diferenciacije sledi faza **prakticiranja** (10. do 16. mesec). V tem obdobju otroka žene vse večja giblјivost ter dozorevanje progastih mišic stran od primarnega objekta. Otrok shodi in tako lahko na svet gleda z nove perspektive, kar mu prinaša nova zadovoljstva ter tudi frustracije. Opazen je tudi vse bolj intenziven kognitivni razvoj (Piaget otroka v tem obdobju imenuje malega eksperimentatorja). Tako otrok vse bolj razvija svojo individualnost. V tem obdobju je narcisizem na višku. Otrok je očaran nad svojimi zmožnostmi in veličino svojega sveta. Prakticiranje pa prinese tudi zastrašujoče izkušnje, če opazi, da se je znašel brez objekta.

Okrog leta in pol se otrok začneja vse bolj zavedati svoje ločenosti od matere, kar pripelje do podfaze **približevanja**. Za to fazo je značilna povečana separacijska anksioznost. Otrok se zelo boji izgube matere in ima vse večjo potrebo po tem, da z materjo deli svoja nova doživetja. Značilna je povečana potreba po materini ljubezni. V tem obdobju se otrok drži matere za krilo kot senca, ko se hkrati podaja na nove izlete (Praper, 1996). Telesni kontakt ga napolni z novo energijo, s katero se podaja na nove dogodivščine. V fazi približevanja je značilna želja po ponovnem združenju z objektom kot tudi strah pred požiranjem. Vse bolj začneja opuščati tudi fantazije onipotence ter grandioznosti.

Četrta podfaza procesa separacije-individualizacije se imenuje **konsolidacija individualnosti** ter začetki emocionalne konstantnosti objekta (24. do 36. mesec). Za to podfazo je značilna intenzivna strukturalizacija ega in internalizacija starševskih zahtev, kar indicira začetke formacije superega. Ustvarjanje emocionalne konstantnosti objekta poteka prek postopne internalizacije konstantne, pozitivno katektirane podobe matere. To otroku omogoča, da funkcionira ločeno od matere kljub napetosti in neugodju. Po doseženi objektni konstantnosti (po tretjem letu starosti) je mati med fizično odsotnostjo zamenjana z zanesljivo notranjo podobo matere, ki je relativno stabilna, ne glede na nagonse potrebe ter stanja neugodja. Na tej podlagi otrok lahko tolerira tudi nekoliko daljše separacije od primarnega objekta. Za doseženo konstantnost objekta je značilna tudi integracija dobrih in slabih objektnih reprezentacij ter nevtralizacija libida in agresije. Tako se otrok s postopno internalizacijo karakteristik objekta okoli tretjega leta žpsihološko rodi' in tako doseže separacijo.

separacije in individualizacije po Mahlerjevi (Mahler, Pine in Bergman, 1975).

Če pride do motenj v procesu separacije in individualizacije, lahko pride do razvoja določene psihopatologije. Med drugim se moten proces separacije in individualizacije povezuje z borderline sindromom (Mahler in dr., 1975; Masterson, 1981; Blanck in Blanck, 1985; Praper, 1996), narcisistično motnjo osebnosti (Masterson, 1981; Praper, 1996) ter shizoidno osebnostjo (Praper, 1996). Motnje v procesu separacije in individualizacije lahko prizadenejo različne ego funkcije, med drugim tudi kapaciteto za objektivne odnose v odraslosti.

Test objektivnih odnosov naj bi meril specifične razrešitve procesa separacije in individualizacije, kot se kažejo v odraslosti v medosebnih odnosih.

Na podlagi prebiranja relevantne literature (Mahler in dr., 1975; Masterson, 1981; Blanck in Blanck, 1985; Kernberg, 1986, 1990; Praper, 1996), kjer se proces separacije in individualizacije povezuje z določeno obliko patologije v medosebnih odnosih v odraslosti, sem prišel do naslednjih šestih dimenzij objektivnih odnosov:

- 1.) Simbiotično zlivanje
- 2.) Socialna izolacija
- 3.) Narcisistični self
- 4.) Separacijska anksioznost
- 5.) Strah pred požiranjem
- 6.) Egocentrizem.

Predvidevam, da bo Test objektivnih odnosov meril tako žnornalno izraženost' določenih dimenzij kot patološko. Odklon od žnornalnega' profila bo ocenjen kot patološki. Posamezne dimenzije se ne nanašajo direktno na določene psihopatološke sindrome (narcisistična motnja osebnosti, borderline sindrom...), predvidevam pa, da se specifična kombinacija izraženosti dimenzij povezuje z določenimi sindromi.

OPIS DIMENZIJ

Simbiotično zlivanje: dimenzija se nanaša na slabo diferenciacijo med seboj in drugimi ljudmi, na zlivanje in občutenje enosti z drugimi ljudmi, na izgubljanje sebe v odnosih z drugimi ali pa na želje in hrepenenja po vzpostavitvi simbiotičnih odnosov. (V otroštvu ustreza tak tip odnosov fazi simbioze, za katero je značilno stanje nediferenciacije med seboj in drugimi.)

2.) Socialna izolacija: dimenzija se nanaša na izogibanje in pomanjkanje stikov z drugimi ljudmi ter na zapiranje v svoj svet. Značilna je odtujenost, pomanjkanje intimnih odnosov, nezaupljivost do drugih ter samozadostnost.

3.) Narcisistični self: dimenzija opisuje grandiozno, onnipotentno ali omniscientno doživljanje sebe. Značilen je tudi strah pred kritiko ter narcisistična ranljivost, saj se narcisistični self lahko v trenutku zruši. (Po Mahlerjevi so občutki grandioznosti in onnipotence najbolj izraziti v fazi prakticiranja.)

4.) Separacijska anksioznost: dimenzija opisuje posameznike, ki težko tolerirajo katerokoli separacijo od oseb, ki so zanje pomembne, ter se bojijo, da bi bili zapuščeni. (V otroštvu se separacijska anksioznost začenja pojavljati z zavedanjem ločenosti od primarnega objekta in doseže višek v fazi približevanja.)

5.) Strah pred požiranjem: dimenzija se nanaša na posameznike, ki jih je strah, da bi v odnosih z drugimi ljudmi izgubili svojo identiteto, samostojnost ali svobodo (da bi bili "požrti"). Zaradi tega se bojijo intimnih odnosov, hočejo biti neodvisni in samostojni ter se poslužujejo kontraodvisnega vedenja. (Močan strah pred požiranjem je lahko rezultat žkanibalske simbioze', v kateri primarni objekt ne upošteva otrokovih meja in pretirano vdira v njegovo zasebnost.)

6.) Egocentrizem: dimenzija opisuje posameznike, ki druge ljudi doživljajo kot sredstvo za zadovoljitev svojih potreb. Značilni so manipulativni in izkoriščevalski odnosi. V odnosih so zelo zahtevni, saj hočejo, da drugi ljudje ravnaajo tako, kot oni hočejo, sami pa se niso pripravljeni prilagajati. Niso sposobni empatije (vživljanja v pozicijo drugega) in vzpostavitve vzajemnega odnosa z drugimi, ki bi temeljil na recipročnosti. (Egocentrična pozicija otroka je značilna vse do falične faze.)

OPIS RAZVOJA TESTA

Test objektnih odnosov je bil zgrajen na podlagi Loevingerjevega (1957, po Millon, 1993) modela konstrukcije testa. Ta pristop je bil izbran zato, ker poudarja teorijo kot osnovo za vse korake v validacijskem procesu. Validacija testa po tem modelu je vtkana v sam postopek razvoja testa, v nasprotju z

večino drugih metod, kjer je validacija *post hoc* procedura za demonstriranje uporabnosti instrumenta (Jackson, 1970, po Millon, 1993).

Validacija testa po Loevingerjevem modelu poteka v 3 fazah: teoretično substantivni, interno strukturalni ter eksterne kriterijski. V teoretično substantivni fazi ugotavljamo, v kolikšni meri vsebina postavk testa izhaja iz eksplicitnega teoretičnega modela. Druga faza zahteva, da so interne značilnosti testa (odnosi med postavkami in lestvicami) konsistentne s teorijo, na kateri temelji test. Eksterna validacija pa se nanaša na to, v kolikšni meri se test ujema z drugimi testi, ki merijo podobne značilnosti.

V tej raziskavi sem izvedel samo prvi dve fazi, eksterne veljavnost pa bo potrebno preveriti v naslednjih raziskavah.

Teoretično substantivna validacija

V prvi fazi sem sestavil 300 postavk, ki se nanašajo na 6 dimenzij objektnih odnosov.

Kot inspiracija za konstrukcijo postavk so mi služila naslednja teoretična dela ter opisi kliničnih primerov: Mahler in dr. (1975), Masterson (1981), Blanck in Blanck (1985), Kernberg (1986, 1990), Miller (1992), Matjan (1992, 1994), Akhtar (1994) in Praper (1992, 1994, 1995, 1996).

V drugi fazi sem zaprosil za pomoč diplomirano psihologinjo, s katero sva skupaj natančno pregledala postavke. Cilj nama je bil, da naj bi bile postavke čim bolj jasne in enostavne, tako da jih lahko vsakdo razume. Če je bila kakšna postavka nerodno napisana, sva jo popravila. Izločila sva postavke, ki so bile dvoumne in bi lahko oddaljevale od vsebin, za katere so bile napisane.

Postavke, za katere sva menila, da so preveč teoretične in abstraktne, sva prebrala trem osebam, ki niso seznanjene s psihologijo. Če so osebe postavke napačno interpretirale ali pa jih niso razumele, sva postavke izločila ali pa sva jih na novo napisala.

Nekatere postavke so si bile med seboj zelo podobne. Od teh sva izbrala postavke, ki so bile najbolj jasne, enostavne ter nedvoumne.

Na podlagi take selekcije je ostalo 214 postavk, ki sem jih uporabil v naslednji fazi teoretične validacije.

V tretji fazi me je zanimalo, ali se posamezne postavke res nanašajo na dimenzije objektnih odnosov, za katere so bile sestavljene. V ta namen sem dal postavke oceniti štirim ekspertom, ki so dobro seznanjeni s teoretičnim modelom Mahlerjeve ter ga uporabljajo pri svojem psihoterapevtskem delu. Skupino ekspertov so sestavljali trije specialisti klinične psihologije ter en psihiater. Vsak ekspert je prejel uvodno prošnjo za sodelovanje, osnovno navodilo, opis dimenzij in listo postavk.

Eksperti so vsako od 214 postavk uvrstili v posamezne dimenzije objektnih odnosov v skladu z naslednjim navodilom:

'Na naslednjem listu so postavke, ki se nanašajo na posamezne dimenzije procesa separacije in individualizacije.

Prosimo vas, da vsako postavko dobro preberete in jo na podlagi vaših kliničnih izkušenj in teoretičnega znanja uvrstite v eno od dimenzij, tako da v ustrezno polje vpišete znak '+'.

Če menite, da se postavka nanaša na več kot eno dimenzijo, lahko označite tudi druge dimenzije, vendar pa obkrožite znak '+' pri tisti dimenziji, ki se vam zdi dominantnejša.

Če menite, da se postavka ne nanaša na nobeno dimenzijo, potem pustite polja prazna. Na poseben list, označen kot 'KOMENTARJI', pa vpišite zaporedno številko take trditve in na kratko opišite, na kaj se ta postavka nanaša.

Na list 'KOMENTARJI' lahko napišete vse komentarje, ki se vam porajajo ob določenih postavkah, še posebno pa pri tistih, pri katerih imate probleme z odločanjem. Na list lahko napišete tudi vse pripombe o testu ali o čemerkoli v zvezi z njim. Vsak vaš komentar nam bo v veliko pomoč! Preden pa začnete z uvrščanjem, dobro preberite OPIS DIMENZIJ!'

Postavke, ki so jih vsaj trije od štirih ekspertov uvrstili v dimenzijo, za katero so bile originalno napisane, sem uporabil pri nadaljnji obravnavi. Takih postavk je bilo 193. Vsako od teh postavk sem še dodatno 'obtežil' s točkami glede na njihovo teoretično moč.

Če je ekspert postavko pravilno uvrstil v dimenzijo, v katero spada, sem ji pripisal:

- vrednost 3 točk, če je ekspert označil, da postavka spada samo v to dimenzijo;
- vrednost 2 točk, če je ekspert označil, da se postavka nanaša še na druge dimenzije, s tem da je 'pravo' dimenzijo označil kot dominantno;
- vrednost 1 točke, če je ekspert označil, da se postavka nanaša še na druge dimenzije, s tem da ni označil 'prave' dimenzije kot dominantne.

Primer 1:

Trije eksperti so pravilno uvrstili postavko v določeno dimenzijo (npr. Narcisistični self) in so menili, da se nanaša samo na to dimenzijo. En ekspert pa je nepravilno uvrstil postavko.

Taki postavki lahko pripišemo vrednost 9 točk ($3 * 3 = 9$).

Primer 2:

Dva eksperta sta pravilno uvrstila postavko v določeno dimenzijo, obenem pa sta označila, da le-ta ni dominantna. ($2 * 1 = 2$ točki).

Druga dva eksperta pa sta postavko uvrstila samo v 'pravo' dimenzijo. ($2 * 3 = 6$ točk).

Taki postavki lahko določimo vrednost 8 točk.

Najmanjše število točk, pripisano določeni postavki, je znašalo 7 točk, največje pa 12 točk.

114 od 193 postavk je doseglo 12 točk. Te postavke so visoko prototipične in se nanašajo samo na eno dimenzijo.

V četrty fazi sem 193 postavk uredil v naključnem vrstnem redu. Tako sem dobil prvo verzijo Testa objektivnih odnosov.

Interno strukturalna validacija

Z namenom, da bi naredil selekcijo postavk, ki bi odgovarjale tako teoriji kot psihometričnim zahtevam, sem naredil raziskavo.

Metoda

a) Subjekti

V raziskavi je sodelovalo 118 študentov Filozofske fakultete. 61 jih študira psihologijo, ostali pa so študentje drugih smeri. Večina preizkušancev je ženskega spola (87,3 %).

Starost poskusnih oseb se giblje od 18. do 36. leta. Povprečna starost je 20,24 let, standardna deviacija pa 2.

b) Pripomočki in gradiva

V raziskavi sem uporabil prvo verzijo Testa objektnih odnosov. Test sestavlja 193 postavk, ki se jih ocenjuje na 5-stopenjski lestvici.

Navodilo se glasi:

'Pazljivo preberite vsako trditev. Glede na to, v kolikšni meri trditev drži za vas, obkrožite ustrezno številko pri vsaki trditvi.

Posamezne številke pomenijo:

1 - POPOLNOMA NE DRŽI

2 - V GLAVNEM NE DRŽI

3 - DELOMA DRŽI/DELOMA NE DRŽI

4 - V GLAVNEM DRŽI

5 - POPOLNOMA DRŽI

Pri vsaki trditvi obkrožite samo en odgovor. Ni pravih in napačnih odgovorov! Prosimo vas, da odgovorite na vse trditve.'

c) Postopek zbiranja podatkov

Študentje so reševali test v času predavanj. Preizkušnja je potekala skupinsko in je trajala 20 do 30 minut. Študentom sem se predstavil in jih zaprosil za sodelovanje. Seznanil sem jih s splošnim navodilom: 'Prosimo vas za

sodelovanje v raziskavi. Vsi dobljeni podatki bodo uporabljeni izključno v namene raziskave. Vprašalnik je anonimen, zato odgovarjajte brez zadržkov in iskreno.'

Študentje psihologije so reševali test ločeno od študentov drugih smeri študija.

Postopek selekcije postavk

Selekcijo postavk sem opravil s pomočjo procedure Reliabilities v SPSS-u za Windows, ver. 6.0. Selekcija je potekala po posameznih korakih in je upoštevala tako teoretični kot psihometrični kriterij selekcije. Pri tem sem si pomagal z Jacksonovimi (1970, po Cohen, Montague, Nathanson in Swerdlik, 1988) priporočili glede selekcije postavk.

V prvi fazi sem analiziral popravljene korelacije posamezne postavke z njeno matično lestvico. (Popravljen korelacija je korelacija med rezultatom na posamezni postavki in vsoto rezultatov na ostalih postavkah lestvice, v katero postavka spada.)

Če je bila korelacija manjša od 0'20, sem postavko izločil iz nadaljnje obravnave. Take korelacije so se izkazale kot statistično nepomembne in so prispevale k manjši interni konsistentnosti lestvice.

V drugi fazi selekcije postavk so me zanimali odnosi posamezne postavke z drugimi lestvicami. Če je postavka korelirala višje s skupnim rezultatom katerekoli druge lestvice kot pa lestvice, za katero je bila napisana, sem jo izločil iz nadaljnje obravnave. Po Jacksonu (1970, po Cohen in dr., 1988) ta metoda pomaga zagotoviti konvergentno in diskriminantno veljavnost lestvice.

V tretji fazi selekcije postavk sem upošteval tako teoretični kot psihometrični kriterij.

Če je bila popravljena korelacija posamezne postavke z matično lestvico nizka (0'20 - 0'30) in je bila postavka obenem teoretično šibka (7 - 9 točk), sem jo izločil iz nadaljnje obravnave.

Pri selekciji sem obenem ves čas pazil na to, da so postavke predstavljale cel kontinuum vsebine konstrukta, ki naj bi ga lestvica merila. Tako sem

postavko kljub nizki popravljeni korelaciji z matično skalo obdržal, če se je izkazalo, da je postavka ključna za to, da lestvica predstavlja celoten razpon vsebine konstrukta.

Pozoren sem bil tudi na inter-item korelacije. Postavke, ki visoko korelirajo med seboj ($>0,70$) in so si obenem teoretično zelo podobne, se lahko nanašajo na zelo podobne vsebine konstrukta. Zaradi tega sem izločil tiste postavke v skupini podobnih postavk, ki so najmanj prispevale k interni konsistentnosti lestvice. Veliko število podobnih postavk prispeva k večji interni zanesljivosti instrumenta, vendar na škodo razpona teoretičnih vsebin, ki naj bi jih lestvica zajela. Pri vsaki lestvici sem tako skušal najti optimalno ravnovesje med interno konsistentnostjo ter teoretično širino lestvice. Cronbach alfa koeficient naj bi bil dovolj velik, obenem pa naj bi lestvica zajela čim več različnih teoretičnih vsebin.

Na podlagi opisanega postopka sem dobil 90 postavk, ki sem jih v naključnem redu uredil v končno verzijo Testa objektivnih odnosov. Test sestavlja 6 lestvic po 15 postavk.

Lestvice se povsem ujemajo z opisi dimenzij, razen lestvice Narcisistični self, ki se nanaša le na grandioznost ter omnipotentnost. Lestvica Narcisistični self torej ne uspe zaznati 'ranjenega selfa', ampak samo zunanji plašč grandioznosti in omnipotence.

Rezultati in diskusija

Rezultati se nanašajo na končno verzijo Testa objektivnih odnosov, ki smo jo dobili na podlagi selekcije postavk. Test sestavlja 6 lestvic, ki ugotavljajo značilnosti objektivnih odnosov. V vsaki lestvici je 15 postavk.

Tabela 1: Aritmetična sredina, standardna deviacija ter notranja konsistentnost posameznih lestvic na Testu objektivnih odnosov

Ime lestvice	Aritmetična sredina	Standardna deviacija	N	Cronbach alfa
1.Simbiotično zlivanje	39,4	7,74	113	0,80
2.Separacijska anksioznost	36,01	10	116	0,85
3.Narcisistični self	38,88	10,5	114	0,89
4.Egocentrizem	33,57	8,34	114	0,84
5.Strah pred požiranjem	32,62	9,21	116	0,87
6.Socialna izolacija	27,84	7,44	116	0,84

Alfa koeficienti posameznih lestvic se gibljejo od 0,80 do 0,89. Kažejo na zadovoljivo notranjo konsistentnost lestvic. Najbolj notranje konsistentni sta lestvici Narcisistični self in Strah pred požiranjem, najmanj pa Simbiotično zlivanje.

Tabela 2: Pearsonovi koeficienti korelacije med posameznimi lestvicami Testa objektivnih odnosov

	Simbiotično zlivanje	Separacijska anksioznost	Narcisistični self	Egocentrizem	Strah pred požiranjem	Socialna izolacija
Simbiotično zlivanje	1					
Separacijska anksioznost	0,61 ***	1				
Narcisistični self	0,16	0,11	1			
Egocentrizem	0,30 **	0,39 ***	0,49 ***	1		
Strah pred požiranjem	0,20 *	0,13	0,36 ***	0,32 **	1	
Socialna izolacija	-0,07	0,02	-0,09	0,06	0,39 ***	1

Opombe:

*** $p < 0,001$ ** $p < 0,01$ * $p < 0,05$

V skladu s pričakovanji obstajajo najvišje korelacije med naslednjimi pari lestvic: Simbiotično zlivanje in Separacijska anksioznost, Narcisistični self in Egocentrizem ter med lestvicama Strah pred požiranjem in Socialna izolacija. Ti pari lestvic se obenem nanašajo na teoretično najbolj povezane konstrukte. Najvišja korelacija je med Simbiotičnim zlivanjem in Separacijsko anksioznostjo ($r = 0,61$). Oba konstrukta sta tudi v teoretičnem smislu med seboj zelo povezana. Če se npr. določena oseba zliwa v eno z drugo osebo, je zelo verjetno, da bo imela tudi strah pred separacijo. Zlivanje in strah pred separacijo največkrat zasledimo pri osebah z borderline sindromom.

Pomembna korelacija med lestvicama Narcisistični self ter Egocentrizem se povsem ujema s teorijo, ki implicira povezanost in prepletenost teh dveh konstruktov v narcisistični motnji osebnosti. Za osebo s tako motnjo je namreč značilno, da druge ljudi egocentrično župorablja zase' (Praper, 1996). Poleg tega je taka oseba tudi grandiozna ali onnipotentna. Za narcisistično motnjo je značilno tudi izogibanje intimnosti (Praper, 1996). V skladu s tem je tudi pomembna korelacija med Narcisističnim selfom in Strahom pred požiranjem.

Medsebojno povezanost Strahu pred požiranjem in Socialne izolacije najdemo v opisu shizoidno motene osebnosti. Oseba s tako motnjo se boji,

da bo druga oseba s prodiranjem skozi meje popolnoma kontaminirala in preplavila notranji psihični prostor, kar bi pomenilo izgubo občutka obstajanja (Praper, 1996). Taka oseba se boji bližine in živi v socialni izolaciji. Lestvica Egocentrizem pomembno korelira z vsemi lestvicami, razen Socialne izolacije. Egocentrizem je torej povezan tudi z drugimi dimenzijami objektivnih odnosov, kar se povsem ujema s teorijo. Otrokova egocentrična pozicija je značilna vse do falične faze, ko otrok postopoma preide k bolj recipročnim odnosom. Egocentrizem je tako spremljevalec predojdipske patologije in je imanenten ostalim dimenzijam objektivnih odnosov.

ZAKLJUČEK

Test objektivnih odnosov sestavlja 90 postavk, ki se nanašajo na šest dimenzij objektivnih odnosov. Test odlikuje teoretična veljavnost ter dovolj velika interna konsistentnost posameznih lestvic.

Korelacije med posameznimi lestvicami ter korelacije posameznih postavk s posameznimi lestvicami se ujemajo s teoretičnim ozadjem.

Opravljen raziskava predstavlja prvi korak k ugotavljanju merskih značilnosti testa.

Predlagam naslednje raziskave, s katerimi bi nadaljevali proces validacije:

Potrebno je narediti tretjo fazo validacije testa po Loevingerju (1957, po Millon 1993) - eksterno validacijo. V tem primeru nas zanima, v kolikšni meri se test ujema z drugimi instrumenti, ki merijo podobne lastnosti.

Test bi bilo potrebno preizkusiti na večjem številu preizkušancev ter narediti konfirmatorno faktorsko analizo.

Test objektivnih odnosov bi lahko preizkusili na različnih kliničnih populacijah. Tako bi dobili profile objektivnih odnosov, ki so značilni za določeno klinično skupino. Posebej bi bilo treba preučiti profile oseb z borderline sindromom, narcisistično motnjo osebnosti ter shizoidno motnjo. Za te osebnostne motnje je značilen moten proces separacije in individualizacije. Zanimalo bi nas tudi, ali test uspe zaznati razlike med različnimi kliničnimi populacijami.

LITERATURA

1. Akhtar, S. (1994). Object constancy and adult psychopathology. *International Journal of Psychoanalysis*, 75, 441-455.
2. Bell, M., Billington, R., & Becker, B. (1986). A scale for the assessment of object relations: Reliability, validity, and factorial invariance. *Journal of Clinical Psychology*, 5, 733-741.
3. Blanck, G. & Blanck, R. (1985). *Ego-psihologija. Teorija i praksa*. Zagreb: Naprijed.
4. Blatt, S. J. (1990). The Rorschach: A Test of Perception or an Evaluation of Representation. *Journal of Personality Assessment*, 55(3&4), 394-416.
5. Cohen, R.J., Montague, P., Nathanson, L.S. & Swerdlik, M.E. (1988). *Psychological testing: An introduction to tests and measurement*. Mountain View, California: Mayfield.
6. Fishler, P. H., Sperling, M. B. & Carr, A. C. (1990). Assessment of adult relatedness: A review of empirical findings from object relations and attachment theories. *Journal of personality assessment*, 55(3&4), 499 - 519.
7. Kernberg, O. F. (1986). *Severe personality disorders. Psychotherapeutic strategies*. New Haven, London: Yale University Press.
8. Kernberg, O. F. (1990). *Object-relations theory and clinical psychoanalysis*. Northvale, New Jersey, London : Jason Aronson.
9. Levine, J.B., Green, C.J., & Millon, T. (1986). The Separation-Individuation Test of Adolescence. *Journal of Personality Assessment*, 50(1), 123-137.
10. Mahler, M. S., Pine, F., & Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the human infant*. London: Hutchinson & Co.
11. Marziali, E., Oleniuk, J. (1990). Object Representations in Descriptions of Significant Others: A Methodological Study. *Journal of Personality Assessment*, 54(1&2), 105-115
12. Masterson, J. F. (1981). *The Narcissistic and Borderline Disorders. An Integrated Developmental Approach*. New York : Brunner/Mazel.
13. Matjan, P. (1992). Nekatere značilnosti in potek individualne psihoterapije pacienta z razvojnimi deficiti ega. *Psihološka obzorja*, 1(1), 32-36.
14. Matjan, P. (1994). Nekatere značilnosti odraslih pacientov z narcisističnimi motnjami osebnosti. *Psihološka obzorja*, 1(3), 123-126.
15. Miller, A. (1992). *Drama je biti otrok in iskanje resnice o sebi*. Ljubljana: Tangram.
16. Millon, T. (1993). *MIPS. Test booklet*. San Antonio: The psychological corporation, Harcourt Brace & Company.

17. Praper, P. (1992). Uporaba psihoanalitičnega kavča v psihoterapevtskem procesu. *Psihološka obzorja*, 1(1), 29-31.
18. Praper, P. (1994). Narcisistične in borderline motnje osebnosti. Nekateri razvojni in diferencialno diagnostični aspekti. *Psihološka obzorja*, 1(3), 81-91.
19. Praper, P. (1995). *Tako majhen pa že nervozen!?* Predsodki in resnice o nevrozi pri otroku. Nova gorica: Educa.
20. Praper, P. (1996). *Razvojna analitična psihoterapija*. Ljubljana: Inštitut za klinično psihologijo.
21. Segal, H. G., Westen, D., Lohr, N. E., & Silk, K. R. (1993). Clinical Assessment of Object Relations and Social Cognition Using Stories Told to the Picture Arrangement Subtest of the WAIS-R. *Journal of Personality Assessment*, 61(1), 58-80.
22. Smith, B. L. (1990). Potential Space and the Rorschach: An Application of Object Relations Theory. *Journal of Personality Assessment*, 55(3&4), 756-767.
23. Westen, D., Ludolph, P., Block, M. J., Wixom, J., Wiss, F.C. (1990). Developmental History and Object relations in Psychiatrically Disturbed Adolescent Girls. *American Journal of Psychiatry*, 147(8), 1061-1068.

Sodelovanje v znanstvenoraziskovalnih, razvojnih, menedžerskih, despartnih in operativnih timih zahteva od vodij in članov poleg rutinskih opravil tudi ustvarjalno reševanje problemov, sprejemanje odločitev, oblikovanje novih idej, modelov, izdelkov, storitev, vizij, strategij ter razumevanje in obvladovanje zapletenih medosebnih odnosov, ki odločilno vplivajo na uspešnost sodelovanja.

Naravnostna hitrost in kompleksnost sprejemih zahtevata hitranje in večrazsežen vpogled v možnosti prilagoditev nanje, njihovo obvladovanje in preseganje, ki mu posameznik pogosto ni več kos, ker ga ovirajo meje individualizma.

Osnovno orodje sodelovanja je komunikacija, s katero udeleženci drug drugega odkrivajo svoje poglede in vpogleds in jih nato sestavljajo v celotno podobo, ki pod določenimi pogoji lahko preseže vidnja posameznikov.

V tem prispevku odkrivamo proces oblikovanja celotnega pogleda na kompleksne pojave in probleme, ki so torične našega (poklicnega) življenja in jih želimo v okviru timskega sodelovanja obvladati in ustvarjalno presegati.

NASTAJANJE CELOSTNE PERSPEKTIVE

Janez Mayer

KLJUČNE BESEDE: celostna perspektiva, ustvarjalna diskusija, odnosna komunikacija, sodelovanje v timu,

Sodelovanje v znanstvenoraziskovalnih, razvojnih, menedžerskih, ekspertnih in operativnih timih zahteva od vodij in članov poleg rutinskih opravil tudi ustvarjalno reševanje problemov, sprejemanje odločitev, oblikovanje novih teorij, modelov, izdelkov, storitev, vizij, strategij ter razumevanje in obvladovanje zapletenih medosebnih odnosov, ki odločilno vplivajo na uspešnost sodelovanja.

Naraščajoča hitrost in kompleksnost sprememb zahtevata hkrati hiter in večrazsežen vpogled v možnosti prilagoditev nanje, njihovo obvladovanje in preseganje, ki mu posameznik pogosto ni več kos, ker ga ovirajo meje individualizma.

Osnovno orodje sodelovanja je komunikacija, s katero udeleženci drug drugemu odkrivajo svoje poglede in vpogled in jih nato sestavljajo v celostno podobo, ki pod določenimi pogoji lahko preseže videnja posameznikov.

V tem prispevku odkrivamo proces oblikovanja celostnega pogleda na kompleksne pojave in probleme, ki so torišče našega (poklicnega) življenja in jih želimo v okviru timskega sodelovanja obvladati in ustvarjalno presegati.

UVOD

Ljudje se med seboj ne razlikujemo bistveno v anatomiji, morfologiji in fiziologiji delovanja možganov. Tudi v odvijanju psihičnih procesov odkrivamo univerzalne osnovne zakonitosti. To pomeni, da se individualne razlike pojavljajo šele v njihovi stilistiki. Govorimo o osebnih stilih učenja, mišljenja, sporazumevanja, izražanja idr.

Ključne razlike v načinih odvijanja spoznavnih procesov pa nastanejo pod vplivi dejavnikov, ki se v osebnem razvoju nalagajo na temelj podedovanih dispozicij in iz njih razvitih sposobnosti ter lastnosti kot nekakšne usedline ali plasti lastnih izkušenj, znanja in spoznanj. Te izkustvene »naplavine« določajo razsežnosti človekove spoznavne odprtosti oziroma omejenosti in so njegova najbolj individualna spoznavna karakteristika. Skoznje se na enkrat, oseben način »lomi svetloba« zaznavanja, doživljanja, razumevanja in izražanja pojavov v sebi in v okolju in se na neponovljiv način reflektira v zavesti posameznika. Da imajo »vsake oči svojega malarja«, ni le pregovor, marveč znanstveno empirično dokazljivo dejstvo.

Omenjenim dejavnikom se v procesu spoznavanja priključujejo še vplivi trenutnih hotenj, dejanj, čustvenih stanj in okoliščin trenutne situacije. Ta spoznanja segajo že v 40. leta, kažejo pa se v delih Brunerja in Goodmana (1947), McGinniesa (1949), kasneje pa Fraserja (1957). Med slovenskimi psihologi so se z raziskovanjem omenjenih vplivov na proces zaznavanja ukvarjali Trstenjak (1960), Pečjak (1965), Mayer (1976).

V enem od poskusov je Trstenjak ugotavljal vpliv čustvenih stanj na zaznavanje časa. V stanju nestrpnega pričakovanja so ljudje čas precenjevali.

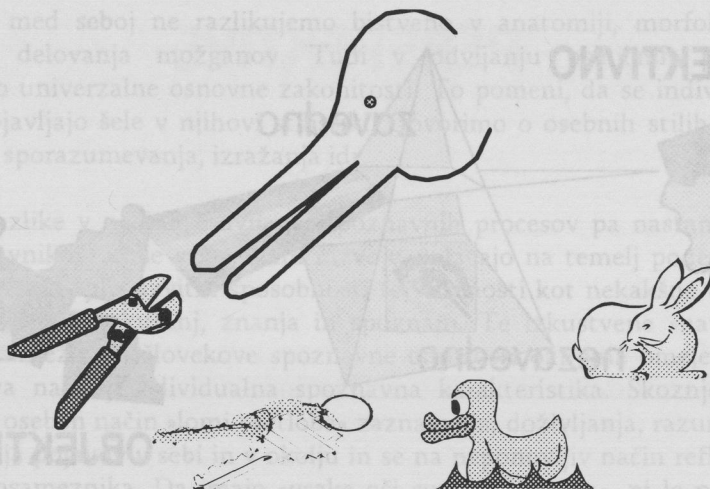
Pečjak je preučeval in tudi dokazal korespondenco med različnimi zaznavnimi modalitetami. Dokazal je na primer, da se zaznave določene barve povezujejo z zaznavami ustreznih okusov (sinestezija).

Mayer je dokazal interakcijske vplive med barvnimi zaznavami in toplotnimi občutki. Modro barvo kljub objektivno enaki temperaturi v primerjavi z rdečo zaznavamo kot hladnejšo. Potrdil je tudi visoko pomensko sovpadanje besednih izrazov, ki hkrati označujejo človekove osebnostne lastnosti in karakteristike posameznih barv.



Te ugotovitve kažejo, da že zaznavanje kot prva in navidežno najenostavnejša faza spoznavnega procesa daleč presega nivo neposrednega (mehanskega) odslikavanja resničnosti in pomeni visoko sestavljeno in večrazsežno součinkovanje različnih notranjih in zunanjih dejavnikov. Naj te vplive zaradi večje jasnosti ilustriram s primeri:

Slika 2: Klešče, ključ, račka ali zajec?



Kako lahko strokovno znanje (poklicna formacija) vpliva na zaznavo naj ilustrira odgovor agronomov kmetijskega instituta, ki svetujejo kmetom, kako povečati mlečnost krav. V en glas so odgovorili, da je na zgornji risbi (slika 2) kravje vime, medtem ko so zobozdravniki nemudoma prepoznali zob, inženirji strojništva pa ključ in klešče. Za podobo zajca je potrebna miselna rotacija slike, ki so jo nemudoma "zmogli" likovniki.

Risbo s slike 2 smo pokazali mladim raziskovalcem s treh znanstvenih področij. Upoštevali smo naključne rezultate 25 oseb iz vsake skupine in evidentirali range pogostosti pojavljanja asociacij. (V primerih družboslovcev in tehnikov »vime« ni bilo identificirano ($f=0$).)

Pecjak je preučeval in tudi dokazal korespondenco med različnimi zaznavnimi modalitetami. Dokazal je na primer, da se zaznave določene barve povezujejo z zaznavami ustreznih okusov (sinestezija).

Mayer je dokazal interakcijske vplive med barvnimi zaznavami in toplotnimi občutki. Modro barvo kljub objektivno enaki temperaturi v primerjavi z rdečo zaznavamo kot hladnejšo. Potrdil je tudi visoko pomensko sovpadanje besednih izrazov, ki hkrati označujejo človekove osebnostne lastnosti in karakteristike posameznih barv.

Tabela 1: Rangi pogostosti asociacij na stimulus s slike 2, ki so jih dali mladi raziskovalci z različnih znanstvenih področij

ASOCIACIJE	NARAVOSLOVCI	DRUŽBOSLOVCI	TEHNIKI
račka	1	1	1
kljun	2	3	3
ščipalka	3	4	4
zajec	4	2	6
zob	5	5	7
vime	6	8	8
ključi	7	6	2
klešče	8	7	5

Tabela 2: Skladnost in korelacije med skupinami

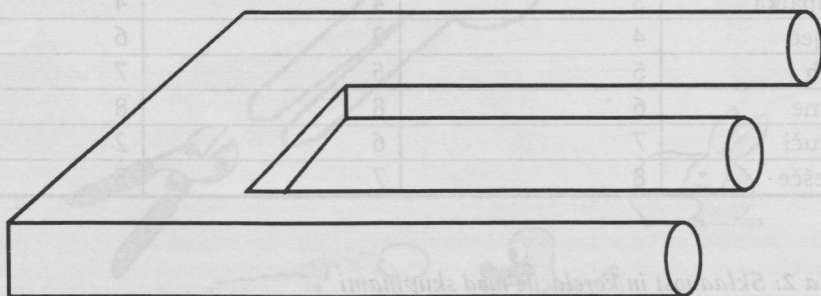
MERILO	NARAV. DRUŽB.	-	NARAV. TEHN.	-	DRUŽB. TEHN.	-
W	0,93		0,71		0,76	
ρ	0,86		0,43		0,52	

Ugotavljanje skladnosti in soodvisnosti med rangi skupin kaže, da se zaznavne asociacije sicer pojavljajo v visoki stopnji skladnosti in soodvisnosti in hkrati tudi v specifičnih razlikah ter nakazuje upadanje pogostosti v smeri bolj oddaljenih asociacij, ki so značilne za izvirno (ustvarjalno) odzivanje.

Človek svoje zaznave nenehno pooseblja. To pomeni, da jih procesira na samo njemu lasten način. To se dogaja tudi v procesu učenja. Tudi učenje lahko gledamo v luči poosebljanja znanja, kar pomeni, da ga razumemo in selekcioniramo na svoj edinstven način. Novo znanje nas nenehno reformira, kar pomeni, da preusmerja našo intelektualno budnost (razgledanost). V primeru omenjenih agronomov torej ne gre za tako imenovano poklicno deformacijo, marveč formacijo. Le-ta lahko delno pojasnuje tudi vpliv naključja v ustvarjalnem procesu. Za zaznavo naključnih pojavov mora biti človek ustrezno naravnan. (Pri odkritju penicilina je bilo sicer naključje, da je prišla plesen v stik z bolezenskimi klicami in jih uničila, vendar je pojav lahko prepoznal le nekdo, ki je razumel dogajanje pod mikroskopom, nekdo, ki je bil formiran kot mikrobiolog in je imel svoj "vizir" naravnan na specifično

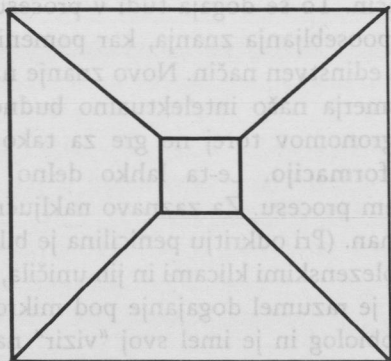
zaznavno polje.) V tem kontekstu deluje strokovno znanje obenem kot razširitveni in omejitveni dejavnik. Slednjega je mogoče preseči le z večdisciplinarnim in naddisciplinarnim pristopom.

Slika 3: Koliko krakov pripada predmetu?



Če bi lahko videli risbo na sliki 3 dvodimenzionalno, ne bi bilo oscilacij med levo in desno stranjo, ker pa se nam kaže v treh razsežnostih, ne more biti trajno utrjena v zaznavi. Zaznavni sistem včasih ne zmore integracije nasprotujočih si vidikov, kar pomeni, da je v tem smislu funkcionalno omejen. Vendar s pomočjo raziskovanja in logičnega sklepanja ter usklajevanja različnih videnj lahko odkrivamo vzroke zaznavnih fenomenov in s pomočjo simbolične abstrakcije presežemo nivo neposrednega (pomanjkljivega, zmotnega) zaznavanja.

Slika 4: Kaj vidimo?



Aldrich (1963) navaja pet možnih razlag slike št. 4: 1. uokvirjen kvadrat; 2. od zgoraj gledan senčnik svetilke; 3. od spodaj gledan senčnik svetilke; 4. pogled v tunel; 5. piramida z odrezanim vrhom. Lahko dodamo še nadaljnjo možnost: pogled skozi trobljo (megafon), s prednje ali zadnje strani. Lahko se tudi vprašamo, koliko pravokotnikov vidimo. Odgovor je lahko: 2 ali 6, če gledamo ostale 4 like narisane v perspektivi.

Navedeni primeri nazorno kažejo, kako zelo različne interpretacije lahko pripišemo že skrajno enostavnim podobam. To dokazuje, da se človeku tako imenovana objektivna resničnost razodeva na popolnoma subjektiven način, in to resničnost, ki je še na nivoju neposredne razlikovalne občutljivosti naših čutil. Ob tem se nam kar samo vsiljuje vprašanje, kako se naše zaznave in interpretacije razlikujejo šele ob videnju kompleksnih struktur, ki so pod pragom zaznavanja naših čutil, kamor lahko prodremo le z močjo simboličnega abstraktnega mišljenja. (Ali je atom v resnici podoben zvezdi (jedro), okrog katere krožijo planeti (elektroni), kot je to ponazoril Niels Bohr, ali je morda bolj podoben roju žuželk?) Najbolj presenetljivo pri tem je, da človekova refleksija sicer svojstven, a vendarle adekvaten način odrazi objektivno resničnost. Če individualne resničnosti ne bi bile skladne z objektivnim dogajanjem v človeku in zunaj njega, ne bi mogel ustrezno reagirati, se nenehno prilagajati spremembam v okolju, preživeti in transcendirati že ustvarjeno. Kljub izraziti individualnosti refleksij nedvomno obstajata korespondenca (vzajemnost) in transparenca (prosojnost) med njimi in resničnostjo. Subjektivno spoznanje je v nekakšnem asimptotičnem odnosu z objektivno resničnostjo.

INDIVIDUALNE RAZLIKE V POGLEDIH - OMEJITVENI IN RAZŠIRITVENI DEJAVNIK

Za namen naše razprave je najpomembnejše vprašanje, ali se različni odrazi resničnosti lahko pretežno izključujejo ali dopolnjujejo. Če ljudi vprašamo, ali se strinjajo z vsemi interpretacijami v zvezi s sliko 1, dobimo popolno soglasje. S tem izzovemo retorično vprašanje, zakaj se potem tako dobro ne strinjajo v pogledih na probleme, ki jih skupaj rešujejo v vsakdanji praksi. Vprašanje je naivno, ker gre v prvem primeru za nedolžno risbo, do katere nimamo anagažiranega osebnega odnosa, medtem ko se do strokovnega problema vedemo bolj ali manj čustveno, z večjim ali manjšim interesom, odgovornostjo, vpletenostjo, preračunljivostjo itd.

Način, kako posameznik vidi nekaj, kar je stvar opazovanja več ljudi, je obenem njegov omejitveni, za druge pa potencialno razširitveni dejavnik. Razlike v videnjih lahko povzročajo dilemo, kdo ima prav in kdo ne, sodbe, kaj je pravilno, kaj nepravilno, dobro - slabo, pozitivno - negativno itd., lahko pa so izhodišče za oblikovanje celostne (holoskopske) perspektive, širjenje individualnega obzorja z videnji in interpretacijami drugih.

Šele namerna sinteza različnih individualnih pogledov in izkušenj lahko celoviteje osvetli predmet našega spoznavanja. Odkrivanje kompleksnosti določenega pojava na eni strani sicer poveča stopnjo njegovega razumevanja, obenem pa pokaže tudi veliko več odločitvenih možnosti, ki zopet terjajo njihovo konvergenco v končni podobi, odločitvi ali rešitvi.

Slika 5: Večpomenskost nizko strukturiranega prizora (Encarta 98)



Slika 5 je starejšega zdravnika – rentgenologa spomnila na slabo kakovost starejših rentgenskih posnetkov. Da bi se izognili pomotam pri njihovi interpretaciji, so se zdravniki takrat posluževali konziliarnega (timskega) načina postavljanja diagnoze.

Omenjena sinteza na individualni ravni pa ni povezana le z našimi spoznavnimi zmožnostmi, marveč tudi s številnimi osebnostnimi lastnostmi

in značilnostmi posameznega kulturnega okolja. Človek, ki je zazrt le v lastna videnja, ki noče in tudi ne zna poslušati drugih, ki tudi ni seznanjen z individualnimi razlikami v odvijanju spoznavnih procesov, ki ni vzgojen v ozračju sodelovanja in vzajemnosti, ne zmore celostnega gledanja kot možnosti oblikovanja mozaika iz drugih videnj. Nasprotna naravnost človeku odpira tisto, kar bi morda sam prezrl.

USTVARJALNA DISKUSIJA - POT K CELOSTNI PERSPEKTIVI

Pot k celostnemu gledanju je ustvarjalna diskusija med ljudmi, ki imajo skupen motiv. V njej posamezniki razgrinjajo svoja videnja in razumevanja predmeta diskusije. V naši kulturi ustvarjalna diskusija ni uveljavljena, nasprotno, vsakdanja praksa, posebno v javnem življenju, kaže na njeno izrazito pomanjkanje. V tem smislu so najbolj zgovorne različne polemike, v katerih udeleženci hitro zapustijo razpravo o dejstvih in se spustijo na nivo osebnih lastnosti in odnosov. Medtem ko dajo prednost čustveno moralnim vzgibom, preprečijo možnost jasnega medsebojnega (spo)razumevanja. Obenem ne pripisujemo enakovrednega pomena vsebinski in odnosni komponenti sporazumevanja.

Odpiranje celostne perspektive močno omejuje tudi naša tradicionalna šola. Kdor je dosegel visoko izobrazbo, je v šoli prebil najmanj šestnajst let. Toliko časa je veljala prepoved prišepetavanja drugim in prepisovanja od drugih. Neupoštevanju te pripovedi je pogosto sledila tudi kazen. Lahko si je predstavljati, kakšne posledice lahko pusti toliko časa trajajoča prepoved.

Po vsem tem se človek zaposli in nenadoma spozna, da brez pomoči sodelavcev ne more uspeti. Naravnost silijo ga v tisto, kar mu je šola nenehno prepovedovala. Prišepetavanje in prepisovanje nenadoma postaneta osnovni obliki poklicnega sodelovanja. Koliko truda stane, da si začno sodelavci izmenjevati znanje in izkušnje, koliko časa traja prilagajanje v delovni skupini, da posameznik začuti svobodo izražanja lastnih misli in hkratnega sprejemanja tujih.

Na prišepetavanju in prepisovanju temelji ena najsodobnejših metod učenja – učenje v skupini.

Ford (1995) meni, da v spoznavnem procesu, ki se odvija v diskusiji, sodelujejo agregati potreb in motivov, zavestnega mišljenja, čustvovanja, nezavednega (intuitivnega) mišljenja, etično-moralnega, estetskega itd.

Zahodna kultura temelji na pretiranem poudarjanju zavestno logične plati spoznavanja in zanemarja vlogo ostalih agregatov spoznavnega procesa.

Potrebe sprožijo motive, ki aktivirajo in usmerjajo človekovo pozornost in dejavnost. Spoznavni proces ne steče, če zanj v ozadju ni motiva. Diskusiji se izogibamo, če nas ne zanima.

Čustvovanje lahko razumemo kot kognitivno podlago vrednostnega presojanja. Vrednostni kontinuumi dobro-slabo, pozitivno-negativno, simpatično-nesimpatično, lepo-grdo, pomembno-nepomembno itd. predstavljajo preddverja spoznavnih procesov. Čustva oblikujejo naš vrednostni odnos - valentnost do nekoga ali nečesa. Pozitivna čustva približujejo in privabljajo, negativna oddaljujejo in odbijajo. Negativen čustveni odnos zbujajo negativne povratne signale, ki blokirajo sporazumevanje, pozitivna čustva spodbujajo naklonjenost in odpirajo sogovornike v diskusiji.

Mišljenje ne poteka le na zavestnem, marveč tudi na nezavednem nivoju. Algoritmi nezavedne logike obdelujejo informacije, ki so se hote ali ne hote izmaknile žarišču pozornosti. Procesi, ki so nedvomno bolj divergentni in kaotični kot zavestni, povezujejo stvari, ki jih zavestna logika izloča kot iracionalne, nelogične, nekontinuirane, paradokсне itd. Dopusčanje divergentnosti v diskusiji povečuje nastajanje novih zamisli, oddaljenih asociacij in prehajanje miselnih vsebin iz nezavednega v zavestno. Tako diskusijo lahko pospešujejo različne diskusijske tehnike. Najbolj znana med njimi je »iskrenje duha« (brainstorming).

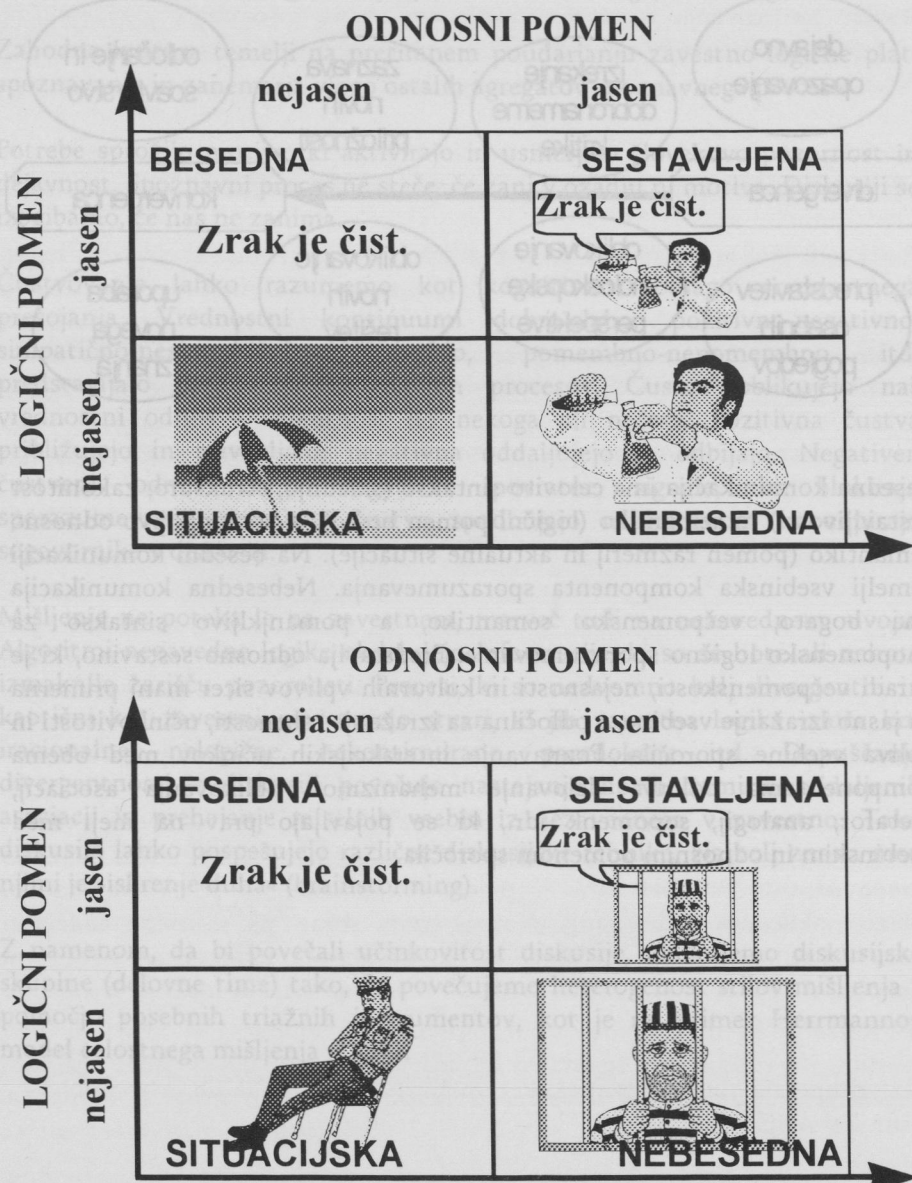
Z namenom, da bi povečali učinkovitost diskusije, oblikujemo diskusijske skupine (delovne time) tako, da povečujemo heterogenost stilov mišljenja s pomočjo posebnih triažnih instrumentov, kot je na primer Herrmannov model celostnega mišljenja (1996).

Slika 6: Nekateri agregati spoznavnega procesa v diskusiji



Besedna komunikacija ima celovito sintakso (skladnjo, strukturo, zakonitost sestavljenosti) in semantiko (logični pomen besed), a pomanjkljivo odnosno semantiko (pomen razmerij in aktualne situacije). Na besedni komunikaciji temelji vsebinska komponenta sporazumevanja. Nebesedna komunikacija ima bogato, večpomensko semantiko, a pomanjkljivo sintakso za enopomensko logično sporazumevanje. Predstavlja odnosno sestavino, ki je zaradi večpomenskosti, nejasnosti in kulturnih vplivov sicer manj primerna za jasno izražanje vsebine, a odločilna za izražanje tehtnosti, učinkovitosti in vpliva vsebine sporočila. Poznavanje interakcijskih učinkov med obema komponentama odkriva delovanje mehanizmov oblikovanja asociacij, metafor, analogij, sopomenk idr., ki se pojavljajo prav na meji med vsebinskim in odnosnim pomenom sporočila.

Slika 7: Interakcija med vsebinskim (logičnim), odnosnim in situacijskim pomenom



Cilj kakovostnega sporazumevanja je medsebojna izmenjava vsebinsko in odnosno jasnih, enopomenskih, nedvoumnih sporočil, kjer je majhna možnost različne razlage istega sporočila. Skrivnost učinkovitosti in uspešnosti medosebnega sporazumevanja je v skladnosti besednih, nebesednih in situacijskih sestavin sporočila. Večpomenskosti in s tem tudi nejasnosti ter nerazumljivosti se je mogoče izogniti le v neposrednem odkritem in iskrenem pogovoru, ko lahko pojasnimo pomen in povezanost med sestavinami sporočila. Skladnost (kongruentnost) obeh komponent dopolnjuje tudi pogosto prezrt enakovreden vpliv situacijskega polja, v katerem sporazumevanje poteka.

Brez ustrezne skladnosti (kongruentnosti) so lahko vsebinska sporočila dvoumna, nebesedna nerazumljiva in situacijska nepomembna. Halonen (1997) navaja, da je od nje neposredno odvisna verodostojnost, prepričljivost sporočila. S tem je pogojen tudi odnos do poročevalca.

Človek v proces sporazumevanja vnaša svoje specifične sposobnosti, trenutna psihološka stanja, svoje znanje, navade, stališča, prepričanja, ki določajo zaznavanje in odzivanje v trenutni situaciji. Vzrok je monoskopski (omejen) pogled posameznika na (celostno) resničnost, ki ga določa njegova enkratna individualnost. Le-ta pa je obenem tudi jedro njegove izvirnosti (ustvarjalnosti).

Pot k preseganju individualizma v spoznavanju je najprej pripravljenost za strpen dialog, nato znanje o učinkovitem medosebnem sporazumevanju, ki odkriva značilnosti različnih načinov razmišljanja, sklepanja, odločanja, izražanja, sporočanja in sporazumevanja. Ključna je strpnost do drugačnih pogledov in prepričanj, predvsem pa do priznavanja sobivanja več resnic hkrati, ki so pogosto le skrajnosti na istih umskih razsežnostih. To pa že presega individualno psihološko dimenzijo in prehaja v socialno in kulturološko.

Pripravljenost in poskus sprejemanja spoznanj o prepletenosti in hkratnem sobivanju več resnic o svetu samodejno zmanjšuje prepad v uspešnem sporazumevanju med člani tima. Zato so visoka kultiviranost, nazorska širina in sprejemanje drugačnega med temeljnimi izhodišči za obojestransko približevanje k skupnim konceptom.

Metoda oblikovanja celostne perspektive temelji na sorazmerni aktivaciji vseh umskih razsežnosti in na principih vzporedne psihodinamske,

komunikacijske in intelektualne aktivacije posameznika in delovnega tima. Tim pod določenimi pogoji lahko deluje kot vsestransko prepletena komunikativna mreža, kjer je sporazumevanje spontano, intenzivno, živahno, neposredno, cirkularno. Vsi nenehno dobivajo povratne informacije za svoje odločitve in dejanja. Dogovarjajo se o izboljšanju komuniciranja, pomembne odločitve sprejemajo soglasno. Vse je v nenehnem gibanju, vrtenju in spreminjanju. Vsi delajo vse v okviru svojih zmožnosti in znanja.

Posebno pomembna je kultura skupine. S tem razumemo, da se v določenem času, v katerem je mogoče izoblikovati konsenz med člani skupine, vzpostavi enotnost glede relevantnih vrednostnih sodb.

Da diskusija v timu sploh steče, je treba vzpostaviti vzdušje, ki spodbuja medosebno spoštovanje in preprečuje manipulacijo, ki ustvarja medsebojno zaupanje in preprečuje sumničavo preverjanje, odprtost v izražanju, ki odstranjuje bojazen pred izrekanjem in sprejemanjem kritike in uveljavlja izrekanje ter sprejemanje pohvale itd.

Ustvarjalnost je lastnost, s katero človek presega že ustvarjeno. Temeljna pogoja zanjo sta spontanost in pogum, da se ljudje izvirno izrazijo. Lahko trdimo, da ni ustvarjalnosti brez ustvarjalnega vzdušja. Vendar tudi ni ustvarjalnosti, če le-ta ni hkrati tudi element organizacijske kulture. Ustvarjalnost v organizaciji torej zahteva dvojni pogoj.

Diskusija v timu sproža in pospešuje v posameznikovi umski dejavnosti ustvarjalne procese, ki povzročajo večjo in bolj kakovostno plejado izvirnih zamisli, rešitev problemov, novih spoznanj, odkritij novih odnosov idr. Povečuje se na primer pogostost in oddaljenost asociacij. Te povezujejo stvari, ki na prvi pogled nimajo nič skupnega. Nastaja pomembno več analogij, ki povezujejo podobne vsebine, metafor, ki dajejo znanim izrazom nov pomen, idr.

Učinkovito sporazumevanje spodbuja diskusijo, ki drugim dovoljuje svoboden pristop k izražanju lastnih zamisli, stališč, vrednot pa tudi dvoma, h konstruktivni, dobronamerni kritiki, k določanju osebnega odnosa do zanimivosti in resničnosti sporočil. Tak komunikacijski model, ki vključuje še moralno etične razsežnosti (naklonjenost, spoštovanje, poštenost, pravičnost, zaupanje idr.), je hkrati tudi naravno izhodišče za vzgojo kulture sporazumevanja v smeri večje odprtosti in razgledanosti.

LITERATURA

1. Aldrich, V. C., Philosophy of Art, Englewoods Cliffs, Prentice Hall, 1963
2. Bruner, J.S., Goodman C. D.: »Value and need as organizing factors in perceptions« Journal of Abnormal Psychology, 1947, številka 42, str. 33-44.
3. Encarta 98, The World's Leading Multimedia Encyclopedia, Microsoft 1998
4. Ford, C., M.; Gioia, D. A.: Creative Action in Organizations, SAGE Publications, Thousand Oaks 1995
5. Fraser, E.: Individual differences in perception. Poročilo na kongresu British Psychological Association, London 1957.
6. Herrmann, N.: The Whole Brain Business Book, McGraw-Hill, NY 1996
7. Halonen, Jane; Reedy, Marilyn; Smith, Paul: Psychology, The Active Learner, Brown & Benchmark, Madison 1997
8. Mayer, J.: Poskus merskega pristopa k povezanosti in interakciji med barvnimi zaznavami in toplotnimi občutki, diplomsko delo, Ljubljana 1976.
9. McGinnies, E.: »Emotionality and perceptual defense«, Psych. Rev., 1949, številka 56, str. 244-251.
10. Pečjak, V.: Korespondence med občutki ter med občutki in čustvi, doktorska disertacija, Ljubljana 1965
11. Organizational Culture in a Nutshell. Organizational Culture Web Walk. Some Terminology--<http://www.oise.utoronto.ca/čvsvede/cultur21.ht>
12. Trstenjak, A.: »Od filozofije do sociologije zaznav«, Prispevki k psihologiji, 1960, str. 32-47.

Raziskava obravnava zveze med kakovostjo otrokove navezanosti na mater, načini, s katerimi mati disciplinira otroka, in stopnjo otrokove internalizacije pravil. Sodelovale so matere 124 otrok, ki so obiskovali malo šolo, 1., 3. in 4. razred osnovne šole. Kakovost otrokove navezanosti na mater sem ugotavljala z dvema ocenjevalnima lestvicama, ki sta zajemali otrokovo obnašanje do matere v stresnih situacijah. Na splošno so se potrdile pozitivne zveze med prijaznimi, psihološko orientiranimi načini discipliniranja (v nasprotju z načini, orientiranimi na izražanje moči), varno navezanostjo in internalizacijo pravil, čeprav so zveze včasih šibke in nekonstantne.

OTROKOVA NAVEZANOST NA MATER IN DISCIPLINIRANJE OTROKA

Zlatka Cugmas

KLJUČNE BESEDE: navezanost; načini discipliniranja, ki jih izvaja mati; internalizacija pravil

KEYWORDS: attachment, maternal discipline, internalization of rules

POVZETEK

Raziskava obravnava zveze med kakovostjo otrokove navezanosti na mater, načini, s katerimi mati disciplinira otroka, in stopnjo otrokove internalizacije pravil. Sodelovale so matere 124 otrok, ki so obiskovali malo šolo, 1., 3. in 4. razred osnovne šole. Kakovost otrokove navezanosti na mater sem ugotavljala z dvema ocenjevalnima lestvicama, ki sta zajemali otrokovo obnašanje do matere v stresnih situacijah. Na splošno so se potrdile pozitivne zveze med prijaznimi, psihološko orientiranimi načini discipliniranja (v nasprotju z načini, orientiranimi na izražanje moči), varno navezanostjo in internalizacijo pravil, čeprav so zveze včasih šibke in nekonsistentne.

ABSTRACT

This study examined relations between attachment security, maternal discipline, and emerging internalization in 124 children attending a school entry programme, the first, the third or the fourth year at primary school. The quality of the child's attachment to the mother was determined using two estimation scales which covered the child's behaviour towards the mother in stressful situations. The study mostly supported the link between gentle, psychologically oriented discipline (opposite of power-oriented parental discipline), attachment security, and internalization, although the data are not very strong and consistent.

PROBLEMATIKA

Številni psihologi menijo, da je kakovost otrokove navezanosti na mater zelo pomembna za otrokov celoten razvoj. Po teoriji Bowlbya (1969) lahko mati že v najzgodnejšem obdobju otrokovega življenja s svojim občutljivim zadovoljevanjem otrokovih potreb omogoči, da otrok razvije občutek varnosti, da zaupa sebi in drugim, da svet ne zaznava kot ogrožujočega. Če pa mati ne zadovoljuje ustrezno otrokovih potreb, otrok razvije anksiozno navezanost na mater, ki se odraža tudi v njegovem odnosu do sebe in drugih.

Za preučevanje kakovosti otrokove navezanosti na mater je Ainsworthova s sodelavci (1978) oblikovala postopek, imenovan "tuja situacija", ki ga sestavlja več otrokovih ločitev in ponovnih srečanj z materjo v laboratoriju. V nekaterih primerih ostane otrok v času materine odsotnosti skupaj z neznano osebo, v drugih primerih pa ostane sam. O kakovosti otrokove navezanosti na mater lahko sklepamo predvsem na osnovi otrokovega obnašanja do matere pri ponovnih srečanjih z njo. Postopek "tuje situacije" je bil najprej namenjen eno- do dveletnim otrokom, kasneje pa so ga začeli v bolj ali manj prirejeni obliki uporabljati tudi pri starejših predšolskih otrocih (glej Cassidy, 1988; Howes in Hamilton, 1992). Kljub temu, da poznamo tudi druge načine ugotavljanja kakovosti otrokove navezanosti na mater, ima v novejših raziskavah postopek "tuje situacije" še vedno vodilno vlogo.

Na osnovi ugotavljanja kakovosti otrokove navezanosti na mater lahko otroke razvrstimo v naslednje kategorije: "izogibanje", "varnost" in

“upiranje” (po Ainsworth s sodelavci, 1978). Nekateri avtorji dodajajo kategorijo “kontroliranje” (npr. Shouldice in Stevenson-Hinde, 1992) ali pa uvajajo kategorijo “ambivalenca” (npr. Howes in Hamilton, 1992). Vse kategorije razen kategorije “varnost” izražajo anksiozno navezanost na mater.

Za otroke, ki so uvrščeni v kategorijo “izogibanje”, je značilno, da se v stresnih situacijah izogibajo stikom z materjo, ne da bi pri tem izražali jezo ali sovraštvo do nje. Otroci, uvrščeni v kategorijo “varnost”, se ob prisotnosti matere vedno potolažijo, v stiku z njo izražajo prijateljstvo, toplino in intimnost. Otroci, uvrščeni v kategorijo “upiranje”, se v stresnih situacijah upirajo materi, do nje so sovražni in jo včasih krivijo za svoje težave. Otroci, uvrščeni v kategorijo “kontroliranje”, izražajo zaščitniški ali pokroviteljski odnos do matere. Otroci, uvrščeni v kategorijo “ambivalenca”, se obnašajo podobno kot otroci, uvrščeni v kategorijo “upiranje”, pri čemer včasih kažejo tudi izrazito odvisnost od matere.

Materina občutljivost za otrokove potrebe pa ni pomembna samo v prvem letu otrokovega življenja. Raziskave (npr., Sroufe, 1985; Howes in Hamilton, 1992) kažejo, da je materina občutljivost relativno stabilna kategorija. To pa ne pomeni, da se v času ne spreminja materino konkretno obnašanje do otroka. Npr. občutljiva mati ve, da triletni otrok potrebuje več možnosti za samostojno ravnanje kot enoletni otrok, zato mu jih tudi več nudi (po Matas, Arend in Sroufe, 1978).

Gotovo je eno izmed najbolj zanimivih vprašanj, katera so tista vedenja matere, ki označujejo njeno občutljivost. Otroci, ki izražajo izogibanje materi, imajo občutek, da jih matere odklanjajo (Cassidy in Berlin, 1994). Njihove matere se izogibajo telesnim stikom z otrokom in izražanju pozitivnih čustev. Materi pa se izogibajo tudi tisti otroci, ki jo doživljajo kot vsiljivo. V tem primeru matere pretirano spodbujajo in kontrolirajo otroka (po Belsky, Rovine in Taylor, 1984; po Calkins in Fox, 1992). Raziskave so pokazale, da so matere otrok, uvrščenih v kategorijo “varnost”, bolj pozorne na otrokove namige, jih bolj pravilno razumejo, se nanje hitreje in bolj ustrezno odzivajo kot matere anksiozno navezanih otrok. Otroka sprejemajo, z njim sodelujejo, so mu vselej dostopne in izražajo toplino (Belsky, Rovine in Taylor, 1984; Smith in Pederson, 1988). Otroci, ki so uvrščeni v kategorijo “upiranje”, imajo matere, ki jih zanemarjajo, ne odzivajo se na otrokove namige, v interakciji z njim so le takrat, ko mu nudijo osnovno oskrbo (Belsky, Rovine in Taylor, 1984). Tudi matere

ambivalentnih otrok izražajo podobno neobčutljivost, le da so v trenutkih, ko si same to zaželi, lahko tudi zelo pozorne do otroka. A še takrat običajno na otrokove namige odgovarjajo z vsiljivostjo ali drugače neustrezno (Belsky, Rovine in Taylor, 1984; Cassidy in Berlin, 1994).

Sprašujem se, ali so tudi različni disciplinski ukrepi, ki jih uporabljajo matere v odnosu do svojega otroka, odraz materine občutljivosti in so povezani s stopnjo otrokove internalizacije pravil ter z razvojem otrokove navezanosti na mater.

Kochanska (1995) je ugotavljala zvezo med načini discipliniranja otroka, ki jih uporablja mati, stopnjo otrokove internalizacije pravil in kakovostjo otrokove navezanosti na mater, pri čemer je kontrolirala še eno izmed otrokovih temperamentnih lastnosti, to je bojazljivost oziroma anksioznost. Raziskavo je izvedla z otroki, starimi od približno dve leti do treh let in pol. Izvedla je opazovanje otrok in njihovih mater na domu in v laboratoriju. V obeh primerih so matere postavile otrokom isto nalogo, in sicer da pospravijo igrače. V laboratoriju pa je izvedla tudi situacijo, pri kateri so v središče sobe postavili za otroka zelo zanimive predmete, mati pa je otroku prepovedala, da bi se jih dotikal. Po določenem času je mati zapustila laboratorijsko sobo, otrok je v njej ostal sam z zanimivimi predmeti. Raziskovalce je zanimalo otrokovo upoštevanje materinih navodil oziroma prepovedi. Na osnovi opisanega postopka je avtorica raziskave ocenila materin stil discipliniranja (vođenje/prijaznost pri discipliniranju v nasprotju z negativnim discipliniranjem/discipliniranjem z izražanjem moči in oblasti) in otrokovo internalizacijo pravil (upoštevanje pravil ob prisotnosti matere in v času njene odsotnosti). Matere so izpolnile več vprašalnikov oziroma ocenjevalnih lestvic, na osnovi katerih je avtorica dobila podatke o otrokovi bojazljivosti oziroma anksioznosti ob novostih; o načinih materinega discipliniranja otroka in o stopnji otrokove internalizacije pravil v vsakdanjih situacijah. Kakovost otrokove navezanosti na mater avtorica ni ugotavljala s "tujo situacijo", ampak z ocenjevalno lestvico, ki so jo rešile matere (Attachment Q-Sort, v prevodu: Navezanost Q-kategorija). Otrokovo bojazljivost oziroma anksioznost ob nenavadnih in novih predmetih (npr. črna škatla, v katero je potrebno seči z roko) oziroma osebah (npr. srečanje s klovnom) so merili tudi v laboratoriju.

Rezultati so pokazali, da s starostjo otrok narašča stopnja internalizacije pravil kakor tudi uporaba prijaznih načinov discipliniranja. Voljnost pri upoštevanju pravil je bila bolj izražena pri deklicah kot pri dečkih.

Pri otrocih, ki so izražali visoko stopnjo bojazljivosti in nagnjenosti k anksioznosti, je zveza med prijaznim discipliniranjem in internalizacijo pravil pomembna. Ti otroci hitro čutijo anksioznost ob misli, da se napačno obnašajo, zato so že prijazna opozorila dovolj, da spremenijo svoje obnašanje. Pri otrocih, ki so izražali nizko stopnjo bojazljivosti in anksioznosti, pa je pomembna zveza med varno navezanostjo na mater in internalizacijo pravil. Prijazna opozorila pri teh otrocih ne spodbudijo optimalne stopnje anksioznosti ob napačnem ravnanju. Lahko bi starši povečali svojo moč in oblastnost v discipliniranju, a to bi slabo vplivalo na internalizacijo pravil. Visoka stopnja izražanja starševske moči v discipliniranju pri otroku povzroča usmerjenost k sebi (pojavi se jeza in zamera), otrok začne iskati zunanje razloge za konflikt. Za otroke, ki čutijo nizko anksioznost ob napačnem ravnanju, je koristno pozitivno vzajemno sodelovanje, ki temelji na varni navezanosti na mater (da daje mati otroku podporo, je občutljiva, odgovarja na otrokove potrebe in je empatična v svojem ravnanju). Ob varni navezanosti na mater so manj bojazljivi otroci bolj voljni sprejeti materina pravila in vrednote. Avtorica zaključuje, da varna navezanost ne spodbuja nujno otrokove internalizacije pravil, ampak je učinkovita predvsem pri otrocih, ki občutijo nizko stopnjo bojazljivosti in anksioznosti.

V članku predstavljam raziskavo, ki sem jo izvedla s predšolskimi otroki in otroki v nižjih razredih osnovne šole. Cilj raziskave je bil dobiti odgovore na naslednja vprašanja: 1. kako pogosto uporabljajo matere različne načine discipliniranja otrok; 2. katera so tista pravila, za katera matere menijo, da je najbolj pomembno, da jih otrok upošteva; 3. kako pogosto se otroci v stresnih situacijah obnašajo do svojih mater na način, ki izraža, da so v odnosu do matere razvili občutek varnosti oz. da so odnosi med otrokom in materjo anksiozni; 4. ali obstaja povezanost med otrokovim obnašanjem do matere v stresnih situacijah in načini, ki jih uporablja mati za discipliniranje otroka; 5. ali obstaja povezanost med otrokovim obnašanjem do matere v stresnih situacijah in materino oceno, kako pogosto otrok upošteva postavljena pravila.

Oblikovala sem naslednji delovni hipotezi:

1. Obstaja pomembna zveza med otrokovim obnašanjem do matere v stresnih situacijah in pogostostjo uporabe različnih načinov discipliniranja otroka, in sicer bolj pogosto otrok do matere izraža prijateljski intimen

odnos, manj pogosto mati uporablja načine discipliniranja, s katerimi izraža svojo avtoriteto in moč, ter obratno.

2. Obstaja pomembna zveza med otrokovim obnašanjem do matere v stresnih situacijah in stopnjo, v kateri otrok upošteva postavljena pravila obnašanja, in sicer bolj pogosto otrok do matere izraža prijateljski intimen odnos, bolj pogosto upošteva pravila, ki jih postavlja mati, in obratno.

Da bi lahko uresničila cilje raziskave, sem sestavila dve ocenjevalni lestvici za ugotavljanje otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah. Imenovala sem ju Lestvici otrokove navezanosti na mater. Pri prvi so matere ocenile pogostost pojavljanja štirih kategorij otrokovega obnašanja v stresnih situacijah, pri drugi pa so ocenile, koliko je otrokovo obnašanje, opisano v devetih postavkah lestvice, značilno za njihovega otroka. Postavila sem hipotezo, da obstajajo pomembne pozitivne zveze med ocenami določenih kategorij otrokovega obnašanja prve lestvice in ocenami določenih postavk otrokovega obnašanja druge lestvice. Katere so te zveze, je zapisano v poglavju Pripomočki.

METODOLOGIJA

Vzorec

V raziskavi so sodelovale matere 124 otrok (60 (48,4 %) dečkov in 64 (51,6 %) deklíc). 26 (21,0 %) otrok je obiskovalo pripravo za vstop v šolo (v nadaljnjem tekstu: malo šolo), 30 (24,2 %) prvi razred, 42 (33,9 %) tretji razred in 26 (21,0 %) četrti razred osnovne šole. Vsi otroci so izhajali iz podeželskega okolja. Starost mater je bila od 24 do 48 let (ar. sr. = 33,93, SD = 5,65, Mo = 32). Izobrazbena raven mater je bila relativno nizka (29 oz. 25,2 % mater je imelo nedokončano ali dokončano osnovno šolo, 32 oz. 27,8 % poklicno ali triletno srednjo šolo, 43 oz. 37,4 % štiriletno srednjo šolo, 10 oz. 8,7 % višjo šolo in 1 mati oz. 0,9 % je imela končano visoko šolo ali več; ostale matere (teh je 9) podatkov o izobrazbi niso posredovale). Večina, to je 88 oz. 71,5 % otrok je živel v popolni družini (mati, oče in otrok oz. otroci), 5 oz. 4,1 otrok je živel v nepopolni družini (samo mati ali samo oče in otrok oz. otroci), 27 oz. 22,0 % jih je živel v popolni razširjeni družini (mati, oče, otrok oz. otroci in drugi sorodniki), 3 otroci oz. 2,4 % pa so živeli v nepopolni razširjeni družini (samo mati ali oče, otrok oz. otroci in drugi sorodniki), ena mati ni posredovala podatkov o tipu družine.

Pripomočki

Za ugotavljanje pogostosti uporabe različnih načinov discipliniranja sem prilagodila lestvico avtorjev Holden in Zambarano (1992; po Kochanska, 1995). Matere so na osnovi 6-stopenjske lestvice (od 0 - nikoli do 6 - devet-ali več kot devetkrat v tednu) ocenile, kako pogosto v običajnem tednu dni uporabijo osem navedenih načinov discipliniranja, ko se otrok ne obnaša tako, kot zahtevajo pravila, ki jih postavljajo. Navedeni načini discipliniranja so naslednji:

1. Navedem razloge, zakaj se mora obnašati drugače.
2. Preusmerim ga k drugi dejavnosti.
3. Z otrokom se pogajam (če ti narediš nekaj meni, naredim zato jaz nekaj tebi).
4. Zagrozim mu, da bo kaznovan (kaznovala ga bo oseba ali pa se mu bo kaj neprijetnega zgodilo, npr. da bo zbolel).
5. Fizično ga kaznujem (npr. udarim ga po ritki ali po roki).
6. Za kazen otroka ignoriram, se ne zmenim zanj.
7. Za kazen otroku odtegnem privilegije (npr. ne dobi sladoleda).
8. V jezi kričim na otroka.

Za ugotavljanje otrokove internalizacije pravil sem uporabila pripomoček, ki sta ga oblikovala avtorja Gralinski in Kopp (1993; po Kochanska, 1995). Matere so zapisale, katera pravila (prepovedi ali zapovedi) so postavile otroku in od njega zahtevajo, da jih upošteva. Zapisati so morale le tista pravila, ki se jim zdijo najpomembnejša. Največ mater je napisalo 5 pravil, 37 mater ni napisalo nobenega pravila, največje število pravil, ki so jih napisale, pa je bilo 12. Nato so za vsako pravilo, ki so ga zapisale, morale oceniti stopnjo otrokove internalizacije pravila. Stopnjo so ocenile z ocenami od 1 do 5 (1 - Otrok pravila skoraj nikoli ne izpolni, čeprav ga opomnim ali gledam; 5 - Otrok pravilo vedno ali skoraj vedno izpolni, ne da bi ga morala opomniti ali gledati). Opise stopenj sem prav tako povzela po zgoraj citiranih avtorjih pripomočka. Skupno oceno stopnje otrokove internalizacije pravil je predstavljal povpreček ocen internalizacije vseh pravil, ki jih je mati zapisala.

Avtorji originalnih pripomočkov za ugotavljanje načinov discipliniranja in otrokove internalizacije pravil poročajo o dobrih psihometričnih lastnostih teh pripomočkov (glej Kochanska, 1995).

Sledili sta ocenjevalni lestvici, na osnovi katerih sem ugotavljala otrokovo obnašanje do matere v stresnih situacijah. Imenovala sem ju Lestvici otrokove navezanosti na mater.

Prva lestvica je obsegala štiri opise otrokovega obnašanja do matere v situacijah, ki so za otroka stresne. Matere so na osnovi 5-stopenjske lestvice (od 1 - nikoli do 5 - vedno) ocenile, kako pogosto se otrok na opisan način obnaša do njih samih, ko doživlja stres, ima težavo, je vznemirjen. Matere sem prosila, da pred ocenjevanjem pogostosti otrokovega obnašanja razmislijo, kdaj se vznemiri njihov otrok, ali morda takrat, ko mora k zobozdravniku; ko je kaznovan pred vrstniki; ko se na nastopu kar naprej moti; ko nehotе razbije svojo najljubšo stvar; ko se mora posloviti od mamice, ki odhaja na daljše službeno potovanje; ko ga krega vzgojiteljica oz. učiteljica; ko ga užali njegova "prva ljubezen" in podobno.

Podobnost med opisano lestvico otrokove navezanosti na mater in "tujo situacijo" je ta, da oboje vključuje dogodek ("tuja situacija") oz. dogodke (ocenjevalna lestvica), ki lahko za otroka pomenijo stres. Štirje opisi otrokovega obnašanja v stresnih situacijah so ustrezali štirim kategorijam otrokovega obnašanja v "tuji situaciji", to so: "izogibanje", "varnost", "upiranje" in "kontroliranje". Opise omenjenih kategorij sem povzela po avtoricah Ainsworth s sodelavci (1978) in Cassidy (1986) ter jih delno priredila glede na starost otrok, ki so sodelovali v raziskavi. Pomembna razlika med opisano ocenjevalno lestvico in "tujo situacijo" pa je tudi ta, da ocenjevalna lestvica zajema otrokovo obnašanje do matere v vsakdanjih, naravnih dogodkih, medtem ko se postopek "tuje situacije" izvaja v laboratoriju.

V preliminarnih raziskavah s šest- do sedemletnimi otroki sem ugotovila, da interna konsistentnost lestvice znaša 0,73.

Veljavnost Lestvice otrokove navezanosti na starše sem preverila tako, da sem ugotavljala korelacije z rezultati opazovanja otrokovega obnašanja do staršev pri ponovnem srečanju z njimi v vrtcu oz. mali šoli. Podoben način preverjanja kakovosti otrokove navezanosti sta uporabili avtorici Howes in Hamilton (1992). Opazovanje je izvedlo šest absolventk pedagoške fakultete. Bile so natančno seznanjene s kategorijami otrokovega obnašanja do matere oz. očeta ("izogibanje", "varnost" in "upiranje"). Prav tako so bile ustrezno trenirane v razvrščanju otrok glede na njihovo obnašanje v te kategorije. Niso pa imele vpogleda v cilje raziskave niti niso bile seznanjene z drugimi podatki

o otrocih in njihovih starših. Vsi otroci in njihovi starši so bili opazovani trikrat zaporedoma. Strinjanje med opazovalkami glede razvrščanja obnašanja v posamezne kategorije je bilo visoko, in sicer Cohen's Kappa koeficient znaša 0,95. Rezultati izračunov enosmernih analiz varince so pokazali, da obstajajo pomembne razlike v pogostosti izogibanja materi v vsakodnevni stresnih situacijah med otroki, ki so v vrtcu v odnosu do staršev izražali varnost, in tistimi, ki so izražali anksioznost (to je izogibanje ali upiranje) ($F(1,34) = 9,98, p = 0,003^{**}$). Zaključila sem, da so opisane analize potrdile veljavnost kategorij "varnost" in "izogibanje", bolj pa je vprašljiva veljavnost kategorij "upiranje" in "kontroliranje". Rezultate lahko razložimo z dejstvom, da je pojavljanje zadnjih dveh kategorij redko in, kakor poročajo tudi drugi avtorji (npr. Cassidy in Berlin, 1994), se upiranje in kontroliranje manj konsistentno pojavlja, zato je kategoriji tudi težje preučevati.

Druga lestvica otrokove navezanosti na mater je obsegala devet postavk. Tri so opisovale kategorijo "izogibanje" (Do matere ni sovražen, a ne mara ji zaupati problema. Mirno se zapre v svojo sobo, ker hoče biti sam. Brez jeze in sovraštva reče materi, naj ga pusti pri miru.), tri kategorijo "varnost" (Prosi mater za pomoč ali nasvet oz. ju sprejme. Išče ali sprejme materin objem. Pripoveduje materi o svojih težavah.) in tri kategorijo "upiranje" oz. "kontroliranje" (Skrega se z materjo zaradi druge, z njegovo težavo nepovezane stvari, ki je včasih celo nepomembna. V jezi mater krivi za svoje težave. Kaže jezo do matere: kriči, grdo govori ali gleda in/ali mater celo udari.). Matere so na osnovi tristopenjske lestvice (sploh ni takšen - 1, delno je takšen - 2 in popolnoma je takšen - 3) ocenile izraženost določene lastnosti pri otroku. Kot je že omenjeno v Problematiki tega članka, sem pričakovala, da bodo rezultati pokazali statistično pomembne pozitivne zveze med ocenami postavk otrokovega obnašanja, ki opisujejo določeno kategorijo obnašanja, in ocenami teh istih kategorij otrokovega obnašanja, zbranimi na osnovi prve lestvice otrokove navezanosti.

Postopek

Vsi otroci priložnostno izbranih šolskih razredov so v šoli prejeli pisemsko ovojnico, ki so jo oddali svoji materi. V ovojnici je bil spretni dopis, ki je matere vabil k sodelovanju, jih seznanil s potekom raziskave in z osnovnimi navodili, ter v predhodnem poglavju opisani pripomočki raziskave. Izpolnjene vprašalnike in ocenjevalne lestvice so otroci prinesli v šolo v

zalepljenih ovojnicah in jih oddali pomočnikom avtorice raziskave v roku enega tedna. Vsi podatki so se vodili pod šiframi in so služili samo raziskovalnim namenom.

REZULTATI

Načini discipliniranja otroka; pravila, ki jih otroku postavljajo matere, in otrokova internalizacija pravil

Izračuni enosmernih analiz variance pokažejo le eno pomembno razlikovanje med dečki in deklicami glede načinov discipliniranja, in sicer dečki so bolj pogosto fizično kaznovani kot deklice ($F(1,112) = 4,78, p = 0,031$; dečki: $M = 0,87, SD = 1,13$, deklice: $M = 0,48, SD = 0,75$). Obstajata dve statistično pomembni razliki med otroki, ki obiskujejo različne razrede, in sicer najpogostejše kot način discipliniranja uporabljajo razlago pravil matere malih šolarjev. Višji, kot je razred, ki ga obiskujejo otroci, manj jim matere razlagajo pravila ($F(3,113) = 3,64, p = 0,015$). Najbolj pogosto so fizično kaznovani mali šolarji. Višji, kot je razred, ki ga obiskujejo otroci, manj pogosto so fizično kaznovani ($F(3,110) = 3,22, p = 0,026$). Matere otrok, ki živijo v popolnih, nepopolnih oz. razširjenih družinah, se ne razlikujejo pomembno po uporabi različnih načinov discipliniranja. Izračuni Pearsonovih koeficientov korelacije ne pokažejo nobene pomembne zveze med izobrazbo matere in načini discipliniranja. Med materino starostjo in načini discipliniranja obstaja le ena statistično pomembna zveza, in sicer mlajše, kot so matere, bolj pogosto odtegujejo privilegije ($r = -0,23, p < 0.01$).

Tabela 1: Pogostost uporabe različnih načinov discipliniranja

Načini discipliniranja:	aritm. sr.	SD	Mo
1. Navedem razloge, zakaj se mora obnašati drugače.	2,77	1,48	3
2. Preusmerim ga k drugi dejavnosti.	2,08	1,47	2
3. Z otrokom se pogajam (če ti narediš nekaj meni, naredim zato jaz nekaj tebi).	1,28	1,43	0
4. Zagrozim mu, da bo kaznovan (kaznovala ga bo oseba ali pa se mu bo kaj neprijetnega zgodilo).	0,62	1,05	0
5. Fizično ga kaznujem (npr. udarim ga po ritki ali po roki).	0,67	0,97	0
6. Za kazen otroka ignoriram, se ne zmenim zanj.	0,75	1,32	0
7. Za kazen otroku odtegnem privilegije (npr. ne dobi sladoleda).	1,32	1,56	0
8. V jezi kričim na otroka.	1,52	1,53	0

Kot je razvidno iz tabele 1, matere uporabljajo naslednje načine discipliniranja (našteti so od najbolj pogosto do najmanj pogosto uporabljenega): navajanje razlogov, preusmerjanje, kričanje, odtegnitev privilegijev, pogajanje, ignoriranje, fizično kaznovanje in grožnje. Zanimivo je, da matere menijo, da uporabljajo predvsem prva dva načina discipliniranja, to je navajanje razlogov in preusmerjanje, medtem ko ostale načine discipliniranja večina mater nikoli ne uporablja.

Tabela 2: Pearsonovi koeficienti korelacije kot izraz zvez med pogostostjo uporabe različnih načinov discipliniranja

Načini discipliniranja:	razlaga	preusmeritev	pogajanje	grožnja	fizična kazen	ignoriranje	odtegn. privil.	kričanje
razlaga								
preusmerjanje	,51***							
pogajanje	,25**	,22**						
grožnja	,05	,11	,17*					
fizična kazen	,21*	,19*	,13	,26**				
ignoriranje	,15*	,22**	,23**	,05	,12			
odtegnitev privilegijev	,32***	,17*	,21**	,13	,14	,28***		
kričanje	,26**	,23**	,15	,28***	,44***	,31***	,07	

Legenda:

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$.

Iz tabele 2 je razvidno, da obstajajo številne pomembne zveze med pogostostjo uporabe različnih načinov discipliniranja. Pomembne pozitivne zveze obstajajo ne le med načini discipliniranja, ki se po prijaznosti in izražanju materine avtoritete ne razlikujejo (npr. med pogostostjo razlaganja pravil in preusmerjanjem; med pogostostjo kričanja na otroka in fizičnim kaznovanjem ter izražanjem groženj), ampak tudi med načini discipliniranja, ki se po prijaznosti in moči razlikujejo (npr. med pogostostjo kričanja na otroka in razlaganjem pravil ter preusmerjanjem).

Tabela 3: Pravila, ki jih matere postavljajo otrokom, glede na starost in spol otrok

Pravila, povezana:	Mala šola		1. razred		3. razred		4. razred	
	F	D	F	D	F	D	F	D
z učenjem *1	3 5,9	0 0,0	13 23,6	10 27,8	21 32,3	24 25,3	11 33,3	17 56,7
s skrbjo zase *2	16 31,4	4 33,3	10 18,2	7 19,4	15 23,1	20 21,1	7 21,2	4 13,3
z odnosom do drugih ljudi *3	9 17,6	1 8,3	12 21,8	9 25,0	17 26,2	28 29,5	3 9,1	4 13,3
z lepim obnašanjem *4	8 15,7	2 16,7	5 9,1	3 8,3	2 3,1	3 3,2	3 9,1	3 10,0
z odnosom do staršev *5	7 13,7	1 8,3	7 12,7	4 11,1	6 9,2	6 6,3	0 0,0	2 6,7
z družinskimi navadami *6	5 9,8	3 25,0	7 12,7	2 5,6	4 6,2	10 10,5	9 27,3	0 0,0
s samostojnostjo *7	1 2,0	1 8,3	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 1,1	0 0,0	0 0,0
s skrbjo za lastnino *8	2 3,9	0 0,0	1 1,8	1 2,8	0 0,0	3 3,2	0 0,0	0 0,0
skupaj	51 100	12 100	55 100	36 100	65 100	95 100	33 100	30 100

Legenda:

V kvadratih tabele pomeni zgornja številka število pojavljanj (f), spodnja pa odstotkovno vrednost (%).

F fantje, D deklice

*1: Da se uči; čita; urejenost zvezkov, torbe; red pri pisanju domačih nalog (jo napiše, ko pride iz šole); vztrajnost; prizadevnost; obiskovanje verouka in drugih izvenšolskih interesnih dejavnosti itd.

*2: Pravočasno odhajanje spat; skrb za lastno higieno (npr. umivanje zob); previdnost na cesti, v prometu; omejitve pri gledanju televizije (da ne gleda neprimernih oddaj in predolgo časa), red pri vstajanju, zajtrkovanju; odpoved kajenju, mamilom itd.

*3: Iskrenost; poštenost; da ne krade; spoštovanje drugih ljudi; prijaznost; strpnost; pomoč drugim, neagresivnost; skrb za druge (tudi za sorojence) itd.

*4: Da ne govori grdo; da pozdravlja; se lepo obnaša itd.

*5: Da uboga starše; da jim zaupa o svojih težavah; da se z njimi pogovarja; da se ne izgovarja itd.

*6: Da ne je pred televizijo; da se doma preobleče in preobuje v copate; da pove staršem, da odhaja od doma; da ne gre v šolo prezgodaj in da se po pouku ne potepa itd.

*7: Da se sam obleče, si pripravi šolske potrebščine itd.

*8: Da ne umaže zvezkov; ne izgublja svojih stvari itd.

Pripomba: Kategorije pravil *2, *3, *4 in *6 sem povzela po Papalia in Olds (1996, str. 258). Skupine otrok (različno stare deklice in dečki) se razlikujejo po številu.

Iz tabele 3 je razvidna tendenca, da s starostjo otrok narašča število pravil, povezanih z učenjem. Pravila, povezana s skrbjo zase in lepim obnašanjem, so še posebej pogosta v predšolskem obdobju.

Za vsakega otroka posebej sem izračunala povprečno oceno upoštevanja pravil, ki jih otroku postavlja mati. To mero sem imenovala "internalizacija". Izračuni enosmernih analiz variance niso odkrili razlik v internalizaciji med otroki, ki se razlikujejo po spolu in starosti, izobrazbi in starosti mater ter tipu družine.

Izračuni Pearsonovih koeficientov korelacije odkrijejo le eno statistično pomembno zvezo med pogostostjo uporabe različnih načinov discipliniranja in otrokovo internalizacijo pravil, in sicer: pogosteje, kot mati v jezi kriči na otroka, redkeje otrok upošteva pravila, ki jih postavlja mati ($r = -0,25$, $p < 0,05$).

Kakovost otrokove navezanosti na mater

Tabela 4: Aritmetične sredine in standardne deviacije pojavljanja različnih oblik otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah (kakovost otrokove navezanosti na mater)

	Kategorije otrokovega obnašanja do matere			
	izogibanje	varnost	upiranje	kontroliranje
aritmetična sr.	2,08	4,19	2,35	1,92
SD	0,92	0,75	1,06	0,98

Kot kaže tabela 4, otroci najpogosteje izražajo občutek varnosti v svojem obnašanju do matere v stresnih situacijah, kar se ujema z ugotovitvami drugih avtorjev (glej Cassidy in Berlin, 1994).

Tabela 5: Aritmetične sredine in standardne deviacije ocen posameznih postavk otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah

	Postavke otrokovega obnašanja do matere								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
ar.sr.	2,43	1,55	1,53	2,55	1,41	1,18	2,33	1,39	1,47
SD	0,68	0,58	0,59	0,63	0,59	0,45	0,65	0,61	0,59

Legenda:

Postavke otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah:

- 1 Prosi me za pomoč ali nasvet oz. ju sprejme.
- 2 Ni sovražen, a ne mara mi zaupati problema.
- 3 Ne da bi pokazal jezo ali sovraštvo do mene, mi reče, naj ga pustim pri miru.
- 4 Išče ali sprejme moj objem.
- 5 Se skrega z mano zaradi druge, z njegovo težavo nepovezane stvari, ki je včasih celo nepomembna.
- 6 Kaže jezo do mene (kriči, grdo govori, me grdo gleda ali celo udari).
- 7 Pripoveduje mi o svojih težavah.
- 8 V jezi pravi, da sem kriva za njegovo težavo.
- 9 Mirno se zapre v svojo sobo, hoče biti sam.

Iz tabele 5 je razvidno, da otroci v stresnih situacijah najpogosteje iščejo oz. sprejmejo materin objem, pomoč ali nasvet in materi pripovedujejo o svojih težavah.

Na osnovi izračunanih enosmernih analiz variance zaključujem, da ne obstajajo pomembne razlike med dečki in deklicami, kakor tudi ne med različno starimi otroki, glede ocen otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah - z eno izjemo, in sicer otroci, ki obiskujejo različne skupine oz. razrede, se pomembno razlikujejo po izražanju jeze do matere ($F(3,114) = 4,69$, $p = 0,004$). Jeza do matere, izražena s kričanjem, grdim govorjenjem, gledanjem oz. s fizično agresivnostjo, je najbolj značilna za male šolarje, najmanj pa za četrtošolce, kar razlagam z različno stopnjo socializacije (glej Papalia in Olds, 1996) in samokontrole (glej Berk, 1996). Glede otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah obstajata pomembni razliki med otroki, katerih matere imajo različno izobrazbo. Obstaja tendenca, da višjo, kot ima mati izobrazbo, pogosteje jo otrok prosi za pomoč ali nasvet oz. ju sprejme, in obratno ($F(3, 109) = 4,23$, $p = 0,007$). V stresnih situacijah kažejo do mater jezo najpogosteje otroci, katerih matere imajo poklicno šolo ($F(3, 105) = 3,15$, $p = 0,028$). Obstajata statistično pomembni zvezi med

starostjo matere in otrokovim obnašanjem do matere v stresnih situacijah, in sicer mlajše, kot so matere, bolj pogosto otroci izražajo občutek varnosti ($r = -0,24$, $p < 0.01$) in bolj je zanje značilno, da materi pripovedujejo o svojih težavah ($r = -0,27$, $p < 0.01$). Izračuni analize variance so tudi pokazali tendenco, da otroci, ki živijo v popolnih družinah, manj pogosto izražajo kontroliranje kot otroci iz nepopolnih družin ($F(3, 116) = 3,42$, $p = 0,020$); da je za otroke, ki živijo v razširjenih družinah, bolj značilno, da izražajo jezo do matere kot za otroke iz nerazširjenih družin ($F(3, 114) = 4,76$, $p = 0,004$) in da se otroci iz nepopolnih (nerazširjenih) in razširjenih družin najpogosteje zaprejo v svojo sobo, ker želijo biti sami, da pa je to najmanj značilno za otroke iz popolnih (nerazširjenih) družin ($F(3, 118) = 5,33$, $p = 0,002$).

Ob predpostavki, da ocene mater izražajo dejansko stanje in niso pomembno povezane le s socialno zaželenostjo odgovorov, lahko sklepam, da so materina izobraženost, njena relativna mladost in otrokovo življenje v popolni nerazširjeni družini tisti dejavniki, ki so pozitivno povezani s pojavljanjem otrokovega prijateljskega intimnega obnašanja do matere v stresnih situacijah.

Tabela 6: Pearsonovi koeficienti korelacije, zračunani med kategorijami in posameznimi postavkami otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah

	Postavke otrokovega obnašanja do matere								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
izogibanje	-,27 **	,22 **	,09	-,08	,12	,25 **	-,27 **	,10	,05
varnost	,21 ***	-,19 *	-,08	,12	-,08	-,15 *	,26 **	,07	-,01
upiranje	-,22 **	,23 **	,15 *	-,03	,37 ***	,12	-,10	,48 ***	,01
kontroliranje	-,20 *	,14	,15 *	-,21 **	,43 ***	,20 *	-,08	,28 ***	-,05

Legenda:

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$.

Postavke otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah:

1 Prosi me za pomoč ali nasvet oz. ju sprejme.

2 Ni sovražen, a ne mara mi zaupati problema.

- 3 Ne da bi pokazal jezo ali sovraštvo do mene, mi reče, naj ga pustim pri miru.
 4 Išče ali sprejme moj objem.
 5 Se skrega z mano zaradi druge, z njegovo težavo nepovezane stvari, ki je včasih celo nepomembna.
 6 Kaže jezo do mene (kriči, grdo govori, me grdo gleda ali celo udari).
 7 Pripoveduje mi o svojih težavah.
 8 V jezi pravi, da sem kriva za njegovo težavo.
 9 Mirno se zapre v svojo sobo, hoče biti sam.

Pričakovala sem (glej poglavji Problematika in Pripomočki), da obstajajo pomembne pozitivne zveze med oceno kategorije izogibanje in ocenami postavk št. 2, 3 in 9; med oceno kategorije varnost in ocenami postavk št. 1, 4 in 7 ter med ocenama kategorij upiranje oz. kontroliranje in ocenami postavk št. 5, 6 in 8. Od pričakovanih dvanajstih pozitivnih zvez rezultati raziskave odkrijejo osem statistično pomembnih.

Povezanost med načini discipliniranja, internalizacijo pravil in kakovostjo otrokove navezanosti na mater

Tabela 7: Pearsonovi koeficienti korelacije kot izraz zvez med pogostostjo uporabe različnih načinov discipliniranja in kategorijami otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah

Kategorije	Načini discipliniranja							
	razlaga	preusmeritev	pogajanje	grožnja	fizična kazen	ignoriranje	odteg. privil.	kričanje
izogibanje	,06	,15*	-,09	-,15	,02	,10	,02	,16
varnost	-,01	-,06	-,09	-,05	,09	-,02	,19*	-,11
upiranje	,27**	,27**	,20*	,08	,16*	,18*	,27**	,20*
kontroliranje	,10	,08	,11	,19*	,00	,12	,20*	,10

Legenda:

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$.

Iz tabele 7 je razvidno, da obstaja največ statistično pomembnih zvez med pogostostjo uporabe različnih načinov discipliniranja in pogostostjo otrokovega upiranja materi. Vse te zveze so pozitivne, kar pomeni, da

pogosteje, kot matere uporabljajo različne načine discipliniranja, pogosteje otroci izražajo upiranje materi v stresnih situacijah, in obratno.

Tabela 8: Pearsonovi koeficienti korelacije, izračunani med postavkami otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah in pogostostjo uporabe različnih načinov discipliniranja

Postavke navezan.	Načini discipliniranja							
	razlaga	preusmeritev	pogajanje	grožnja	fizična kazen	ignoriranje	odtegn. privil.	kričanje
1	-,07	-,07	,03	,04	-,01	-,22**	-,00	-,13
2	,16*	,14	,05	,15	,03	,13	-,02	,05
3	,00	,01	,12	-,02	,19*	,19*	,06	,27**
4	,11	,08	-,01	,03	,03	,01	,15	,10
5	,12	,19*	,12	,04	,03	,11	,18*	,14
6	,06	-,01	,02	,18*	,09	,22**	,12	,39***
7	,00	,02	-,07	-,01	-,04	-,18*	,24**	-,14
8	,27***	,20**	,26**	,07	,01	,03	,27**	,17*
9	,04	,10	,13	,01	-,06	,07	-,03	,05

Legenda:

*p < 0.05; **p < 0.01; ***p < 0.001.

Postavke otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah:

- 1 Prosi me za pomoč ali nasvet oz. ju sprejme.
- 2 Ni sovražen, a ne mara mi zaupati problema.
- 3 Ne da bi pokazal jezo ali sovraštvo do mene, mi reče, naj ga pustim pri miru.
- 4 Išče ali sprejme moj objem.
- 5 Se skrega z mano zaradi druge, z njegovo težavo nepovezane stvari, ki je včasih celo nepomembna.
- 6 Kaže jezo do mene (kriči, grdo govori, me grdo gleda ali celo udari).
- 7 Pripoveduje mi o svojih težavah.
- 8 V jezi pravi, da sem kriva za njegovo težavo.
- 9 Mirno se zapre v svojo sobo, hoče biti sam.

Tudi ob pregledu tabele 8 ugotovimo, da obstaja največ statistično pomembnih zvez med pogostostjo uporabe različnih načinov discipliniranja in postavkami, ki izražajo upiranje materi oz. ignoriranje matere. Tudi te zveze so pozitivne.

Tabela 9: Pearsonovi koeficienti korelacije, izračunani med povprečnim upoštevanjem pravil, ki jih postavljajo matere, in postavkami otrokove navezanosti na mater

	Kategorije in postavke otrokovega obnašanja do matere												
	ign	var	upi	kon	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9
internalizacija	-,13	,15	-,22	-,31	,20	-,27	-,36	,32	-,27	-,43	-,10	-,28	,08
			*	**	*	**	***	***	**	***		**	

Legenda:

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$.

ign ignoriranje,

var varnost,

upi ... upiranje,

kon ... kontroliranje.

Postavke otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah:

1 Prosi me za pomoč ali nasvet oz. ju sprejme.

2 Ni sovražen, a ne mara mi zaupati problema.

3 Ne da bi pokazal jezo ali sovraštvo do mene, mi reče, naj ga pustim pri miru.

4 Išče ali sprejme moj objem.

5 Se skrega z mano zaradi druge, z njegovo težavo nepovezane stvari, ki je včasih celo nepomembna.

6 Kaže jezo do mene (kriči, grdo govori, me grdo gleda ali celo udari).

7 Pripoveduje mi o svojih težavah.

8 V jezi pravi, da sem kriva za njegovo težavo.

9 Mirno se zapre v svojo sobo, hoče biti sam.

Tabela 9 kaže, da od izračunanih trinajstih zvez obstaja kar devet statistično pomembnih zvez med otrokovo internalizacijo pravil in kategorijami oz. postavkami otrokovega obnašanja do matere v stresnih situacijah. Od teh so vse zveze med internalizacijo pravil in kategorijami oz. postavkami, za katere sem predvidevala, da izražajo otrokov občutek varnosti, pozitivne; vse zveze med internalizacijo pravil in kategorijami oz. postavkami, za katere sem predvidevala, da izražajo anksiozno navezanost na mater, pa negativne.

DISKUSIJA

Raziskava je pokazala, da matere predšolskih otrok in otrok v nižjih razredih osnovne šole najpogosteje kot načina discipliniranja uporabljajo razlago in preusmerjanje. Največ pravil, ki jih postavijo in od otroka zahtevajo, da jih upošteva, je v zvezi z učenjem, skrbjo za samega sebe, odnosom do drugih ljudi, družinskimi navadami, lepim obnašanjem in odnosom do staršev. Najpogosteje otroci v stresnih situacijah izražajo prijateljski intimen odnos do svojih mater.

Rezultati so le delno potrdili hipotezo št. 1. Res sem odkrila pomembne zveze med otrokovim obnašanjem do matere v stresnih situacijah in načini discipliniranja otroka. Niso pa se potrdila predvidevanja, da pogosteje, kot otrok izraža prijateljski intimen odnos do matere, manj pogosto mati uporablja načine discipliniranja, s katerimi izraža svojo avtoriteto in moč, ter obratno. Rezultati so pokazali, da pogosteje, kot matere uporabljajo različne načine discipliniranja, manj pogosto se otroci v stresnih situacijah obnašajo do njih na prijateljski intimen način.

Sklepam, da je pomembno, s katerimi disciplinskimi ukrepi se določen ukrep pojavlja, in da je isti vzgojni ukrep lahko za enega otroka pozitiven, za drugega pa negativen. Npr. odtegnitev privilegijev pomembno pozitivno korelira tako s pogostostjo otrokovega obnašanja do matere, ki izraža občutek varnosti ("Pripoveduje mi o svojih težavah."), kot tudi s pogostostjo otrokovega obnašanja, ki izraža upiranje ("Se skrega z mano ...") in "V jezi pravi, da sem kriva za njegovo težavo."). Učinek različnih načinov discipliniranja je odvisen od številnih dejavnikov, eden izmed njih je tudi otrokov temperament, kot je dokazala že Kochanska (1995).

Poleg tega so tudi posamezni načini discipliniranja heterogene kategorije. Večina mater namreč ocenjuje, da uporabljajo kot način discipliniranja razlago. Vprašamo se pa lahko, na kakšen način razlagajo pravila. Podobno se sprašuje Kochanska (1992), kaj pomeni prijazno prepričevanje, prigovarjanje. Kakor prigovarjanje tako se lahko tudi navajanje razlogov pojavlja v zelo različnih oblikah, od tega, da otroku jasno, kratko in mirno razložimo, zakaj je neko pravilo pomembno, do tega, da se ob nenehnem nejevoljnem navajanju razlogov pritožujemo nad otrokovim vedenjem, postanemo vsiljivi in otroku nadležni. Razlaganje pravil lahko spremlja različna intonacija govora in nebesedna komunikacija. Vsekakor pa rezultati kažejo, da

pretirano nadziranje in vodenje otroka ni zaželeno. Sprašujem se, kje je torej "zlata sredina", o kateri je govoril že Aristotel.

Rezultati raziskave so potrdili hipotezo št. 2. Ta se je glasila, da obstaja pomembna zveza med otrokovim obnašanjem do matere v stresnih situacijah in stopnjo, v kateri otrok upošteva postavljena pravila obnašanja, in sicer pogosteje, kot izraža otrok do matere prijateljski intimen odnos, pogosteje upošteva pravila, ki jih postavlja mati, in obratno.

Menim, da lahko ta raziskava pomeni osnovo za nadaljnja raziskovanja opisane problematike. Treba pa je opisane ugotovitve (tudi sklep, da imajo načini discipliniranja manj pomembno vlogo pri razvoju odnosov med otrokom in materjo ter otrokovi internalizaciji pravil obnašanja kot količina disciplinskih ukrepov) sprejeti ob upoštevanju določenih metodoloških omejitev raziskave. Omenila jih bom le nekaj. V raziskavi so sodelovale le matere s podeželja, kar pomeni, da bi bilo smiselno izvesti podobno raziskavo tudi v mestnem okolju. Ker je bil vzorec raziskave izbran priložnostno, obravnavani otroci niso povsem enakomerno zastopani glede na kraj bivanja in starost. Podatke so v opisani raziskavi posredovale le matere, ki vselej ne morejo biti povsem objektivne ocenjevalke lastnega obnašanja kakor tudi ne obnašanja in lastnosti svojega otroka (glej Miller, 1988). Smiselno bi bilo raziskavo razširiti še z opazovanji in drugimi metodami psihološkega raziskovanja. V raziskavi ugotavljam le korelacijske, ne pa tudi vzročnih zvez. Trdim lahko, da obstaja povezanost med otrokovim obnašanjem do matere v stresnih situacijah in načini discipliniranja otroka ter otrokovo stopnjo upoštevanja pravil, medtem ko lahko le ugibam, kaj je vzrok in kaj posledica. Npr. discipliniranje otroka lahko vpliva na razvoj odnosov med otrokom in materjo (npr. na upiranje materi), možna pa je tudi obratna smer povezanosti, in sicer da odnosi med otrokom in materjo vplivajo na način discipliniranja otroka. Lahko pa ima pomembno vlogo tudi tretji dejavnik, npr. otrokov temperament. V nadaljnjih raziskavah bi bilo treba Lestvici otrokove navezanosti na mater izboljšati z metodološkega vidika, to je dodatno preveriti njune psihometrične značilnosti.

LITERATURA

1. Ainsworth, M. D. S.; Blehar, M. C.; Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of Attachment, A Psychological Study of the Strange Situation*. New Jersey, LEA (Lawrence Erlbaum Associates, Publishers), Hillsdale.
2. Belsky, J.; Rovine, M. in Taylor, D. (1984). The Pennsylvania infant and family development project: III. The origins of individual differences in infant-mother attachment: Maternal and infant contributions. *Child Development*, 55, 718-728.
3. Berk, L. E. (1996). *Infants, Children and Adolescents*. Second Edition, Allyn and Bacon, Boston, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore.
4. Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss* (Vol. 1), Attachment. New York (London: Hogarth), Basic Books.
5. Calkins, S. D. & Fox, N. A. (1992). The Relations among Infant Temperament, Security of Attachment, and Behavioral Inhibition at Twenty-Four Months. *Child Development*, 63, 1456-1472.
6. Cassidy, J. (1986). The Ability to Negotiate the Environment: An Aspect of Infant Competence as Related to Quality of Attachment. *Child Development*, 57, 331-337.
7. Cassidy, J. (1988). Child-Mother Attachment and the Self in Six-Year-Olds. *Child Development*, 59, 121-134.
8. Cassidy, J., & Berlin, L. J. (1994). The Insecure/Ambivalent Pattern of Attachment: Theory and Research. *Child Development*, 65, 971-991.
9. Howes, C., & Hamilton, C. E. (1992). Children's Relationships with Caregivers: Mothers and Child Care Teachers. *Child Development*, 63, 859-866.
10. Kochanska, G. (1995). Children's Temperament, Mothers' Discipline, and Security of Attachment: Multiple Pathways to Emerging Internalization. *Child Development*, 66, 597-615.
11. Kochanska, G. (1992). Children's Interpersonal Influence With Mothers and Peers. *Developmental Psychology*, (28) 3, 491-499.
12. Miller, S. A. (1988). Parents' Beliefs about Children's Cognitive Development. *Child Development*, 59, 259-285.
13. Papalia, D. E. & Olds, S. W. (1996). *A child's world, Infancy through adolescence*. New York, St. Louis, San Francisco, Auckland, Bogota, Caracas, Lisbon, London, Madrid, Mexico City, Milan, Montreal, New Delhi, San Juan, Singapore, Sydney, Tokyo, Toronto, McGraw-Hill, Inc.
14. Matas, L.; Arend, R. A., & Sroufe, L. A. (1978). Continuity of Adaptation in the Second Year: The Relationship between Quality of Attachment and Later Competence. *Child Development*, 49, 547-556.

15. Shouldice, A., & Stevenson-Hinde, J. (1992). Coping with Security Distress: The Separation Anxiety Test and Attachment Classification at 4.5 Years. *Journal Child Psychol. Psychiat.*, 2, 331-348.
16. Smith, P. B. & Pederson, D. R. (1988). Maternal sensitivity and patterns of infant-mother attachment. *Child Development*, 59, 1097-1101.
17. Sroufe, L. A. (1985). Attachment Classification from the Perspective of Infant-Caregiver Relationships and the Infant Temperament. *Child Development*, 56, 1-14.

KAJ SE OBJAVLJA?

Psihološka obzorja objavljajo izvirne znanstveno raziskovalne in teoretične prispevke (empirične raziskave, teoretične razprave, teoretske prepovedi), strokovne prispevke, prevode pomembnih člankov in tekstov, ocene in prikaze domačih in tujih del, strokovne novice in aktualnosti. Vsebinski prispevkov mora biti s področja psihologije in njenih mejnih interdisciplinarnih področij. Znanstveni in strokovni prispevki morajo biti pisani v jedrnatem, razumljivem, logično jasnem in jezikovno ustreznem slogu. Empirične raziskave naj bodo razčlenjene na običajni način (teoretični uvod, opis metode, prikaz rezultatov in diskusija z zaključki). Prispevki po pravilu ne smejo biti daljši kot 16 strani (ena avtorska polja), ko je članek v običajnem razmaku, oz. 30 strani, ko je v dvojnem razmaku. Prispevki so lahko napisani v slovenskem ali angleškem jeziku (izjemoma še v kakem drugem svetovnem jeziku).

KAKŠEN NAJ BO TIFKOPIS?

Tipkopis mora biti oddan v trojniku (pri prvem pošiljanju ne dodajate diskete). Tiskan mora biti s tiskalnikom z razločnimi naslovi, robovi in označenimi (numeriranimi) stranmi. Članek naj ne vsebuje opomb (fusnot). Besedilo mora biti napisano z dvojnim razmakom. Ime in priimek avtorja z naslovom in navedbo ustanove je treba poslati na posebnem listu. Prva stran prispevka naj vsebuje naslov (brez imena in naslova avtorjevi), po naslovu ključne besede, ki opredeljujejo vsebino, nato pa povzerek v obsegu 100 do 150 besed. Ključne besede in povzetek morajo biti tudi v angleškem jeziku. Tabele morajo biti vključene v rokopis, za slike pa je treba v rokopisu označiti približno mesto, kjer naj bodo vstavljene (npr. z oznako Slika 1, ali Vstavi sliko 1). Slike morajo biti izdelane brezhibno (s tušem), v poštov

NAVODILO ZA OBJAVLJANJE PRISPEVKOV

KAJ SE OBJAVLJA?

Psihološka obzorja objavljajo izvirne znanstveno raziskovalne in teoretične prispevke (empirične raziskave, teoretične razprave, teoretske preglede), strokovne prispevke, prevode pomembnih člankov in tekstov, ocene in prikaze domačih in tujih del, strokovne novice in aktualnosti. Vsebina prispevkov mora biti s področja psihologije in njenih mejnih interdisciplinarnih področij. Znanstveni in strokovni prispevki morajo biti pisani v jedrnatem, razumljivem, logično jasnem in jezikovno ustreznem slogu. Empirične raziskave naj bodo razčlenjene na običajni način (teoretični uvod, opis metode, prikaz rezultatov in diskusija z zaključki). Prispevki po pravilu ne smejo biti daljši kot 16 strani (ena avtorska pola), ko je članek v običajnem razmaku, oz. 30 strani, ko je v dvojnem razmaku. Prispevki so lahko napisani v slovenskem ali angleškem jeziku (izjemoma še v kakem drugem svetovnem jeziku).

KAKŠEN NAJ BO TIPKOPIS?

Tipkopolis mora biti oddan v trojniku (pri prvem pošiljanju ne dodajajte diskete). Tiskan mora biti s tiskalnikom z razločnimi naslovi, robovi in označenimi (numeriranimi) stranmi. Članek naj ne vsebuje opomb (fusnot). Besedilo mora biti napisano z dvojnim razmakom. Ime in priimek avtorja z naslovom in navedbo ustanove je treba poslati na posebnem listu. Prva stran prispevka naj vsebuje naslov (brez imena in naslova avtorjev!), po naslovu ključne besede, ki opredeljujejo vsebino, nato pa povzetek v obsegu 100 do 150 besed. Ključne besede in povzetek morajo biti tudi v angleškem jeziku. Tabele morajo biti vključene v rokopis, za slike pa je treba v rokopisu označiti približno mesto, kjer naj bodo vstavljene (npr. z oznako Slika 1, ali Vstavi sliko 1). Slike morajo biti izdelane brezhibno (s tušem), v poštev

pridejo tudi slike, izdelane z risalnimi računalniškimi programi, vendar morajo biti natiskane z laserskim tiskalnikom. Enako kvalitetno mora biti napisan tudi tekst k sliki. Na zadnji strani lista s sliko je treba napisati zaporedno številko slike in priimek avtorja. Istih podatkov (rezultatov) se ne sme navajati dvakrat, npr. hkrati v tabeli in na sliki. Vse tabele in slike morajo imeti zaporedne številke (arabske), naslov, po potrebi pa tudi legendo. Literaturo je treba citirati po harvardskem sistemu: npr. Pečjak (1988) ali (Pečjak, 1988). Kadar se citira več avtorjev, jih je treba navajati po časovnem zaporedju od starejših do novejših, znotraj iste letnice pa po abecednem redu. Kadar se citira več del istega avtorja v istem letu, je treba letnicam dodati malo črko po abecednem redu, npr. (Eysenck, 1968a, 1968b). V seznamu literature je treba navesti po abecednem redu vse citirane avtorje (in samo njih), celotna oznaka literature pa mora biti v skladu s sistemom APA: BOYLE, G.A. (1987). The role of intrapersonal psychological variables in academic school learning. *Journal of School Psychology*, 25 (4), 389-392. (za članek v reviji)

THOMPSON, R.F. (1975) J.F. & SOLLEY, C.M. (1975). Development and transfer of attentional habits. In H.J. VETTER & B.D. SMITH (Eds.) *Personality theory*. New York, Appleton-Century-Crofts, 576-585. (za prispevek v knjigi)

Prispevki v tujih jezikih morajo biti lektorirani.

RAČUNALNIŠKO BESEDILO

Tisk revije se pripravlja s pomočjo računalnika, zato je potrebno zadnji, že korigirani verziji dodati tudi verzijo besedila prispevka na disketi. Besedilo je lahko napisano v enem naslednjih standardnih besedilnih procesorjev: WordStar, Word 6 ali 7 za Windows. Tekstovno datoteko je treba primerno označiti (npr. s priimkom avtorja - eventualno skrajšanim). Na disketi je treba posebej označiti uporabljeni besedilni procesor in njegovo verzijo (npr. WordStar 6.0). Poleg osnovne verzije besedila je treba OBVEZNO oddati na disketi tudi verzijo, ki je konvertirana v ASCII-DOS format. Diskete bodo avtorji lahko dvignili pri glavnem uredniku.

Računalniško prirejene slike naj bodo dodane v posebnih datotekah, morajo pa biti oblikovane v računalniškem programu Corel Draw, Quatro Pro ali pa

v obliki HG-, CHT, INSET-.PIX, PC-Paintbrush. Najprimerneje je, da se vsaka slikovna datoteka označi z zaporedno številko in ustrezno ekstenzijo.

POŠILJANJE ROKOPISOV

Rokopis je treba v treh izvodih v prvi, v dvojnem razmaku tiskani verziji poslati na naslov: Dr. Peter Praper, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana. Avtor se s pošiljanjem tipkopisa obvezuje, da prispevek ni bil objavljen na drugem mestu. Tipkopisov ne vračamo. Vsi prispevki so recenzirani s strani dveh recenzentov (slepa recenzija), o objavi pa odloča uredniški odbor po sprejetju ocen.

Prvemu pošiljanju ni potrebno dodajati diskete, ker vam bomo vrnil pri lektorju korigirane prispevke v dokočno korekturo. Končni tipkopis po vnešenih korekturah pripravite v standardnem razmaku, dodajte tudi ime in priimek avtorja ter v tej obliki prispevek prenesite na disketo, ki jo priložite enemu izvodu prispevka. Na koncu prispevka lahko v zmanjšanem tisku dodate avtorjev naslov in kratke reference.

